

Юрій Чотарі

Трансільванські князі роду Ракоці
та пам'ять про них на Закарпатті

Монографія

Юрій Чотарі

ТРАНСІЛЬВАНСЬКІ КНЯЗІ РОДУ РАКОЦІ ТА ПАМ'ЯТЬ ПРО НИХ НА ЗАКАРПАТТІ

Монографія

ЗУІ ім. Ф.Ракоці II – ТОВ «РІК-У»
Берегове–Ужгород
2022

УДК 94(439.23)(477.87)''1703/1711''

Ч 46

У монографії змальовано життя і діяльність представників князівської родини Ракоці, їх визвольну боротьбу та пов'язані з ними визначні місця Закарпаття. Історичні події епохи роду Ракоці описано з дотриманням наукової об'єктивності та ретельності. Також охарактеризовано ті пам'ятні місця, які населення краю створило для шанування представників роду Ракоці та подій, пов'язаних із ними. Видання стане в нагоді шанувальникам історії нашого регіону.

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II (протокол №12 від 22.12.2021)

Підготовлено до друку Видавничим відділом спільно з Науково-дослідним центром ім. Тиводора Легоцькі при Закарпатському угорському інституті ім. Ференца Ракоці II

Автор: *Юрій Чотарі*

(Науково-дослідний центр ім. Тиводора Легоцькі при ЗУІ ім. Ф.Ракоці II)

Рецензенти:

Іштван Цігань – кандидат історичних наук

(Інститут та Музей військової історії, Будапешт)

Іван Мандрик – доктор історичних наук, професор

(Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II, Берегове)

Павло Федака – доктор історичних наук, професор

(Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II, Берегове)

Технічне редагування: *Мелінда Орбан та Олександр Добош*

Обробка ілюстрацій: *Ласло Веждед, Мелінда Орбан та Юрій Чотарі*

У монографії використано ілюстрації:

Музей Ракоці Національного музею Угорщини, м. Шарошпоток. Фотографії: Ласло Вароді; з колекцій Юрія Чотарі та Ласло Веждеда; з вебсайтів з вільним доступом.

Верстка: *Мелінда Орбан*

Коректура: *Олександр Кордонець*

Дизайн обкладинки: *Ласло Веждед та Мелінда Орбан*. На обкладинці використано портрет Ференца II Ракоці, створену живописцем Адамом Маньокі (1712 р.).

УДК: *Бібліотечно-інформаційний центр "Опацої Черє Янош" при ЗУІ ім. Ф.Ракоці II*

Відповідальний за випуск:

Олександр Добош (начальник Видавничого відділу при ЗУІ ім. Ф.Ракоці II)

За зміст монографії відповідальність несе автор.

Зміст наукового видання було перевірено

на наявність збігів і запозичень сервісом «Unicheck».

Видання опубліковане за підтримки Кураторії «Domus» АН Угорщини.

Видавництво: Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II (адреса: пл. Кошута 6, м. Берегове, 90202. Електронна пошта: foiskola@kmf.uz.ua) та ТОВ «РІК-У» (адреса: вул. Гагаріна 36, м. Ужгород, 88000. Електронна пошта: print@rik.com.ua)

Поліграфічні послуги: ТОВ «РІК-У»

ISBN 978-617-8046-43-9

© **Юрій Чотарі, 2022**

© **Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II, 2022**

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	8
ПАМ'ЯТЬ ПРО РАКОЦІВ	11
Жігмонд Ракоці – «збирач» земель	11
Дердь І Ракоці – поціновувач Біблії	14
Дердь ІІ Ракоці – войовник	20
Ференц І Ракоці – змовник	25
Ілона Зріні – «найвідважніша жінка Європи»	28
Імре Текелі – «король куруців»	33
Ференц ІІ Ракоці – князь-правитель	37
БЕРЕГОВО ТА ЙОГО ОКОЛИЦІ ПІД ЧАС ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ НА ЧОЛІ З ФЕРЕНЦОМ РАКОЦІ	46
ПАМ'ЯТНІ МІСЦЯ В БЕРЕГОВІ ТА ЙОГО ОКОЛИЦЯХ	55
Меморіальна дошка Томашу Есе в Берегові	55
Погруддя Томаша Есе в Берегові	56
Барельєф Ференца ІІ Ракоці та меморіальна дошка	57
Меморіальна дошка Келемену Мікешу	58
Палац Бетлена-Ракоці в Берегові	58
Дерево Ракоці у парку Берегівської ЦРЛ	60
Кінна статуя Ференца ІІ Ракоці	61
Погруддя Ференца ІІ Ракоці в Закарпатському угорському інституті	69
Погруддя Ілони Зріні в Закарпатському угорському інституті	71
Барельєфи Ілони Зріні та Келемена Мікеша на фасадах загальноосвітніх навчальних закладів Берегова	72
Статуя Ференца ІІ Ракоці в селі Яноші	73
Меморіальна дошка на честь розгортання прапорів у селі Вари	74
Меморіальна дошка Альберту Кішу в селі Баркасово	75
ЕПОХА КНЯЗЯ РАКОЦІ В МУКАЧЕВІ	77
ПАМ'ЯТНІ МІСЦЯ В МУКАЧЕВІ ТА ЙОГО ОКОЛИЦЯХ	84
Пам'ять про Ілону Зріні в Мукачеві	84
Меморіальна дошка Ілоні Зріні в Мукачівському замку	85
Пам'ятник Ілоні Зріні та малому Ференцу Ракоці в Мукачівському замку	87

Зала Ракоці з погруддями Ілони Зріні та Ференца II Ракоці.....	88
Мініскульптура Ілони Зріні та Імре Текелі в Мукачівському замку	91
Палац Ракоці в Мукачеві та меморіальна дошка.....	91
Погруддя Ференца II Ракоці в Мукачеві.....	93
Кам'яна статуя Ференца II Ракоці в Мукачеві	94
Мініскульптура Ференца II Ракоці в Мукачеві.....	95
Замок «Сент-Міклош» як володіння Ракоці	95
УЖГОРОД ТА УЖГОРОДСЬКИЙ ЗАМОК В ЕПОХУ КУРУЦІВ	99
ПАМ'ЯТНІ МІСЦЯ В УЖГОРОДІ.....	104
Меморіальна дошка Берчені в Ужгороді.....	104
Погруддя Міклоша Берчені в Ужгородському замку	105
Погруддя Крістіни Чаки в Ужгородському замку.....	105
Мініскульптура Міклоша Берчені і Крістіни Чаки в Ужгороді.....	107
Погруддя Ференца II Ракоці в Ужгородському національному університеті	107
Мініскульптура Ференца II Ракоці та меморіальна дошка куруцам в ужгородському етно-ресторані «Деца у нотаря»	108
Птах турул на честь переправи через Тису в Ужгороді	109
УГОЧАНЩИНА В ЕПОХУ КУРУЦІВ	111
ПАМ'ЯТНІ МІСЦЯ НА УГОЧАНЩИНІ	123
Пам'ятники Ракоці у Вилоці та Тисабечі.....	123
Склад солі у селі Вилोक	128
Меморіальна дошка Ференцу II Ракоці в селі Вилок.....	130
Обеліск та криниця Мікеша в Шаланках	131
Напис на хорах Шаланківської реформатської церкви.....	133
Скульптури Ференца II Ракоці та Келемена Мікеша в Шаланківському меморіальному парку	134
Пам'ятник на честь останніх Державних зборів Ференца II Ракоці	135
Пам'ятник куруцам у селі Пийтерфолво	136
Статуя Ференца II Ракоці в селі Тисобикень	138
Меморіальна дошка куруцьким дипломатам Мігаю Баї та Іштвану Баї	140

МАРАМОРОЩИНА У ПЕРІОД ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ ПІД ПРОВОДОМ ФЕРЕНЦА РАКОЦІ.....	141
ПАМ'ЯТНІ МІСЦЯ НА МАРАМОРОЩИНІ.....	146
Птах турул в селі Довге	146
Пам'ятник куруцам у селі Вишкові.....	148
Пам'ятний знак на честь Державних зборів у Хусті 1706 р.	149
Меморіальна дошка Ракоці у селі Вільшанах	150
Місце поховання куруцького генерала Леврінца Пекрі та Кото-Сідонії Петровці в Хусті.....	151
Меморіальні дошки на честь перебування в Хусті князя Ракоці	153
Меморіальна дошка в селі Підполоззя.....	154
ПІСЛЯМОВА	155
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ АРХІВНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	159
Архівні джерела.....	159
Літератури.....	160
Преса	168
ДОДАТКИ	173
Карта маєтків Ракоці та Текелі.....	174

ПЕРЕДМОВА

Північно-східний регіон Угорщини, зокрема Ужанський, Березький, Угочанський та Марамороський комітати, за часів князів Ракоці був ареною постійних національно-визвольних змагань. На територіях, близьких до Трансільванії, або на землях, що час від часу приєднувалися до князівства, поступово слабшала влада і цісарського двору, і турецької Порти. Волелюбність місцевого населення, владні відносини еліти, що формувалися під впливом політичних обставин, а також гірська місцевість, яка тоді ще була вкрита густими лісами і важко контролювалася, – усе це давало можливість протистояти двом потужним імперіям. Крім цього, політики династії Ракоці для досягнення великої мети – здобуття незалежності держави – розвивали традиції визвольної боротьби, які сягали ще часів Бочкої. Саме тому на території згаданих комітатів до сьогодні шанують традиції Ракоці та зберігається культ цього роду.

Ідея підготовки подібного видання виникла ще й тому, що, на нашу думку, місцеві події визвольної війни на чолі з Ф.Ракоці та пов'язаний з ним культ необхідно і нині поширювати серед жителів нашої маленької батьківщини – Закарпаття. В Угорщині популярним є видання книг та довідників про Ракоці, а також розробка туристичних маршрутів, у яких, однак, пам'ятні місця епохи куруців на території сучасного Закарпаття майже не представлені або згадуються тільки епізодично. Тому, в цьому виданні ми в популярній, ілюстрованій формі, зі збереженням наукової достовірності, розкриємо зв'язок нашого краю і трансільванських князів Ракоці, окремо акцентувавши на ролі комітатів і місцевих маєтків Ракоці у визвольній боротьбі куруців.

Події, які сталися в згаданих комітатах, однозначно мають свою специфіку порівняно з іншими регіонами Угорщини. Це відобразилося і у фольклорі, і протягом століть становить часточку живої народної пам'яті як серед угорців, так і русинів-українців. На яких місцевих історичних подіях будується багаторічний культ? У яких формах зберегли наші предки та сучасники пам'ять про славу епохи? Відповіді на ці питання спробуємо дати в нашій книзі. Важливість виходу у світ такого видання підтверджують історичні факти, які ми, не претендуючи на повноту, узагальнили в десяти пунктах:

1. Отриманий у спадок найбільший і найважливіший масток роду Ракоці – так звана Мукачівсько-Чинадіївська домінія – був розташований на території Березького комітату. Тож саме жителі цього комітату підтри-

мали княжий рід у повстанні 1703 року. 2. Саме на території Березького комітату, у Торпі, Варієві та в Берегові вивісили княжі прапори з написом «Cum Deo pro Patria et Libertate» («З Богом за Вітчизну і Свободу»). Мукачівський замок та палац Ракоці в Мукачеві відіграли визначальну роль у житті родини. 3. Саме з нашим краєм пов'язані перша поразка у визвольній війні (битва біля с. Довге, 7 червня 1703 року) та перша переможна битва (Тисабеч–Вилок, 14-16 липня 1703 р.), після якої справа угорської незалежності набула загальнодержавного значення. 4. Жупан Ужанського комітату Міклош Берчені мав великий вплив на князя, він став головнокомандувачем його війська, другою особою визвольної війни. 24 липня 1707 р. М.Берчені приймав в Ужгородському замку московських та польських послів. Його особа має великий пошанівок у нашому краї до сьогодні. 5. Угочанський комітат підтримував волелюбні ідеї ще з кінця XVII століття, коли тут вели визвольну боротьбу гайдуцькі загони. Прикметною є характеристика краю істориком Томашем Есе: «Угоча із самого початку була комітатом куруців, найбільш повстанським комітатом з-поміж усіх...». 6. Саме в Ужанському, Березькому, Угочанському та Марамороському комітатах найдовше функціонувала держава Ракоці. Наш край, починаючи від підняття стягів повстання і до складання зброї на межі Угорщини та Трансільванії, був економічною базою визвольної війни, постачальником провізії та всього необхідного для війська і ближніх замків. У цих комітатах розпочалася розбудова станової держави Ракоці, формування системи державних інституцій, створення матеріально-кадрової бази. 7. Наш регіон у період визвольної війни став місцем проведення двох Державних зборів (Хуст 1706, Шаланки 1711), які мали значний вплив як на події у Трансільванії, так і в Угорщині. 8. Стосовно Мараморощини, то показовою є роль Хустського замку, який став першим значним фортифікаційним укріпленням на службі в Ракоці. Соляні копальні Марамороша забезпечували вагомий дохід для армії Ракоці. 9. У цьому краї, з підняття повстанських прапорів (21-22 травня 1703 р.), почалася найдовша визвольна війна в угорській історії, і тут вона й закінчилася капітуляцією Мукачівського замку (22 червня 1711 р.). 10. У цьому краї живуть русини-українці – найвірніший народ Ракоці («Gens fidelissima»), вірність і відданість якого стосовно князя – на противагу іншим сусіднім народам – стали справжнім прикладом.

Ці факти – на нашу думку – однозначно підтверджують особливий характер визвольної війни Ракоці в нашому краї. Звичайно, на території тогочасної Угорщини відбувалося багато схожих подій, проте тяжіння визвольної війни до північно-східних земель Угорщини є беззаперечним.

Закарпатський «томик Ракоці», який шановний читач тримає в руках, заповнює своєрідну білу пляму в історичній літературі краю. Крім того, що книга наочно відтворює пам'ятні місця епохи куруців, у ній розкрито обставини такого співіснування різних народів, яке може стати прикладом і для сучасних та майбутніх поколінь.

Автор

ПАМ'ЯТЬ ПРО РАКОЦІВ

Жігмонд Ракоці – «збирач» земель

Усі із роду Ракоці протягом століть були освіченими людьми, з широким світоглядом. Вони відзначалися побожністю, підтримували не тільки науку, освіту та літературу, але розвивали й військову справу.

Першим яскравим представником цього роду став «старий» Жігмонд Ракоці (1544–1608), якого вважають засновником сімейної династії. За неабиякі здібності та досвідченість у господарських справах його прозвали «збирачем земель», попри це, про нього досить мало згадок у науковій літературі. Маючи хороше політичне чуття, Жігмонд зробив родину Ракоці великою, зумів вивести її із середовища провінційного дворянства середнього статку до рівня великої аристократії. Саме завдяки йому змогли стати великими землевласниками та політиками європейського рівня добре знані нам Дердь I і Дердь II Ракоці, Ференц I і Ференц II Ракоці. Жігмонд Ракоці в основному нагромадив статки, продаючи вина в Польщі та надаючи кредити для оплати військових найманців, за що отримав від цісарського двору маєтки в якості застави. При цьому, важливим чинником примноження багатств стали і вдалі шлюби.¹

У молоді роки Жігмонд проходив військову службу в Шарошпотоку при Петері Перені, згодом згадується в історичних джерелах як капітан фортець Сендро та Егер. Восени 1588 року очолив оборону Сіксо, коли замок оточив багатотисячний загін турків під проводом Кара Алі-бея. Жігмонд Ракоці зумів мобілізувати гарнізони сторожових замків Егера, Кошице, Токая, Оноді і Сендре. Проявивши героїзм і від-

1. Трансільванський князь Жігмонд Ракоці

¹ Kármán Gábor, Rákóczi Zsigmond két esküvője. In: Mindennapi választások. (Tulmányok Péter Katalin 70. születésnapjára. Szerk. Erdélyi Gabriella és Tusor Péter. Budapest, 2007. c. 291–312.

вагу при обороні, а також застосувавши обманний маневр, він змусив турків до втечі, захопив чимало полонених та боєприпасів. За заслуги в цій битві Жігмонд Ракоці був удостоєний звання барона. Брав участь у п'ятнадцятирічній війні, де теж відзначився. Зокрема, з його іменем пов'язана перемога під Ромганем (1593), повернення Фюлекського замку, сутичка біля Готвона (1594). 1597 року імператор Рудольф I своїм указом доповнив герб Ракоці новими елементами. Зокрема туди була включена потрійна скеля, а замість ворона був зображений орел, який дивиться вправо, із короною над головою та із шаблею в кігтях. Постійно примножуючи свої багатства в комітаті Шарош, Жігмонд у 1601 році придбав Маковецький маєток.²

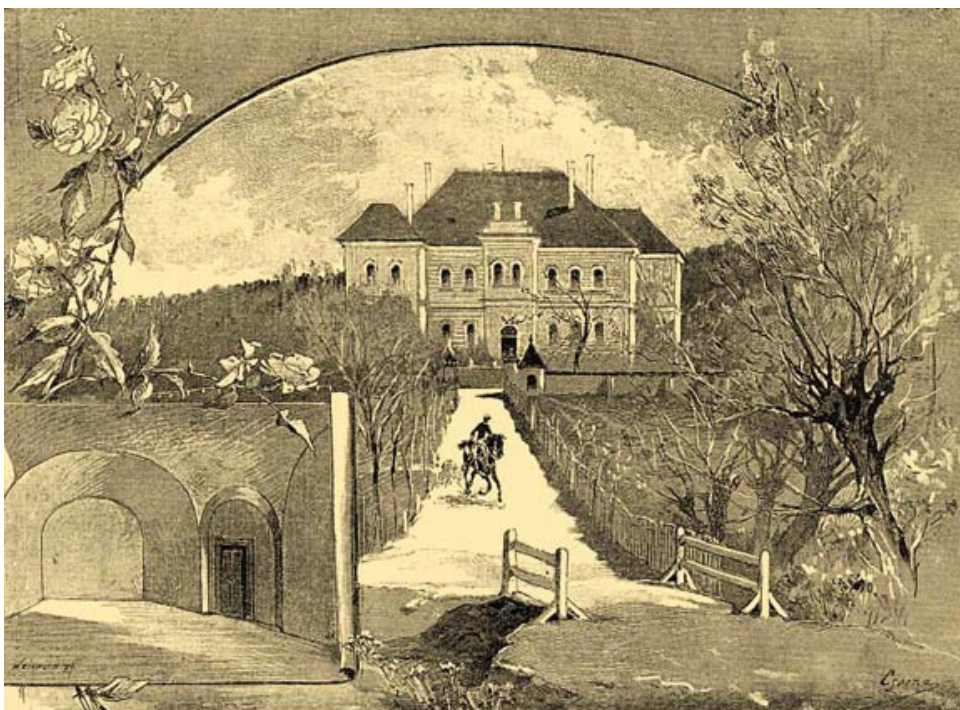
Поряд із військовою службою, пан Ракоці цікавився науками, був головним меценатом видання Віжойської Біблії. Крім цього, дворянин відомий як автор пісень і псалмів, а також як головний герой віршового епосу. Ідея Гашпара Кароля з видання Біблії ніколи б не реалізувалася без сприяння Жігмонда Ракоці. Нову віру підтримували головний суддя Іштван Баторі, Другети, Гашпар Магочі та інші дворяни. Саме вони завезли з Німеччини необхідні для друку нові шрифти літер та папір. У Віжой до рук Жігмонда Ракоці потрапили друкарський верстат та інше обладнання. Він запросив друкаря Балінта Мантшковіта, якого навіть захистив від покарання імператора, відстоюючи право на друк угорської Біблії. Ракоці регулярно читав Біблію, він пам'ятав, з якої книги і з якого вірша походить понад п'ять тисяч біблійних цитат.³

Як ми вже відзначали, Жігмонду Ракоці пощастило стати і літературним героєм. Його перемогу над турками під Сіксо уславив Дердь Тарді в історичній пісні «Сіксойська звитяга». Відомо, що Жігмонд Ракоці сам писав вірші, щоправда, до нашого часу збереглася тільки одна його поезія, створена 1587 року в Мукачеві. Автор датував пісню 25 травня 1587 року, написав він її в Мукачівському замку на свято Вознесіння Господнього. Твір неодноразово перевидавався.⁴

² Oborni Teréz, Erdély fejedelmek. Budapest, 2002. 77–85.; Sebastyén Mihály, Erdélyi fejedelmek. Marosvásárhely, 1993. c. 25-26.

³ Keresztyén Balázs, Kárpátaljai Művelődéstörténeti lexikon. Budapest–Beregszász, 2001. c. 229.

⁴ Fejér József, Rákóczi Zsigmond, a kulturapártoló és zsoldárszerző fejedelem. Див.: [Електронний ресурс]: <https://ujkor.hu/content/rakoczi-zsigmond-a-kulturapartolo-es-zsoldarszerzo-fejedelem>; Falussy József: A „szerencsi” Rákóczi. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXVII. 1988. Miskolc, 1989. c. 341–357.

2. Палац Ракоці в селі Фелшевводас

Жігмонд Ракоці одружився з Юдіт Алагі Бекейнь, вдовою шляхтича Андраша Магочі, ставши опікуном її дітей. Завдяки цьому шлюбу, у власність родини Ракоці перейшло Мукачево. До комплексу маєтків Магочі, крім Мукачева, належали і маєтки в Торна. Таким чином, Жігмонд Ракоці став найбільшим землевласником у комітатах (жупах) Берег та Торна.⁵

У той час площа мукачівських володінь становила приблизно 300 тисяч гольдів, а річний дохід оцінювався у 98 тисяч форинтів. Більшість цих земель були вкриті лісами, а рівнинна частина оброблялася селянами. Тут нараховувалося 260 оподаткованих садиб, що забезпечували щедрі прибутки «старому» Ракоці. Він заселив ці землі новою робочою силою, а в 1592 році розпочав за проектом егерського архітектора Крістофора Штелли перебудову та укріплення Мукачівського замку. На це були використані доходи, отримані від наданої застави. Плани реконструкції замку підтримав й імператор Рудольф, що

⁵ Trócsányi Zsolt, Rákóczi Zsigmond. (Egy dinasztia születése). A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1978. Debrecen, 1979. c. 60., 67.; Balogh János, Munkács-vár története. Munkács, 1890. c. 99–100.

підняв суму застави на 5 тисяч талярів. Вартість величезного маєтку за чотири роки зросла вдвічі. Було розбудовано 32 села, проте, коли закінчився термін опікунства, Жігмонд Ракоці змушений був передати землі Ференцу Магочі.⁶

Незадовго до визвольного повстання Бочкої, Жігмонда Ракоці звинуватили в зраді імператора. Мета цих обвинувачень – отримати його величезні володіння, як і у випадку решти угорських землевласників. У такій ситуації логічним кроком стало його приєднання до визвольної боротьби Іштвана Бочкої, після смерті якого 8 лютого 1607 року Жігмонда обрали князем Трансильванії. Проте на цей титул претендував і Габор Баторі. Політичне становище Ракоція як у Відні, так і вдома, залишалось хитким. За рік князювання він проявив себе як талановитий політик і добрий організатор, підтримував князівство у зразковому порядку, навів жорстку дисципліну у війську, що в той час було дуже важливо. Після відмови від титулу, в березні 1608 року залишив Трансильванію та відійшов від активної політики. Хотів уникнути братовбивчої війни. Через подагру, яка все більше його знесилювала, Жігмонд Ракоці вже не зміг узяти участі в засіданні Державних зборів 1608 року. Усе своє майно відтак заповів синам. Більшість часу проводив у Серенчі, проте помер у рідному селі Фелшевводас 5 грудня 1608 року. Над його могилою діти спорудили пам'ятник із червоного та чорного мармуру. Жігмонд Ракоці є єдиним трансильванським князем, чия могила знаходиться на території сучасної Угорщини (село Фелшевводас в Боршод-Обоуй-Земпленській області).⁷

Дердь І Ракоці – поціновувач Біблії

Фелшевводаський Дердь І Ракоці, другий князь роду, народився 8 червня 1593 року в місті Серенч. Його батьком був перший «збирач» земель у династії Ракоці – Жігмонд Ракоці (дивись попередній розділ), а матір'ю – Анна Геренді. Спільно з багатьма іншими юнаками дворянського походження він виховувався при дворі Іштвана Бочкої в Кошице. Тут він, ймовірно, познайомився з Габором Баторі та Габором Бетленом. У 1615 році був призначений жупаном комітату Боршод, а згодом став капітаном Онодського замку (угор. Ónod). 18 квітня 1616 року одружився з Жужанною Лоранфі (Lorántffy Zsuzsanna). У спадок дружина отримала місто

⁶ Lehoczky Tivadar, Beregvármegye monographiája. Том. III. Ungvárott, 1881. с. 558.

⁷ Szabó András, Rákóczi Zsigmond erdélyi fejedelem (1544–1608) Kiegészítések egy életrajzhoz. Див.: [Електронний ресурс]: https://www.academia.edu/8641791/RC3A1kC3B3czi_Zsigmond_erdC3A9lyi_fejedelem_1544_1608_KiegC3A9szC3ADtC3A9sek_egy_C3A9letrajzhoz?email_work_card=thumbnail; Sebestyén Mihály, Erdélyi fejedelemek. Marosvásárhely, 1993. с. 25-26.

3. Трансільванський князь Держ I Ракоці

бора Бетлена – Іштванові.⁹ За підтримки військових гайдуків та солнокського паші (високий титул в Османській імперії) він вирушив до Трансільванії. Зрештою, до збройного протистояння між двома охочими на князівський престол не дійшло. Порта проявила повну байдужість до цієї справи і навіть надіслала дві грамоти-атнаменти, тому право вибрати особу нового князя з-поміж двох претендентів отримала Катерина Бранденбурзька. Вдова, керуючись почуттям ненависті до Іштвана Бетлена, зачитала 26 листопада 1630 року в Шегешварі грамоту, видану на ім'я Ракоці. Таким чином, уже 24 грудня щасливий переможець склав князівську присягу.¹⁰

Шарошпоток (Sárospatak), яке пізніше, разом із Мукачевом було одним із найприбутковіших володінь родини.⁸

До Габора Бетлена приєднався вже 1619 року. Разом вони розпочали наступ проти імператора Фердинанда II Габсбурга. Цього року Ракоці обрали капітаном Верхньої Угорщини, у поході Габора Бетлена він відповідав за забезпечення тилу. Вів невдалу боротьбу з Дердем Гомонної Другетом. 23 листопада 1619 р. Бетлен повернувся з-під Відня в Угорщину і призначив Ракоці князівським радником. Попри це, Ракоці залишався вірним послідовником Габора Бетлена аж до його смерті 1629 року. Через неготовність до правління спадкоємиці Катерини Бранденбурзької (Katalin Brandenburgi), виникла владна криза. Ракоці виступив претендентом на князівський престол, склавши конкуренцію молодшому братові Га-

⁸ Віднянський С.В. Ракоці Держ I. Енциклопедія історії України. Див.: [Електронний ресурс]: <http://www.history.org.ua/>?; Csorba Csaba „Számos dicsőségű első Rákóczi György” A nagy fejedelem. Szerencs 1993. c. 4–7.

⁹ Szilágyi Sándor, Magyar történeti életrajzok. I. Rákóczi György 1593–1648. Budapest, 1893. Див.: [Електронний ресурс]: https://mandadb.hu/dokumentum/672896/1_raakoczi_gyoergy_1839.pdf

¹⁰ Tabódy József, Munkács multja és jelene Magyarország történetében. Pest, 1860. c. 39–40.

4. Указ Дердя І Ракоці мукачівському старості про порядок використання пасовищ. Мукачево, 31 березня 1645 р.

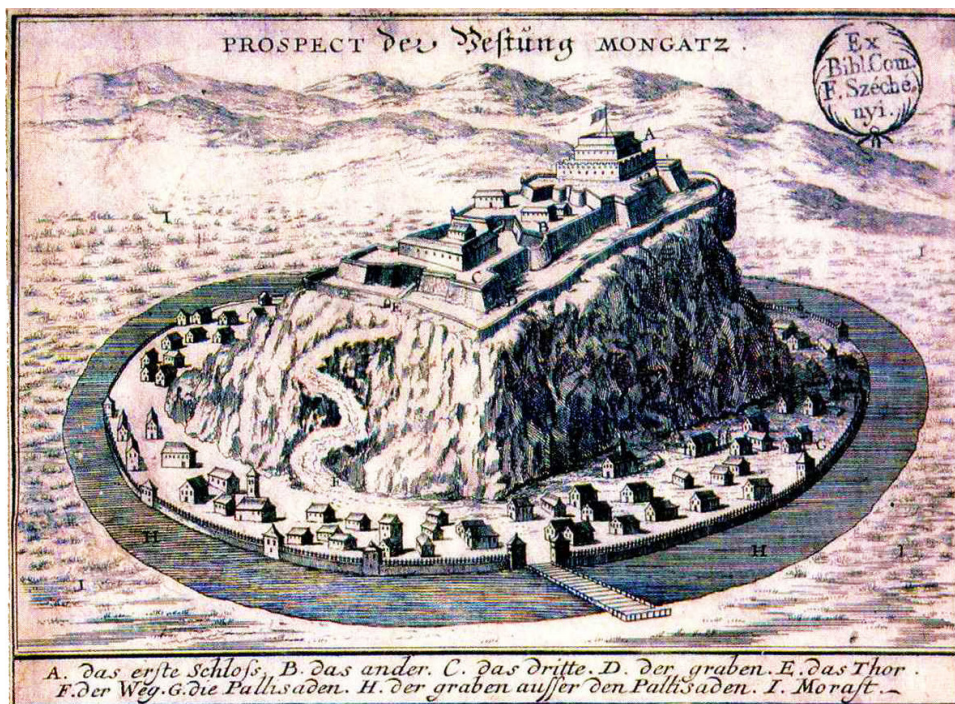
Завдяки вжитим Ракоці крокам, до державної скарбниці було повернуто маєтки, що раніше потрапили до приватних рук, та зламано владу найбільших магнатів-землевласників. Багато їхніх маєтків було конфісковано, а частина з них ввійшла до володінь самого Ракоці, що також сприяло посиленню могутності Трансільванії.¹¹

18-річне правління Дердя І Ракоці принесло Трансільванії мирне процвітання. Габсбурги були зайняті негодами Тридцятирічної війни, а Османську Порту стрясали яничарські заколоти. До будівничої політики князя додалися і військові звитяги. Перемога над будайським пашею під містом Салонта (угор. Nagyszalonta) ще більше зміцнила його владу. Зі славнозвісним князем-протестантом виявили бажання налагодити зв'язки шведські та французькі дипломати, які намовили його виступити проти Габсбургів. Однак, аристократія, яка з часів Габора Бетлена покатоли-

¹¹ Nagy László, A «bibliás őrálló» fejedelem: I. Rákóczi György a magyar történelemben. Budapest, 1984. c.130–134.

чилась, відмовилася підтримувати цю ідею. Так само вчинила й Порта, тому князь закінчив військовий похід не дуже результативно.¹²

1645 року Дердь I Ракоці уклав у Лінці мирну угоду з імператором Фердинандом III, завдяки якій повернув під владу Трансильванії сім комітатів Верхньої Угорщини. Крім цього, селянам-кріпакам на землях королівської Угорщини було гарантовано вільно сповідувати протестантську віру.¹³ До речі, Дердь Ракоці був не тільки меценатом реформатської церкви, але й знаним колекціонером книг. Його дружина, Жужанна Лоранфі, жила за законами Біблії, вела богоугодний спосіб життя. Глибоку релігійність успадкували й їхні нащадки, для яких Біблія була настільною книгою.¹⁴

5. Мукачівський замок наприкінці XVII століття

¹² Kármán Gábor, A külpolitika átalakulása a Rákócziak Erdélyében a harmincéves háború után. Budapest, 2008. c. 61–66; Czígány István, A harmincéves háború és I. Rákóczi György 1644/1645-ös hadjárata. In: Erdély és Patak fejedelemszonya Lorántffy Zsuzsanna I. Szerk. Tamás Edit. Sárospatak, 2000. c. 287–308.; Lehoczky Tivadar, Beregvármegye monographiája, Tom. I. Ungvárott, 1881. c. 152.

¹³ Péter Katalin, Lorántffy Zsuzsanna. In: Lorántffy Zsuzsanna. Szerk. Tamás Edit. Sárospatak, 2015. c. 65.

¹⁴ Dienes Dénes, I. Rákóczi György és Lorántffy Zsuzsanna bibliás kegyessége. In: Monok István, Napák József, A bibliás Rákócziak. Budapest, 2006. c. 97–100.

Князь узяв участь і у вестфальських переговорах, що розпочалися ще 1645 року. Завдяки старанням його дипломатів, Трансільванія теж стала підписантом Вестфальського миру, яким 1648 року завершилася Тридцятирічна війна. Стараннями Ракоці Трансільванія підготувалася до того, аби спробувати розширити свої володіння в центральноевропейському просторі і так вирватися з-під контролю Порти. Для розбудови своїх володінь Ракоці ініціював цілу низку судових процесів. Поки інші князі збільшували країну, Ракоці розширював сімейне майно, але в кінцевому підсумку своїм великим багатством приніс значне полегшення підданам. Зі зростанням маєтків князь поступово надавав своїм підданам торговельні привілеї. Спочатку він дозволив вільну роздрібну торгівлю медом і воском, а згодом – і рештою експортних товарів.¹⁵

На час обрання Ракоці князем він володів повністю або частково десятьма великими маєтками-комплексами, а на момент смерті управляв вже тридцятьма двома. У 1648 році в Угорщині та Трансільванії загалом у володіннях Ракоці нараховувалось 27 тисяч кріпацьких домогосподарств; у його селах і 56 комітатських містах проживало понад сто тисяч осіб. Крім цього, на нього працювали 64 ферми та 12 виноробень. Значна частина цього добра знаходилася на території королівської Угорщини, але чимало перебувало й у Трансільванії. З комітатських міст до п'ятнадцяти трансільванських володінь Ракоці входило 21, серед них і столиця князя – Дюлофегервар (угор. Gyulafehérvár), а з кріпацьких господарств – 12 тисяч.¹⁶

Починаючи з 1639 року, Ракоці приділяє велику увагу зміцненню Мукачівського замку. Відомо, що князь безпосередньо цікавився ходом робіт, давав вказівки. У 1640-х роках до реконструкції було залучено італійських майстрів. 1649 року зведено дві башти з казематами в середній частині замку, між якими розташовувалися ворота. Щоправда, після визвольної війни Ференца II Ракоці ці частини фортеці знову були змінені.¹⁷

У Державному архіві Закарпатської області зберігається 19 оригіналів і 6 копій листів Ракоці. Багато його указів і розпоряджень зібрано в архіві головного старости міста Мукачева. Хоч Ракоці і був князем Трансільванії, але його життя багато в чому пов'язане з Мукачевом.¹⁸ У 1633

¹⁵ Balassa Iván, I. Rákóczi György gazdálkodásának néhány vonása. Rákóczi évfordulók. Történelmi tanulmányok, 1993. Szerk: Tamás Edit. Sárospatak, 1994. c. 67–70.; Makkai László, I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai. 1631–1648. Budapest, 1954.

¹⁶ Erdély története 1606-tól 1830-ig. Tom. II.. Szerk: Makkai László, Szász Zoltán. Budapest, 1988. c. 700.

¹⁷ Tabódy István, Munkács multja és jelene Magyarország történetében. Pest, 1860. c. 40.

¹⁸ Csátáry György, I. Rákóczi György levelei a beregszászi levéltárban. In. Rákóczi évfordulók 1993. Történelmi tanulmányok. Sárospatak, 1994. c. 47–53.

році монарх Фердинанд II Габсбург передав за 200 тисяч форинтів у вічне володіння Ракоці Мукачево з прилеглими селами. З цього часу він став власником 140 сіл навколо Мукачева та 33 населених пунктів Чинадїївського (угор. Beregszentmiklós) маєтку. Саме тут князь 23 квітня 1645 року приймав французьких послів, із якими обговорював похід на Габсбургів. Ракоці, залучивши двох французьких інженерів, збудував нижні укріплення Мукачівського замку, звів захисні мури, обладнані бійницями.¹⁹ На Закарпатті зберігаються 4 укази Дердя I, пов'язані із замком та містом Мукачевом. Ці документи свідчать про тверду руку князя в особистих та судових справах. Він, зокрема, регулює використання сінокосів навколо замку для людей різного статусу.²⁰ Князь підтримував власників, що придбали нові будинки, а згодом заборонив дворянам купляти хати селян.²¹ Крім того, він давав розпорядження щодо спадкових процесів, які затягнулися, або щодо виплат штрафів.²² Під час походу на Відень у 1644 році вів активне листування з Ужанським комітатом, у якому вимагав від комітату грошових виплат і продовольчих поставок. Ужанський комітат попри труднощі надіслав Ракоці солдатів, вози, харчі і фураж. Можемо стверджувати, що північно-східні комітати долучилися до фінансування походу, щоправда, не в бажаних обсягах. Дердь I Ракоці віддавав конкретні розпорядження військовим загонам, що розташовувалися в Саболчському, Сотмарському, Березькому, Уточанському та Ужанському комітатах. 13 липня 1644 року князь, перебуваючи в Пряшеві, пише листа до керівництва Ужанського комітату, наказуючи надіслати 100 вершників під містечко Сендрев (Szendrő), «якщо ви бажаєте підтримати нас і послужити свободі Батьківщини і загальному добру». Із пізнішого листування стає відомо, що такої кількості воїнів забезпечити не вдалося.²³ Багато клопоту завдавали солдати-дезертири.²⁴ Князь зібрав 15-тисячне військо, харчування і забезпечення якого вимагало великих зусиль.²⁵ У листах до Ужанського комітату Ракоці рішуче стає на захист реформатів, наказує повернути їм майно, забране католиками, не в останню чергу захищав він і майнові права вірних підданих.²⁶

¹⁹ Makkai László, I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai (1631–1648) Budapest, 1954. c. 326–335.

²⁰ ДАЗО, Ф.1589 (Головний староста. м.Мукачево), оп.1, од. зб. 53, арк. 1-2.

²¹ Там же: од. зб. 54, арк. 1-2.

²² Там же: од. зб. 55, арк. 1.

²³ ДАЗО, Ф.4 (Наджупан Ужанської жупи. м.Ужгород), оп.2, од. зб. 557, арк. 9, 11.

²⁴ Там же: арк. 1-3.

²⁵ ДАЗО, Ф.4, оп.2, од. зб. 556, арк. 14.

²⁶ ДАЗО, Ф.4, оп.2, од. зб. 561, арк. 1-2; Ф.4, оп.15, од. зб. 108, арк. 1-2.

Укладений з Фердинандом II договір забезпечував визнання князівства Трансільванії, однак, разом із цим, Ракоці зобов'язався роззброїти гайдуків. Довірливі стосунки склалися між князем та греко-католицькою церквою. Він, зокрема, підтримав призначення у 1634 році Василя Тарасовича єпископом Мукачівсько-марамороської єпархії і вимагав цього від підлеглих офіцерів. У 1648 році князь гарантував пільги для мешканців свого Чинадіївського маєтку. У двох листах, що зберігаються в колекції Березького комітату, князь дає розпорядження стосовно майна своїх вірних підданих, а також бере під свій захист мукачівського гончаря, визначаючи, хто має працювати за податки, а хто – за гроші.²⁷

Наприкінці життя Ракоці сконцентрувався на здобутті польського престолу. Для реалізації цих планів він навіть зумів заручитися підтримкою українських козаків, однак, через раптову смерть князя у 1648 році, цим задумам так і не судилося здійснитися. Оцінка внутрішньої політики князя Дердя Ракоці до сьогодні залишається предметом гострих дискусій, насамперед через конфіскацію майна. Позитивні наслідки цих дій виявилися лише пізніше, адже вони сприяли централізації Трансільванії та зміцненню князівської влади.²⁸ Забезпечення стабільності та мирного розвитку уможливило продовження «золотої епохи Бетлена», яка супроводжувалася підтримкою реформатської освіти та розквітом книгодрукування. За часів Ракоці було розширено та оновлено друкарню в місті Дюлофегервар. Тут побачили світ книги, надруковані не тільки гебрайським та грецьким алфавітом, а й кирилицею. У бібліотеці князя в місті Дюлофегервар зберігалася багата колекція видань Біблії.²⁹

Дердь II Ракоці – войовник

Серед трансільванських князів саме Дердя II Ракоці (1621–1660) за його постійні битви з турками та невдалий похід на Польщу можна назвати найбільшим воїном. Його вже з дитинства готували бути правителем. Батько змалку привчав сина читати Біблію та ходити до церкви. У 1643 році пан Дердь, капітан міста Варод (угор. *Várad*; зараз місто Орадея в Румунії), одружився з Софією Баторі (угор. *Báthori Zsófia*), останньою з роду Баторі. Католицька дружина стала реформаткою і повернулася до своєї першої віри лише після смерті чоловіка. Уже 1642 року Дердя

²⁷ ДАЗО, Ф.10 (Наджупан Бережської жупи. м.Берегово), оп.1, од. зб.105, арк. 1-2.

²⁸ Erdély története 1606-tól 1830-ig. Том. II. Szerk: Makkai László, Szász Zoltán. Budapest, 1988. c. 699.

²⁹ Monok István, A biblíás Rákócziak. In: Monok István, Hapák József, A biblíás Rákócziak. Budapest, 2006. c. 18-19, 24.

6. Трансільванський князь Держ II Ракоці

укладений значно пізніше – 7 вересня 1656 року. Після цього князь Ракоці підписав угоду і з королем Швеції Карлом X. Так виникла потужна антипольська коаліція.³¹

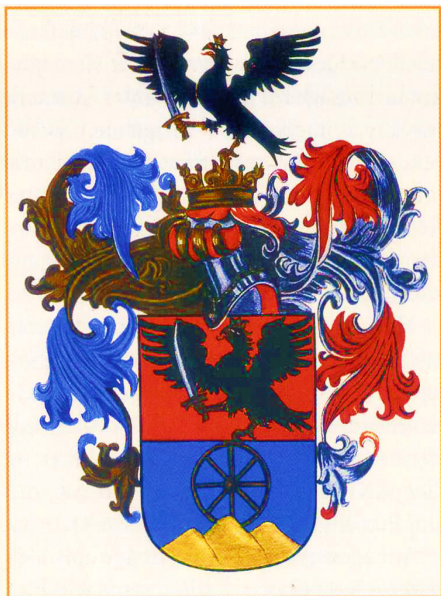
Ракоці вважав, що міжнародна обстановка є сприятливою для військового походу на Польщу, щоправда, його мати і частина радників відмовляли правителя від інтервенції. Проте, князь скликає своїх прихильників і призначає збір у містечку Вишково (угор. Visk) в Марамороському комітаті. 14 січня 1657 року сюди збирається військо, тут Держ II Ракоці знову проводить переговори з делегатами вже згада-

II Ракоці було проголошено князем, але на трансільванський престол він зійшов тільки в 1648 році. Будучи князем Трансільванії, він вчасно сплачує данину туркам, тому вони віддають у його підпорядкування і Молдову та Волощину.³⁰

Політика князя будувалася на бажанні здобути польську корону (цього добивався ще його батько) і, звичайно, на прагненні послабити турецькі пута. Держ II Ракоці уважно відстежував міжнародні політичні події, щоби використати їх для реалізації власних намірів. Під час походу шведів на Річ Посполиту він укладає з ними союз, аби реалізувати свій план сходження на польський престол. А в 1651 році у Трансільванії веде переговори з козацьким гетьманом Богданом Хмельницьким, який підтримав наміри князя стосовно Польщі, але союз між ними був

³⁰ Sebestyén Mihály, Erdélyi fejedelemek. Marosvásárhely, 1993. c. 42-43

³¹ Erdély története 1606-tól 1830-ig. Tom. II. Szerk: Makkai László, Szász Zoltán. Budapest, 1988. c. 711-712

7. Герб роду Ракоці

на Шереді (угор. Serédy István). Перший з них став згодом наступним князем Трансильванії, родинні зв'язки пов'язували його довший час із Мараморошем, помер він у Хусті 13 травня 1667 р.³²

Із Вишкова майже 30-тисячна трансильванська армія вирушила 18 січня 1657 року через Драгово (угор. Kövesliget) на Польщу. Військо йшло через Міжгір'я (угор. Ökörmező), Студений (угор. Hidegpatak), Ізки (угор. Iszka), Присліп (угор. Priszlop), а далі ціною великих зусиль пододало зимові перевали. Іти через скелясті гори з бойовим спорядженням було серйозним випробуванням і стало значним військовим досягненням. Князь призначив підвищену платню солдатам, сам при потребі розчищав засніжені дороги. За вказівкою Ракоці частина війська рушила в іншому напрямку – в сторону Бескидів. 30 січня армія досягла Сколе, звідси князь відправив загін на чолі із Яношем Кеменем (угор.

них союзних держав.³² Він наказав установити в королівському місті розкішний намет, де серед інших приймав і російського посла Олексія Михайловича, який вручив Ракоці коштовні подарунки, маючи намір відмовити правителя від походу. Але князь не прислухався до цієї пропозиції, бо покладав великі надії на підтримку шведського короля. 17 січня Держь II Ракоці скликав у Вишкові Державні збори, де шляхта ухвалила чотири закони, які переважно стосувалися умов оподаткування. Своїми намісниками Ракоці призначив Ференца Редеї (угор. Rhédey Ferenc), Акоша Борчої (угор. Barcsay Ákos) та Іштвана

³² Kármán Gábor, II. Rákóczi György 1657. évi lengyelországi hadjáratának diplomáciai háttere. c. 1053. Див.: [Електронний ресурс]: (PDF) II. Rákóczi György 1657. évi lengyelországi hadjáratának diplomáciai háttere [The diplomatic background of György Rákóczi II's 1657 Polish campaign] | Gábor Kármán – Academia.edu.

³³ Gebei Sándor: II. Rákóczi György erdélyi fejedelem külpolitikája (1648–1657). Eger, 1996. c. 13.; Keresztyén Balázs, Kárpátaljai művelődéstörténeti lexikon. Budapest–Beregszász, 2001. c. 227.; Н. Németh István, Országvesztő fejedelem? 400 éve született II. Rákóczi György. Див.: [Електронний ресурс]: https://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/orszagveszto_fejedelem_400_eve_szuletett_ii_rakoczgyorgy; Gebei Sándor: II. Rákóczi György erdélyi fejedelem külpolitikája (1648–57). Eger, 1996. c.13

Kemény János) до своїх прихильників у Польщі. Згодом були завойовані Краків і Варшава. Під час наступу до Ракоці приєднався козацький корпус чисельністю 20.000 осіб.³⁴ Таким чином, військова міць армії, що на початку складалася з 18.000 вершників, 5000 трансільванських піхотинців і 6000 волохів, значно зросла. Після перших перемог Ракоці довелося реагувати на нову політично-воєнну реальність, унаслідок якої закріпитися в Речі Посполитій не вдалося. Шведський король, почувши, що на його країну напала Данія, повертається з військом додому. Османська Порта віддала татарам наказ витіснити трансільванські загони з Польщі. Особливо болісно сприйняв князь, що проти нього виступили давні родичі, друзі. Коли трансільванська армія повернула назад, козаки супроводжували її, що дозволяло їм та їхній немалій здобичі перебувати в безпеці, а коли опинилися близько до батьківщини, то поїхали, залишивши князя без своєї допомоги. Зрештою, Держь II Ракоці змушений був укласти принизливий мир з поляками і повертатися додому із супроводом у всього триста осіб.³⁵

Цей похід Ракоці провів самостійно, без дозволу турків, не прийнявши офіційно васалітет. За свій вчинок він дорого заплатив, після поразки на солдатів князя чекало татарське рабство, де значна їх частина загинула, решту звільнено лише після сплати високого викупу. Командувач війська Янош Кемень також потрапив до рук татар.³⁶

На жаль, ця поразка стала початком нової трагедії. Польський маршал Єжі Себастьян Любомирський, попри дані князеві обіцянки, розпочав похід-помсту на землі Ракоці. Загони польського воєначальника перейшли через Бескиди і кинулися грабувати всю північно-східну Угорщину – від Сепеша до Марамороша. Були спалені Мукачево, Берегово, Вишково. У Берегові людей, що шукали порятунку в католицькій церкві, винищили, а сам храм підпалили. На стіні церкви поляки залишили напис: «*Vicem pro vice reddo, amice, tibi!*» (у перекладі українською: позикою за позикую віддячую тобі, мій добрий сусіде!). Тоді було спустошене й село Мале Мужієво, свідчен-

³⁴ Gebei Sándor, II. Rákóczi György külpolitikája. (1648–1657) Budapest, 2004. c. 120–132.

³⁵ Erdély története 1606-tól 1830-ig. Tom. II. Szerk: Makkai László, Szász Zoltán. Budapest, 1988. c. 717-718.; Kármán Gábor, A külpolitika átalakulása a Rákócziak Erdélyében a harmincéves háború után. Budapest, 2008. PhD disszertáció. Див.: [Електронний ресурс]:<http://doktori.btk.elte.hu/hist/karman/diss.pdf>.

³⁶ Monok István, A bibliás Rákócziak. In. Monok István, Hapák József, A bibliás Rákócziak. Budapest, 2006. c. 123.; Oborni Teréz, Erdély fejedelmei. Budapest, 2002. c. 148–162.

ням чого сьогодні є руїни старої церкви на околиці села. В історичних документах знаходимо описи завданих тоді збитків.³⁷

Після невдалого походу Ракоці Трансільванії загрожував грабіжницький турецько-татарський напад. Державні збори в жовтні 1657 року обрали князем Ференца Редеї, але Дердь II Ракоці, за підтримки сейкеїв і гайдуків, уже на початку 1658 р. повернув собі владу. Він розпочав переговори з Габсбургами, але імператор Леопольд запевнив турків, що в разі їхнього нападу втручатися не буде. Завдяки цьому татари безкарно спустошили всю Трансільванію. Князем було обрано Аюша Борчої, якому ціною великої контрибуції і втрати фортець таки вдалося врятувати країну. Однак, через короткий час, залучивши жителів північно-східних територій Альфельда і сейкеїв, Ракоці вирушив проти Борчої. Про князя, якого вже неодноразово знімали з трону, а потім знову обирали, говорили, що він був відмінний солдат, завжди бився в перших лавах. 23 травня 1660 року в битві з турками поруч села Сасфенеш (зараз Флорешть у Румунії) Дердь зазнав поранень і незабаром помер.³⁸ Після його смерті Туреччина обмежила і ту незначну політично-економічну автономію Трансільванії, яку князівство мало

8. Розпорядження Дердя II Ракоці стосовно судових справ. Фельдвар, 26 червня 1653 р.

³⁷ Lehoczky Tivadar, Beregvármegye monographiája. Tom. I. Ungvárott, 1881. c. 154-155.

³⁸ Про орг. ополчення проти турок див.: ДАЗО, Ф.10, оп.1, од. зб. 141, арк. 1-6.

до того. Згодом турки примусили до здачі місто Варод, а примірники Вародської Біблії, яка якраз друкувалися, вивезли.³⁹

Сина Дердя II Ракоці – Ференца – було обрано князем ще 1652 року, але після смерті батька йому з матір'ю довелося покинути Трансільванію.

Пов'язаних із Дердем II Ракоці письмових джерел у Закарпатському державному обласному архіві залишилося мало. Маємо всього п'ять його указів. Більше документів залишилося від його дружини Софії Баторі. В архіві зберігається близько 30 власноручно написаних княгинею листів. У них даються розпорядження стосовно приватних, майнових і торговельних питань, які обговорюються з керівництвом сусідніх комітетів, міськими старостами, мукачівським єпископством. Дердь II Ракоці хоч і багато часу проводив у Мукачеві, але справи Мукачівської домінії вела його дружина.

Далі детальніше поговоримо про документи, підписані самим князем. 6 квітня 1650 р. в Дюлофегерварі (угор. Gyulafehérvár) Дердь II Ракоці видав указ про присвоєння дворянського титулу мешканцю Сигіта (угор. Máramarossziget) Мігаю Товту. Цей документ зберігся до нашого часу в копії.⁴⁰ У схожих справах трансільванські князі розпоряджалися неодноразово. В архіві роду барона Перені знаходимо лист Ракоці від 9 грудня 1650 р., у якому той ухвалює рішення в судовій справі: дає розпорядження про виконання рішення суду, ухваленого проти дворянина Іштвана Ленчека на користь Іштвана Кьовроші. Це оригінальний документ, скріплений восковою печаткою.⁴¹ Крім цього, в архівному зібранні п'яти королівських міст Марамороша збереглися два листи від 13 грудня 1655 р. про рішення князя стосовно визначення меж між Тячевом та селами Сепинца (Szaplónca) і Римец (Remete). На документах добре видно оригінальні воскові печатки, збереглися і копії, прикріплені до листів.⁴²

Ференц I Ракоці – змовник

Ференц I Ракоці (1645–1676) прожив коротке життя і є менш знаним представником серед чоловіків відомої династії. У пам'яті сучасників він залишився, насамперед, завдяки синові, який очолив визвольну

³⁹ Monok István, 2006. c. 124; Lukács Zs. Tibor, Akorabeli propaganda és II. Rákóczi György megítélése. Див.: [Електронний ресурс]: http://acta.bibl.u-szeged.hu/40675/1/aeta_1995_001_002_068-094.pdf с. 68–94.

⁴⁰ ДАЗО, Ф.674 (Надзупан Угочанської жупі м. Нодьселлеш), оп.8, од. зб. 31, арк. 1-4.

⁴¹ ДАЗО, Ф.60 (Сімейний фонд баронів Перені м. Нодьселлеш), оп.4, од. зб. 13, арк. 1.

⁴² ДАЗО, Ф.61 (Архів пяти коронних міст Марамороша м. Тячів), оп.1, од. зб. 44, арк. 1-2.

9. Трансільванський князь Ференц I Ракоці

війну куруців у 1703–1711 роках. Попри це, біографія цього діяча добре відображає ту напругу, що постійно супроводжувала рід Ракоці і яка, як у політичному, так і в релігійному контексті, стала визначальною на його життєвому шляху.⁴³

Батьками Ференца I Ракоці (угор. I. Rákóczi Ferenc) були видатні особи угорської історії – Дердь II Ракоці (угор. II. Rákóczi György) та Софія Баторі (угор. Báthori Zsófia). Нащадок князівського роду народився 24 лютого 1645 року в місті Дюлофегервар. Хрестив немовля особисто трансільванський реформатський єпископ Дердь Чулої (угор. Csulai

György), а ім'я новонародженому дали на честь батькового брата, який загинув раніше. Напередодні свого шестиріччя 18 лютого 1652 року хлопчик був обраний на Державних зборах у Дюлофегерварі князем Трансільванії, однак, на жаль, унаслідок несприятливих обставин, реальної влади так ніколи і не отримав. У 16 років Ференц утратив батька. Релігійна приналежність у родині мала величезне політичне й культурне значення, підтвердженням чого є те, що мати Ференца – Софія Баторі у 14-річному віці заради чоловіка перейшла в реформатську віру. Однак, після смерті батька мати й син у серпні 1661 року повертаються в лоно католицької церкви.⁴⁴

Після смерті Дердя II Ракоці в трансільвансько-турецьких політичних відносинах настали зміни. Султан Мехмед IV, попри попереднє обрання, не дав згоди щодо вступу Ференца на князівський престол. Ймовірно, головною причиною стала невдала польська військова кампанія батька в 1657 році. Порта була проти цього походу, оскільки добре усвідомлювала, що отриману владу князь зможе повернути проти

⁴³ R. Várkonyi Ágnes, A fejedelem gyermekkor. (1676-1688). Budapest, 1989. c. 26.

⁴⁴ Keresztyén Balázs, Kárpátaljai művelődéstörténeti lexikon. Budapest–Beregszász, 2001. c. 221.

неї. Таким чином, плани Ференца I Ракоці не здійснилися, а прихистком для нього стала посада жупана комітату Шарош, яку він посів у 21-річному віці. Попри «нову» католицьку віру та агресивну релігійність матері він і надалі залишався опозиційним до Габсбургів. Укладений 1 березня 1661 року шлюб із Ілоною Зріні став підтвердженням цього. Софія Баторі не взяла участі у весільній церемонії тільки тому, що її син запросив також дворян-протестантів.

Незважаючи на подарований 1664 року імператором графський титул, а в 1666 році – титул жупана комітату Шарош, після закінчення турецької війни 1663–64-х років та невідного для угорців Вошварського миру, молодий Ракоці відвернувся від Віденського двору. Поворотним моментом його життя стала участь у змові, яку очолив Ф.Вешелені. Учасниками змови були і його тесть Пейтер Зріні та трансільванський князь Мігай Опофі, щоправда, останнього стримувала турецька влада. В антиімператорському таборі Ференц вважався надійною особою, зрештою, під впливом змовників він 1699 року погодився в разі отримання княжого престолу підтримувати протестантів. З іменем Ференца Ракоці, крім участі у змові, пов'язане і повстання у Верхній Угорщині, що розгорілося 10 квітня 1670 року. У Шарошпотоці він затримав коменданта Токайської фортеці Рюдігера Штаремберга.⁴⁵

Проте, повстання не підтримали ні Трансільванія, ні турки, тому його учасники склали зброю біля містечка Талля. Незважаючи на припинення збройної боротьби, Ференц, як і решта аристократів, міг бути звинувачений у зраді правителя та страчений. Утративши будь-які надії, він, перебуваючи в Мукачівському замку, хоче писати листа про помилування до імператора, однак його мати розуміє, що цього недостатньо. Софія Баторі, як ревна католичка, зуміла, завдяки коштовним подарункам вищому духовенству, досягти того, аби викуп за життя її сина, що спочатку був призначений у розмірі двох мільйонів форинтів, зменшили до 400.000 форинтів.⁴⁶ За даровану милість Ференц I Ракоці зобов'язався розмістити та утримувати у своїх замках Ечед (угор. Ecsed), Маковиця-Зборов (угор. Makovica) та Шарошпоток імператорські гарнізони. Він зробив усе задля збереження родинних володінь. Узамін коштовностей, вартістю 40 тисяч талярів, доданих до суми викупу, Ференц I Ракоці записав на свою дружину замок Регец (угор. Regéc) та містечка Талля (угор. Tállya) і Санто (угор. Szántó).

⁴⁵ Köpeczi Béla, R. Várkonyi Ágnes, II. Rákóczi Ferenc. Budapest, 1976. c. 16–18.

⁴⁶ Lehoczky Tivadar, Beregvármegye monographiája. Том. I. Ungvárott, 1881. c. 161.

Такою була ціна звільнення від страти. На цьому політична кар'єра «князя» завершилася, увесь свій час він проводив у старовинних родових маєтках – Мукачеві та Борші (угор. *Vorső*).⁴⁷ Після поїздки до Зборова Ференц I Ракоці раптово помирає. Причини та обставини такої наглої смерті не з'ясовані. До сьогодні ми не знаємо, чи це була якась хвороба, чи князь став жертвою замаху. Через неспокійну ситуацію у Верхній Угорщині тіло померлого перевезли зі Зборова до Кошице, де і поховали відповідно до його титулу і рангів. Перед в'їздом до міста на покійного князя чекав величезний натовп, траурну церемонію провів єпископ Егера, а тіло поховали в гробниці церкви єзуїтів у самому центрі Кошице. Цей кам'яний храм із двома вежами був збудований за кошти матері, згодом тут знайшла вічний спокій і сама Софія Баторі. На масштабність похорону вказує та обставина, що загалом програма обряду складалася з 32 пунктів. Це були останні князівські похорони в Угорщині. На північній стіні святині знаходиться епітафія князю, частина якої виготовлена з липи. Верхівку увінчує постать князя в короні, а всередині розміщений срібний герб роду Ракоці, навколо якого поміщено напис латинською мовою. У перекладі він звучить так: «Його величність Ференц Ракоці, милістю Божою обраний князем Трансильванії, володар угорських земель [*Partium*], жупан сейкеїв, спадкоємний жупан комітату Шарош, спадкоємний граф і т.д. помер тихою смертю 8 липня Року Божого 1676 у віці 31 рік».⁴⁸

Ілона Зріні – «найвідважніша жінка Європи»

Ілона Зріні (1643–1703) – видатна діячка в історії Угорщини, героїчна захисниця Мукачівського замку, символ угорської свободи. Серед жіночих постатей свого часу відіграла значну роль у боротьбі свого чоловіка проти Габсбургів. Точна дата її народження по сьогодні остаточно не з'ясована, частина дослідників вважає, що І.Зріні народилася пізніше, ніж прийнято вважати. Епізоди з життя героїчної жінки і пов'язаний з нею місцевий культ стали частиною угорської ідентичності і зразком героїчної захисниці та ніжної матері.

⁴⁷ Asztalos Miklós, II. Rákóczi Ferenc és kora. Budapest, 2000. c. 28-29; Rákóczi-iratok a Sárospataki Református kollégium Levéltárában 1607–1710. Szerk: Balogh Judit, Dienes Dénes. Sárospatak, 1999. c. 142–162.

⁴⁸ Balassa Zoltán, 340 éve hunyt el I. Rákóczi Ferenc. Див.: [Електронний ресурс]: <https://felvidek.ma/2016/07/340-eve-hunyt-el-i-rakoczi-ferenc/>; Thaly Kálmán, I. Rákóczi Ferenc halála és temetése. Századok, 1873. c. 661–687.

Батько Ілони – хорватський бан Пейтер Зріні (угор. Zrínyi Péter) у своїй пізнішій політичній діяльності більше орієнтувався на турків, за що, зрештою, був страчений імператором. Мати – Каталін Франгепан – була однією з найосвіченіших жінок тієї епохи. Вона підтримувала фінансово численні видання молитовників і віршованих календарів. Із дитячих літ, які проходили в аристократичному середовищі, Ілона Зріні була оточена турботою та любов'ю. Вона вивчала різні мови, розмовляла хорватською, угорською, латинською, німецькою.

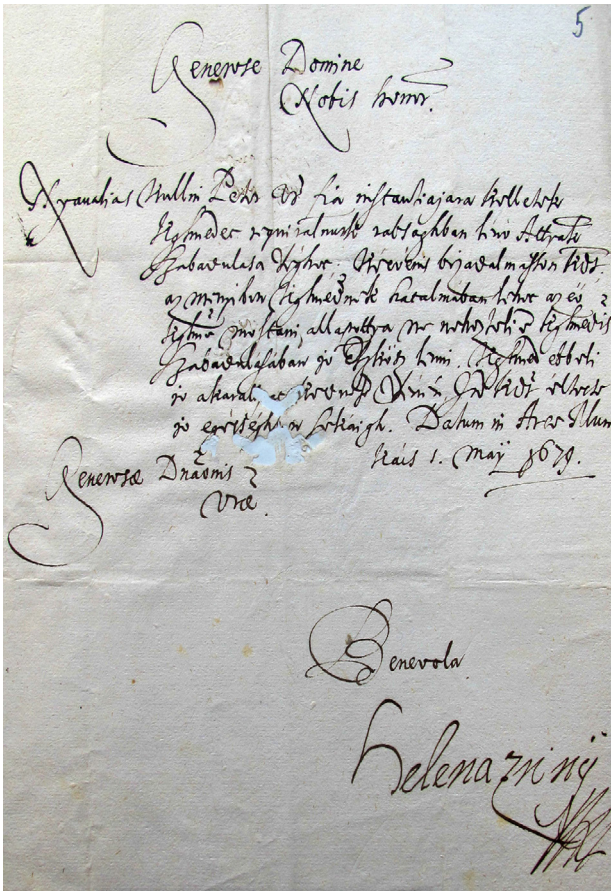
10. Княгиня Ілона Зріні

Крім верхової їзди, освоїла мистецтво стрільби з лука. Коли панна Ілона виросла, їй обрали нареченого, що відповідав титулу і рангу родини. Вибір упав на великого землевласника з Фелвідейка (Верхньої Угорщини) Ференца I Ракоці. Шлюбну церемонію організували в Маковицькому (Зборівському) замку 1 березня 1666 року, згодом подружжя переселилося до Шарошпотоцького замку. Сімейне життя молодії пари не було безтурботним. Свекруха Ілони – Софія Баторі – ставилася до невістки вороже, найімовірніше, з політичних причин, оскільки вважала, що Ілона Зріні зі своїм оточенням залучать її сина до антигабсбурзького руху.⁴⁹ У 1672 році Ілона Зріні народила дочку Юліанну, а ще через чотири роки в замку Борша дала життя Ференцу II Ракоці (угор. II. Rákóczi Ferenc). Незабаром помер її чоловік Ференц I Ракоці, тому Ілоні довелося керувати володіннями Ракоці, що простяглися на площі понад 2 мільйони голдів (міра земельної площі, що рівнялася 0,57 га). Паралельно вдова дбала про долю дітей, виховувала їх відповідальними та чуйними.⁵⁰

У 1678 році І.Зріні познайомила з Імре Текелі (угор. Thököly Imre) в замку Сент-Міклош (Чинадіївському замку), вони одразу відчули один до одного симпатію, яка згодом переросла в кохання, а зу-

⁴⁹ Gaal Mózes: I. Rákóczy Ferenczné, Zrínyi Ilona. Történelmi könyvtár. Budapest, 1899. c. 96.; Gaal Mózes: I. Rákóczy Ferenczné, Zrínyi Ilona. Történelmi könyvtár. Budapest, 1899. c. 97.; Horváth Mihály: Zrínyi Ilona életrajza. Pest. 1869.

⁵⁰ Mészáros Kálmán–Seres István: Zrínyi Ilona. Rubicon. 2014. № 2. c. 6.; Nagy László: Kard és szerelem. Török kori históriák. Budapest, 1985. c. 375.

11. Лист Ілони Зріні до Ужанського комітату про визволення Пейтера Куліна. Мукачево, 1 травня 1679 р.

на Відень зазнав невдачі. Ілона Зріні з дітьми залишилася в Мукачеві, коли імператорські війська взяли замок в облогу. Тритисячний гарнізон на чолі з княгинею, яка проявила незвичайну мужність, героїчно протистояв австрійцям. Про відвагу захисників свідчить і те, що вони неодноразово проривали вороже оточення, завдаючи значних втрат австрійському війську. 10 березня 1686 року генерал Капрара закликав володарку замку капітулювати, яка у своєму листі-відповіді, що був розісланий по всій Європі, стала на захист як своїх дітей, так і свободи

стрічі закоханих часто відбувалися саме в цьому палаці.⁵¹ 15 червня 1682 року в каплиці Мукачівського замку Ілона Зріні присягнула у вірності Імре Текелі.⁵² Після цього Текелі прийняв у володіння Мукачівський замок, гарнізон склав йому присягу, а згодом були проведені роботи з укріплення споруди.⁵³

Княгиня була не тільки ніжною дружиною, а й підтримувала військову діяльність чоловіка. Зокрема, вона проводила переговори, які сприяли політиці «короля куруців». Ще перед весіллям Текелі уклав союз із турками проти Габсбургів, але розпочатий у 1683 році наступ

⁵¹ Markaly Aranka: Érdek vagy szerelem? Thököly Imre és Zrínyi Ilona kapcsolata. Korunk, 2016. XII. № 12. c. 29–34.

⁵² Lehoczky Tivadar: Adat Zrínyi Ilona és Thököly Imre házasságához. Századok, 1876. c. 750–753..

⁵³ ДАЗО, Ф.4, оп.2, од. зб. 1118, арк. 1-2.

12. Трояндове дерево Ілони Зріні. Посаджено Товариством трояндових дам. 28 жовтня 2020 року закарпатське Товариство трояндових дам посадило на честь Ілони Зріні трояндовий кущ у парку «Будапешт» (м. Берегово) та встановило меморіальну дошку

угорців у цілому. Боротьба Ілони Зріні викликала симпатію сусідніх держав. Французький король Людовик XIV назвав її найвідважнішою жінкою Європи, тож про неї писали на перших шпальтах голландських і французьких газет.⁵⁴ Саме за таких обставин, під артилерійську канонаду і штурми, 27 березня відзначали десятиріччя її сина Ференца. А 22 травня діти привітали матір з іменинами (день Ілони), що залишило глибокий слід як у душі Ілони Зріні, так і в угорській історіографії. Після смерті Софії Баторі (1680) Ілона Зріні щороку святкувала свої іменини. Цього дня (23 травня) представники та дворяни з довколишніх комітатів – насамперед із Земпленьського, Ужанського та Березького, на яких простягалися володіння Ракоці – із дотриманням пишних церемоній, приїжджали засвідчити свою повагу володарці Мукачівського замку. На полях поблизу фортеці влаштовували видовищні кінні турніри. Багато гостей прибувало до княгині з навколишніх сіл. Пишні банкети, переговори та спілкування з аристократами, розваги тривали майже

⁵⁴ R. Várkonyi Ágnes, Zrínyi Ilona. „Európa legbátrabb asszonya” Török-Magyar Baráti Társaság. Budapest, 2009. c. 110–112.

тиждень. Святкування днів Ілони не скасовувалися навіть у роки облоги (1685–1688), щоправда, тоді не проводилися кінні турніри. Замість них оборонці замку здійснювали героїчні вилазки, доходючи аж до Берегова, Середнього та кордону з Мараморошем. У 1687 році дні Ілони були найскромнішими, але офіцери й тоді одягли свої парадні мундири. Діти княгині, Юліанна та Ференц, декламували вірші, у яких висловили свою любов до матері. На честь іменинниці замкові гармати дали святковий потрійний залп.⁵⁵

Регулярні атаки на оборонців фортеці були безуспішними, щоправда, постійні звернення княгині до різних держав із проханням про допомогу залишилися без відповіді. У цей час рятівним загонам Текелі вдалося дійти лише до Орадї (угор. Nagyvárad), вони поступово втрачали свої сили. Зрештою, княгиня ухвалює рішення підписати капітуляцію, про причини-обставини якої історики дискутують по сьогодні.⁵⁶ Володіння Ракоці та Текелі потрапили під управління імператорської Придворної камери, а Ференцу та Юліанні були призначені опікуни. У січні 1688 року княгиня збрала свої особисті речі – Біблію, ікони, коштовності, книги – і вирушила до Відня. Найсуворішим вироком для неї була розлука з дітьми, яких віддали на виховання в єзуїтську школу при монастирі. Ілоні Зріні вдалося здобути свободу тільки через чотири роки, завдяки обміну полоненими. Коли Текелі розпочав наступ у Трансильванії і переміг австрійські війська в битві під містом Зернешт, він узяв у полон одного генерала й одного полковника. Цих офіцерів йому вдалося виміняти на дружину.⁵⁷

Навіть перед виїздом княгині до Туреччини їй не дозволили побачитися з сином, тому вона написала йому прощального листа.⁵⁸ У роки вигнання І.Зріні залишалася люблячою дружиною, а її зранена через розлуку з дітьми душа мужньо протистояла випробуванням. Жінка, що володіла неабиякою душевною силою, навіть на засланні залишалася чи не головною опорою і розрадою для чоловіка та решти емігрантів.

⁵⁵ R. Várkonyi Ágnes, *A fejedelem gyermekora (1676–1688)*. Budapest, 1989. c. 234-235; Bay Gábor: *A híres „Ilona-napok” Munkács ősi várában ludányi Bay Mihály egykori naplójából*. Kárpáti Híradó, 1943. április 29.; Várkonyi Gábor, Várkonyi Réka. *Gyermek a várfalak között*. Див.: [Електронний ресурс]: https://www.academia.edu/39884924/Gyermek_a_várfalak_között_Childhood_amongst_the_Walls_of_Strongholds

⁵⁶ R. Várkonyi Ágnes: *A fejedelem gyermekora (1676–1688)*. Budapest, 1989. c. 277–283.

⁵⁷ Nagy László, *A generálisért cserélt hitves*. In: *Uó.: Kard és szerelem*. Budapest, 1985. c. 371–412.

⁵⁸ Kertész Erzsébet, *A fejedelemasszony*. (Zrínyi Ilona élete). Budapest, 1986. c. 130.; R. Várkonyi Ágnes, Zrínyi Ilona és a korabeli magyar politika. *Thököly emléktűnepség*. A fejedelem halálának 270. évfordulója alkalmából. Vaja, 1975. c. 89.

У непростих, іноді навіть надзвичайно скрутних умовах, княгиня робила все від неї залежне, щоб різними можливими способами допомогти співвітчизникам, які потрапили в ще гіршу ситуацію. Останні роки провела в Нікодемії, у «долині квітів».⁵⁹ Померла 18 лютого 1703 року в 60-річному віці. І.Зріні була похована в Константинополі в церкві святого Бенедикта. Пізніше її прах перевезено і 29 жовтня 1906 року перепоховано в соборі святої Єлизавети в місті Кошице, в одному саркофазі з прахом її сина Ференца II Ракоці.⁶⁰

11 листів Ілони Зріні зберігаються в колишніх архівах Ужанського та Березького комітатів, що зараз є частиною Державного архіву Закарпатської області. Листи не тільки цікаві своїм змістом, а й цінні тим, що несуть у собі відбиток епістолярного письма тогочасної епохи та відображають стиль самого автора. Зокрема, стійкі словосполучення, стали вирази яскраво доносять до нас характерну для тієї епохи відсутність єдиного правопису. Згідно з традиціями того часу, княгиня писала послання не власноруч. Цю роботу виконували особисті секретарі, а Ілона Зріні ставила тільки свій підпис.⁶¹

Імре Текелі – «король куруців»

Граф Імре Текелі (угор. Thököly Imre (1657–1705)) – один із лідерів руху куруців у XVII столітті, знаний в історії і як другий чоловік Ілони Зріні, а відтак – вітчим Ференца II Ракоці. Його життя й діяльність навіки переплелися з визвольною боротьбою проти гніту Габсбургів. На вершині своєї кар'єри І.Текелі володів титулом князя Верхньої Угорщини та Трансільванії, навіть отримав від турецького султана корону васала, тому його й називали «королем куруців». Народився І.Текелі в містечку Кежмарок (сучасна Словаччина), його прадід досяг статків, торгуючи худобою. Хлопець рано втратив батьків. Через звинувачення батька у зраді імператора Леопольда I хлопцеві довелося рятуватися з родинного замку Арво (сучасна Словаччина) через Хуст до Трансільванії. Трансільванський князь Михайло Апафі (угор. Arafai Mihály) присвоїв 8-річному графові титул спадкового жупана Мара-

⁵⁹ Hóvári János, Thököly Ikre és Zrínyi Ilona Izmitben. Magyar Tudomány, 2014. № 9. Див.: [Електронний ресурс]: <http://www.matud.iif.hu/2014/09/06.htm>; R. Várkonyi Ágnes, Zrínyi Ilona és a korabeli magyar politika. Thököly emlékünnepe. A fejedelem halálának 270. évfordulója alkalmából. Vaja, 1975. c. 89.

⁶⁰ Mészáros-Seres, Rubicon. 2014. № 2. c. 12.

⁶¹ ДАЗО, Ф.4, оп. 2, од. зб. 1058 ; Ф.10, оп. 1, од. зб. 241, 242, 250.

13. Імре Текелі – «король куруців»

рошину. Щоправда, нові військові операції обмежувалися переважно штурмами навколишніх замків. У цей час Текелі перебував у Сигеті та Хусті. 1678 року повстанці обрали І.Текелі своїм вождем, після цього він зайняв Верхню Угорщину, разом із шахтарськими містечками, Мукачевом та Притисянщиною. Зміна розстановки сил дала можливість лідеру повстанців розпочати 1679 року переговори й укласти мир з імператором Леопольдом I. У 1679 році, після важкої, але значної перемоги біля Нового Села (угор. Újfalú, сучасна Сербія), І.Текелі остаточно пішов власним шляхом і надалі намагався перебрати на себе місце М.Апафі в угорській політиці.⁶³ Свій вплив він намагався наростити не тільки шаблею, а й дипломатичними засобами. Саме наприкінці цього року Текелі познайомився з Ілоною Зріні в замку «Сент-Міклош» (сучасне с.Чинадієво), де графа запросили на обід. З цього часу почався його зв'язок з Ілоною Зріні, з якою він пізніше одружився.⁶⁴ У грудні 1676, перебуваючи у своєму маєтку в Сигеті, Текелі підтримував тісні

мороського комітату, а згодом за правом спадковості призначив капітаном Хуста. Молодий Текелі навчався в реформатських коледжах Пряшева (Словаччина) та Аюда (Румунія). Згодом М.Апафі захопив Хуст та родинні володіння Текелі, щоправда відшкодувавши збиток Імре та його братові. Сума мала становити 50 тисяч талярів, але, насправді, Текелі вдалося отримати на руки значно менше грошей. З 1670 року він – капітан Хуста та Ковара (сучасна Румунія), а з часом отримав нові володіння в Мараморощі.⁶² Після подій у Токаї епіцентр боротьби куруців перемістився на Мараморощину.

⁶² R. Várkonyi Ágnes, Az életpálya választásai. In: Imre gróf és felkelése. Szerk: Peter Kónya. Presov, 2009. c. 11–38.

⁶³ Iványi Emma, Közvetítési kísérletek a bécsi udvar és Thököly között. In: A Thököly-felkelés és kora. Szerk: Benczédi László. Budapest, 1983. c. 130.

⁶⁴ R. Várkonyi Ágnes, A fejedelem gyermekra (1676–1688). Budapest, 1989. c. 164–166.; Makrally Aranka, Érdek vagy szerelem? Thökölyi Imre és Zrínyi Ilona kapcsolata. Korunk, 2016. XII. №12. c. 29–34.; Чотарі Юрій, Листи Ілони Зріні на Закарпатті. Берегове–Ужгород, 2018. c. 17.

зв'язки з повстанцями Дердем Біге (угор. Bige György) та Мігаєм Башем (угор. Vás Mihály), які приїжджали до нього з Хуста.⁶⁵

Після укладення перемир'я з імператором Текелі мав намір заручитися підтримкою цісаря завдяки шлюбу з Ілоною Зріні. Та згодом він відмовився від продовження перемир'я, дослухавшись до порад французів і турків. У середині березня 1681 року граф прийняв турецьких і трансільванських послів у Берегові. У грудні цього року перебував у селах Вари та Мужієво. Про зростання ваги Текелі свідчить і той факт, що куруци отримали запрошення на Державні збори, що проходили в Шопроні, а згодом допомогу їм запропонував і будайський паша Ібрагім – проти Леопольда I.

Пишне та багате весілля з Ілоною Зріні відбулося 15 червня 1682 року в Мукачівському замку. Після цього Текелі приступив до укріплення фортеці та наповнення її припасами, аби в разі потреби успішно протистояти імператорським військам. Саме в Мукачеві граф зібрав військо, після чого захопив міста Кошице, Ловаче та Пряшів (сучасна Словаччина), а згодом – із допомогою турків – Філяковський замок. Наприкінці 1682 року знову перебував у Мукачеві. Цього року куруци – заручившись підтримкою турків – організували великий військовий похід, захопивши майже всю Верхню Угорщину. Таким чином, Текелі вдалося взяти під контроль майже чверть території Угорщини, на якій він правив як князь – васал Османської імперії. Без сумніву, саме у цей період рух куруців досяг свого піку, адже Текелі отримав турецьку корону, а завдяки укладеному з Ілоною Зріні шлюбу здобув доступ до маєтків Ракоці.⁶⁶ Паралельно від надавав допомогу туркам під час штурму Відня у 1683 році. Але після вересневої поразки Кара Мустафи, військова удача покинула й І.Текелі. З турками граф зближитися вже не хотів, а імператор Леопольд не бажав проводити з ним переговори.

У цей період І.Текелі проводив інтенсивне листування з керівництвом навколишніх комітатів. В архівних фондах Ужанського, Березького та Угочанського комітатів (Державний архів Закарпатської області) зберігаються листи, в яких князь закликає населення до підтримки. У військових указах Текелі регулярно ініціював набір новобранців та економічну підтримку. У багатьох випадках він вимагає від населених пунктів засоби та матеріали для війська і зміцнення замків. Також граф пові-

⁶⁵ Keresztyén Balázs, Kárpátaljai művelődéstörténeti kislexikon. Budapest–Beregszász, 2001. c. 266.

⁶⁶ Lehoczky Tivadar, Beregvármegye monographiája. Том I. Ungvárott, 1881. c. 171–175.

домляв комітати про зовнішньополітичні події, надсилав протоколи тих зборів, на яких головував, наприклад, у Кошице. Крім цього, в наших архівах зберігаються укази імператора Габсбургів та його воєначальників, в яких йдеться про пересування військ Текелі та заходи, які необхідно проти нього вжити, про організацію військових таборів тощо.⁶⁷

У 1685 році І.Текелі вдалося відстояти Ужгород від цісарських військ, але після втрати Пряшева і Токая йому довелося відступити до міста Орадя (угор. Nagyvárad, сучасна Румунія). Тут граф потрапив у турецький полон і був доставлений в якості ув'язненого до Едірне. Після звільнення Текелі вже не вдалося повернути колишню владу та територію, його загонам вдалося дістатися лише до Орадя. Не відбувся й обіцяний пашею військовий похід з метою звільнення Мукачева. Його влада остаточно занепала, граф не мав навіть достатньо солдат для того, аби поспішити на допомогу Ілоні Зріні, що героїчно обороняла Мукачівський замок. Зрештою, колишньому князеві Верхньої Угорщини довелося перейти в повну залежність від турків,⁶⁸ тож із рештками своїх куруців він незабаром був витіснений за межі Угорщини. Після героїчної оборони, на початку 1688 року Ілона Зріні змушена була капітулювати й передати Мукачівський замок імператорським військам.⁶⁹

Щаслива зірка графа засяла ще раз у 1690 році, після смерті Михайла Апафі, коли турецький султан Сулейман II доручив йому зайняти Трансільванію, перебравшись через гірські полонини. Біля міста Зернешть (сучасна Румунія) Текелі розбив австрійське військо, після чого у Крістіані (угор. Kereszténysziget, сучасна Румунія) був обраний князем.⁷⁰ Проте, панування Текелі виявилось коротким, як весняний цвіт, оскільки австрійський командувач Людвиг Вільгельм (маркграф Баден-Бадену) легко витіснив куруців із зайнятих ними територій. Єдиний позитив від походу полягав у тому, що вождь повстанців – в обмін на полоненого біля Зернештя генерала – зумів визволити з Відня Ілону Зріні, з якою й прожив разом решту життя, щоправда на турецькій землі. Після невдалого трансільванського походу І.Текелі остаточно

⁶⁷ ДАЗО, Ф.674, оп.8, од. зб. 13, арк. 28. арк. 1-18.; Там само: од. зб. 106, арк. 1-2; од. зб. 122, арк. 1-2; ДАЗО, Ф.10, оп.1, од. зб. 243, арк. 1-12.

⁶⁸ Iványi Emma, Közvetési kísérletek a bécsi udvar és Thököly között. In: A Thököly-felkelés és kora. Szerk: Benczédi László. Budapest, 1983. c. 134–149.

⁶⁹ Fakász Mihály, 2006. c. 122–129; Lehoczky Tivadar, 1881. c. 171–178.

⁷⁰ R. Várkonyi Agnes, Thököly politikája és Magyarország esélyei a hatalmi átrendeződés idején. Hadtörténelmi Közlemények, 2005. № 3. c. 390.

но спустився на рівень «списаних» турецьких васалів і зі своїми куруцями воював здебільшого під проводом турецьких паш чи султана: зокрема, він брав участь у придушенні болгарського повстання, а під час військових походів на Угорщину боровся із загонами Габсбургів.⁷¹

Через кілька років Порта доручила графові організувати повстання в долині Тиси, але повстання куруців у низовині придушили у 1697 році, ще до того, як колишній князь перейшов кордон.⁷² Згідно з мирним договором 1699 року, підписаним на Карловицькому конгресі, останні роки життя Текелі провів в еміграції, на узбережжі Малої Азії, в той час, як його куруци й далі, не втомлюючись і не опускаючи рук, боролися проти Габсбургів. Текелі ще застав той момент, коли його пасинок Ференц II Ракоці у 1703 році підняв прапор повстання, однак до трагічного кінця визвольної боротьби не дожив, померши 12 вересня 1705 року у віці всього 48 років у місті Ізміт (сучасна Туреччина).⁷³ Прах Імре Текелі разом з останками інших куруцьких героїв було перевезено до Угорщини 1906 року, де урочисто перепоховано в його рідному місті Кежмарок.⁷⁴

На адресу Імре Текелі звучало чимало критики: при тому, що він також шукав можливостей для здобуття Угорщиною незалежності, його діяльність часом призводила до погіршення воєнної ситуації в країні, а нерозважливість та егоїстичність графа іноді була причиною розділення сил куруців. Вождя куруців історики часто порівнювали з його пізнішим наступником – Ракоці, але при цьому варто відзначити, що у своїй політичній кар'єрі йому часто доводилося воювати проти християнських сил Європи.

Ференц II Ракоці – князь-правитель

Ференц II Ракоці народився 27 березня 1676 року в селі Борша (сучасна Словаччина) Земпленьського комітату. Дитячі та юні роки князя минули в Шарошпотоці, Мукачеві, Чинадієві (угор. Szentmiklós). Перебував поруч зі своєю матір'ю, Ілоною Зріні, під час облоги Му-

⁷¹ Lehoczy Tivadar, 1881. c. 92; Див: Trócsányi Zsolt, Erdély és a Thököly-felkelés. In: A Thököly-felkelés és kora. Szerk: Benczédi László. Budapest, 1983. c. 151–154.

⁷² R. Várkonyi Ágnes, 1697: szervezkedők külkapcsolataik (A hegyaljai felkelés újragondolásához) In: A Thököly-felkelés és kora. Szerk: Benczédi László. Budapest, 1983. c. 15-16.

⁷³ Papp Klára, Thököly Imre politikai pályája és felkelése. Bocskai István Múzeum Évkönyve IV. c. 175. Див.: [Електронний ресурс]: http://real.mtak.hu/102683/1/Papp20KIC3A1ra_ThC3B6kC3B6ly_Bocskai20IstvC3A1n20MC3BAzeum20C389vkC3B6nyve20IV.20155-178.pdf

⁷⁴ Thököly Imre. Див.: [Електронний ресурс]: <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC1-5363/15694.htm>

14. Трансільванський князь Ференц II Ракоці

качівського замку австрійськими військами протягом 1682–1685-х років та здачі фортеці. Написаним ним у період облоги і присвяченим матері вірші і сьогодні надихають своєю щирістю. Після капітуляції оборонців замку малого Ракоці відіслали в Чехію до єзуїтської школи, де його виховували у вірно-підданському до імператора дусі. Опікуном юнака був призначений архієпископ Леопольд фон Коллоніч (угор. Kollonics Lipót), який бажав, аби Ференц став монахом.⁷⁵ У 1690 році молодий князь розпочав навчання у Празькому університеті, досяг непоганих успіхів у математиці, архітектурі та військовому мистецтві. 1692 року йому вдалося звільнитися з-під опікунства, а

вже у 1694 році він одружується з донькою князя Гессенського-Рейнфальського – Кароліною Амалиєю (угор. Sarolta Amália).⁷⁶

Після повернення до Угорщини в травні 1694 року був призначений спадкоємним жупаном комітату Шарош. 1697 року повстанці з підгірських районів звернулися до нього із закликом очолити повстання, однак князь уникнув відповіді і поїхав до Відня. Після придушення цього повстання Ференц II Ракоці здружився із жупаном Ужанського комітету Міклошем Берчені (угор. Bercsényi Miklós),⁷⁷ разом вони взялися за організацію антигабсбурзького руху. Можливо, думка про визвольну війну в масштабах цілої країни виникла саме у стінах Ужгородського

⁷⁵ Див: Köpeczi Béla, R. Várkonyi Ágnes, II. Rákóczi Ferenc. Budapest, 1976. c. 11–45; R. Várkonyi Ágnes, A fejedelem gyermekkor (1676–1688) Budapest, 1989. c. 215–276.

⁷⁶ Dr. Márki Sándor, II. Rákóczi Ferenc (1676–1735). Tom. I. VII. fejezet. Rákóczi házassága. Budapest, 1907. Див.: [Електронний ресурс]: <https://mek.oszk.hu/05800/05832/html/1kotet/03.htm#l1e2784>

⁷⁷ Köpeczi Béla, R. Várkonyi Ágnes, II. Rákóczi Ferenc. Budapest, 1976. c. 103–105; R. Várkonyi Ágnes, Feleselő képek (Bercsényi képek a magyar történetírásban). In. Bercsényi Miklós és kora. Történettudományi konferencia Hódmezővásárhelyen. 1993. október 8-9. Szerk: Földesi Ferenc, Czeglédi Sándor. Hódmezővásárhely. c. 8–26.

замку.⁷⁸ Наслідком домовленостей стало налагодження Ференцом II Ракоці зв'язків з давнім ворогом Габсбургів – французьким королем Людовиком XIV.⁷⁹ Загалом же, рід Ракоці мав давні традиції боротьби проти Габсбургів.

Про контакти з французами стало відомо через зраду, тому 1701 Ракоці був затриманий у своєму Шароському палаці та засуджений до страти. Однак з допомогою дружини Кароліни Амалії Гессенської йому вдалося втекти із в'язниці у Вінер-Нойштадті. Ракоці попрямував до Речі Посполитої, де, завдяки родинним зв'язкам, зумів знайти прихисток у замку Синявських у Бережанах (сучасна Тернопільська область).⁸⁰ Тут оселився й інший втікач – Міклош Берчені. Імператор Леопольд I призначив нагороду за голову Ракоці: 10 тисяч форинтів за живого, 6 тисяч – за мертвого.⁸¹ У Польщі Ракоці, Берчені та Синявські розвинули бурхливу дипломатичну діяльність, шукаючи союзників – насамперед у Франції – для залучення у майбутню визвольну війну війська, зброї та досвідчених офіцерів. Однак, успіхи у цьому напрямку були незначними.⁸²

Тим часом, невдоволеність правлінням Габсбургів в Угорщині поширилося і низами суспільства. У Березькому комітаті селяни-втікачі під проводом кріпака з села Торпо Томаша Есе (угор. Esze Tamás) виступили на захист народу від австрійського гніту. Так в одному

15. Зброя куруців у музеї Мукачівського замку

⁷⁸ Oláh Tamás, Rákóczi pátense az ungvári „németek” elvonulásáról. Див.: [Електронний ресурс]: https://mnl.gov.hu/mnl/bazml/hirek/rakoczi_patense_az_ungvari_nemetek_elvonulasarol

⁷⁹ Benda Kálmán, Rákóczi és az európai hatalmak. In. Európa és a Rákóczi-szabadságharc. Szerk: Benda Kálmán. Budapest, 1980. c. 25–28.

⁸⁰ Gebei Sándor, II. Rákóczi Ferenc és a Reczpospolita. Budapest, 2013. c. 40–61.

⁸¹ Lehoczky Tivadar, Beregvármegye monographiája. Tom. I. Ungvárott, 1881. c. 197.

⁸² Kalmár János, A Rákóczi-szabadságharc és Európa. Közjgi helyzet és külpolitikai törekvések. In. Előadások a Rákóczi-szabadságharc történetéből. Budapest, 2004. c. 10–11.

таборі опинилися аристократи, селянство та іноземні союзники, які спільно виступили проти наймогутнішої армії Європи.

Повстанці надіслали делегацію до Бережан для переговорів з Ракоці про спільне продовження боротьби. Про настрої серед населення Північно-Східної Угорщини князеві доповів і його офіцер Гал Барвінські (угор. *Barvinszky Gál*), тому Ференц II Ракоці дав свою згоду очолити повстання. Делегатам він передав родинний стяг із написом «*Cum Deo pro Patria et Libertate*» («З Богом за Вітчизну і Свободу»). 12 травня 1703 Ракоці звернувся з відкритим листом (так звана Бережанська відозва) до «всіх шляхетних і безродних угорців» із закликом стати до зброї за незалежність країни і пообіцяв звільнити учасників повстання від кріпацтва. Таким чином, князь прирівняв повстанців до статусу військовослужбовців і в разі перемоги пообіцяв їм свободу.⁸³

Поширюючи Бережанську відозву, повстанці під проводом Томаша Есе розгорнули 21 травня 1703 року прапори Ракоці – символи свободи – в Торпі, а 22 травня – у с. Вари та Берегові. Звідти вони вирушили до Верецького перевалу на зустріч із князем Ракоці. По дорозі повстанці отаборилися біля села Довге – місці першої битви визвольної війни. 7 червня 1703 р. на табір куруців біля Довгого нашттовхнулося дворянське ополчення та сотня австрійської армії із Сотмара під проводом Шандора Карої. Завдяки раптовості нападу їм вдалося розсіяти загони Томаша Есе, загалом із понад тисячі повстанців залишилося всього близько 200 таких, хто зміг продовжити шлях до Верецького перевалу.⁸⁴ Жупан Сотмарського комітату Шандор Карої відвіз захоплені прапори куруців до Відня як доказ перемоги над повстанцями. Однак віденська аристократія не повірила, що він виступив на стороні імператора, чим глибоко образила угорського дворянина. Уже за короткий час він перейшов до табору Ракоці і став одним із його провідних воєначальників.⁸⁵

Ракоці вступив на землі Угорщини 16 червня 1703 р. На Верецькому перевалі він зустрівся із залишками війська Томаша Есе. Князь зайнявся реорганізацією повстанських загонів, після чого рушив на Мукачево, де до нього приєдналося близько 3000 людей. Князівське військо охоче поповнювали й русини, які до самого кінця залишалися вірними гаслам визвольної війни. Саме тому Ференц II Ракоці назвав русинів – *Gens fidelissima*, тобто найвірнішим народом.⁸⁶ Однак,

⁸³ Esze Tamás, II. Rákóczi Ferenc, Tiszántúli hadjárata. Századok, 1951. №1-2. c. 30–119.

⁸⁴ Csátáry György, Levéltári kalászatok. Budapest–Ungvár, 1993. c. 209–214.

⁸⁵ Kovács Ágnes, Károlyi Sándor. Budapest, 1988. c. 34–45.

⁸⁶ Hodinka Antal, II. Rákóczi Ferenc fejedelem és a „Gens fidelissima”. Pécssett, 1937.

із Мукачева загопи повстанців витіснив «залізний» полк Монтекукколі. Повстанці відійшли в прикордонні гірські райони, до села Завадка (угор. Zavadka), де знову зібралися з силами і попрямували в долину Тиси. На межі сіл Вилок (угор. Tiszaújlak) та Тисабеч (угор. Tiszabecs) їм вдалося розбити загопи місцевого дворянства, успішно переправитися через Тису в районі села Тисабеч та містечка Вашарошнамень. Переправа і бій, що відбулися 14-16 липня, стали першою успішною битвою національно-визвольної війни.⁸⁷

Завдяки цьому перед повстанцями відкрився шлях на Альфельд (Велику Середньодунайську низовину). Князь Ракоці одночасно з вивішуванням прапорів свободи розпочав розбудову нової угорської державної структури. Великий князь звернувся 18 липня 1703 року з листом – Наменською відозвою – до дворянства із закликом приєднуватися до боротьби, а Ветешьким маніфестом звільнив родини кріпаків, які стали до лав війська, від податків та панщини.⁸⁸

Влітку 1703 року повстанцям, завдяки хитрості братів Ілошваї, вдалося здобути Хустський замок. Це була перша захоплена ними фортеця. Соляні шахти в Мараморощі Янош Майош зайняв в останні дні липня 1703 року, після цього куруци, підсилені місцевими угорськими й руськими селянами, взяли в облогу Мукачівський і Ужгородський замки. Ужгородський замок здався на милість куруців 16 березня 1704 року,⁸⁹ а контроль над Мукачівською фортецею їм вдалося здобути ще раніше – 16 лютого 1704 року. Саме звідси Ференц II Ракоці здійснював керівництво визвольною війною, приймав делегації, зокрема й російських посланців. Князь подбав про розширення та осучаснення замку, готуючи його до можливої тривалої облоги.⁹⁰

Північно-східні землі Угорщини протягом усієї визвольної війни залишалися мобілізаційним ресурсом для війська та економічною базою держави Ракоці. Князь був прихильником конфедеративної незалежної Угорської держави, для розбудови та зміцнення якої тоді обставини не склалися. Завдяки успішному походу на Верхню Угорщину та звільненню значних територій Альфельда, під контролем куруців опинилася більша частина угорських земель. 8 липня 1704 року на Держав-

⁸⁷ Esze Tamás, II. Rákóczi Ferenc Tiszántúli hadjárata. Századok, 1951. № 1-2, c. 30–119.

⁸⁸ Штернберг Я.І. З історії спільної боротьби угорських і українських селян під час визвольної війни 1703-1711 рр. Наукові записки УжДУ. Том XXXVIII. 1959. с. 110–116.

⁸⁹ Váradi-Sternberg János, Az ungvári vár ostroma 1703–1704-ben. Századok öröksége. Tanulmányok az orosz-magyar és ukrán-magyar kapcsolatokról. Budapest-Uzsgorod, 1981. c. 129–138.

⁹⁰ Lehoczky Tivadar, Beregvármegye monographiája. Том. I. Ungvárott, 1881. c. 212.

16. Зустріч Ракоці й Томаша Есе на Верецькому перевалі

них зборах у Дюлофегерварі Ракоці був обраний князем Трансильванії, однак церемонія інтронізації відбулася лише 5 квітня 1705 року. Ще цього ж року на Державних зборах в місті Сечень Ференц II Ракоці був обраний князем-правителем, ставши фактично очільником Угорської держави.⁹¹ Наприкінці 1705 року князь повернувся до Мукачева, де наглядав за роботами зі зміцнення фортеці. 20-21-го грудня він перебував у Берегові, де оголосив про повстання дворян.⁹² На початку 1707 року Ференц II Ракоці повертається до Мукачева, тут він перебував і після Державних зборів в Оноді. Багато працює у своєму мукачівському палаці, так званому Білому домі. Певний час перебуває у своїх палацах в Ужгороді та Середньому. Зокрема, 1707 року приймає в Ужгородському замку царського посла – Давича Івановича Корбе – у справі про поль-

⁹¹ Praznovszky Mihály, A szécsényi országgyűlés 1705-ben. Szécsény, 1995. c. 1–197.

⁹² Csatóry György, A Rákóczi-kor emlékhelyei Kárpátalján. Beregszász–Ungvár, 2020. c. 28.

ський престол. Визвольна війна досягла своєї кульмінації 1707 року: саме тоді Державні збори в Оноді ухвалили рішення про детронізацію династії Габсбургів. Весь цей час тривали мирні переговори, на яких князь відстоював своє право на Трансільванію, однак цісарська сторона на це не погоджувалася. Після мирних переговорів, у грудні 1708 року Ференц II Ракоці повертається до Мукачева. Значну частину 1709 року він проводить у Березькому комітаті, де регулярно веде переговори з угорською та трансільванською аристократією. Наприкінці 1710 року були відновлені мирні переговори, з австрійського боку в них взяв участь генералісимус Янош Палфі (угор. Pálffy János). 1711 року в Сколе князь мав зустріч з російським міністром Долгоруким, однак надія на обіцяну царем допомогу не справдилася.⁹³ Після цього Ференц II Ракоці зустрівся 31 січня 1711 року з Палфі у Воянах (Vaján), де було домовлено про двотижневе перемир'я і припинення вогню. Але загалом переговори залишалися безрезультатними навіть тоді, коли про майбутнє країни домовлялися два угорці – Янош Палфі та Ракоці.⁹⁴

17. Лист Ференца II Ракоці про надання привілеїв жителям села Коморзань. 26 серпня 1703 р.

⁹³ Köpeczi Béla, Bercsényi Miklós és az orosz orientáció. In: Bercsényi Miklós és kora. Szerk. Földesi Ferenc, Czeglédi Sándor. Hódmezővásárhely, 1993. c. 38–42.; Köpeczi Béla, Rákóczi orosz kapcsolatai 1711 után. In: A Rákóczi-szabadságharc és közép-európa. Szerk: Tamás Edit. Sárospatak, 2003, Tom II. c. 181–188.

⁹⁴ II. Rákóczi Ferenc fejedelem emlékiratai. A magyarországi háborúról, 1703-tól annak végéig. Szerk: Thaly Klálmán. Pest, 1872. c. 236–238.

18. Гробниця Ференца II Ракоці та Ілони Зріні в Кошицькому соборі

Наприкінці визвольної війни залишки прихильників Ракоці, відтіснені до нашого краю, зібралися на останні Державні збори в Шаланках, які пройшли 14-18 лютого 1711 року. Рішення цих зборів уповноважило Ракоці навіть у разі припинення збройної боротьби шукати на дипломатичній арені можливостей зовнішнього тиску для укладення більш сприятливого миру.⁹⁵ За порадою Берчені, Ференц II Ракоці прямує до Польщі, щоби зустрітися з російським царем Петром I, однак цій ініціативі не судилося здійснитися. 21 лютого князь вирушив з Нижніх Воріт до Речі Посполитої. 26 березня в Стрию його наздоганяє Шандор Карої, вони радилися про мирні переговори. Карої запевнив князя у своїй відданості попри те, що напередодні вже склав присягу на вірність австрійському імператору. Саме тому, в угорській історії Карої трактується як зрадник. Незважаючи на те, що князь призначив все-станові Державні збори в Хусті, Ш.Карої переніс зібрання до Сотмара, де 30 квітня і підписав із Я.Палфі Сотмарський мир. Ракоці не погодився із миром, підписаним без його згоди, тому обрав вічне вигнання. З Польщі він 1713 року переїхав до Франції, де написав спогади під

⁹⁵ Csátáry György, A salánki „országgyűlés”. Salánk, 2011. c. 2–9.

назвою «Мемуари про угорську війну».⁹⁶ У 1717 році, на запрошення Порти, подався з прибічниками до Туреччини. Місцем проживання для вигнанців був обраний Текірдаг. У колі своїх товаришів по нещастю, серед яких були Міклош Берчені, Келемен Мікеш, Янош Естергазі, Адам Ваї та інші, князь відійшов у вічність 8 квітня 1735 року.⁹⁷ Останки князя та його товаришів повернули 1906 року до Кошице (тоді це була територія Угорщини, зараз – Словаччина). Прах учасників визвольної війни було розміщено в гробниці Собору Святої Єлизавети Угорської, де вони перебувають і по сьогодні, залишаючись символом мужності та патріотизму для сучасних поколінь.⁹⁸

⁹⁶ Rákóczi Ferenc. Vallomások, emlékiratok. Szerk: Hopp Lajos. Budapest, 1979; II. Rákóczi Ferenc fejedelem emlékiratai A magyarországi háborúról, 1703-tól annak végéig. Szerk: Thaly Kálmán. Pest, 1872.

⁹⁷ Köpeczi Béla, R. Várkonyi Ágnes, II. Rákóczi Ferenc. Budapest, 1976. c. 416–421.

⁹⁸ R. Várkonyi Ágnes, Visszatérés Európába. II. Rákóczi Ferenc és bujdosótársai hamvainak temetéséről. Magyar Tudomány, 2006. 10 c. 1211. Див.: [Електронний ресурс]: <http://www.matud.iif.hu/06okt/09.html>

БЕРЕГОВО ТА ЙОГО ОКОЛИЦІ ПІД ЧАС ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ НА ЧОЛІ З ФЕРЕНЦОМ РАКОЦІ

Визвольна війна під проводом Ференца II Ракоці, мабуть, належить до найпопулярніших та найбільш досліджуваних тем в угорській історіографії. З'явилася ціла низка видань, автори яких намагалися якомога повніше з'ясувати події 1703–1711-х років. У науковому опрацюванні епохи Ракоці, її оцінці, наклали відбиток як романтична історіографія, так і культ Ракоці, що зміцнів протягом століть. Звісно, пошанування тих чи інших історичних осіб, традиції дуже важливі в житті народу, однак, історик може черпати з них інформацію тільки тоді, коли не вистачає інших достовірних даних.

До нашого часу збереглися тільки скупі письмові свідчення про початковий етап визвольної боротьби. Крім листування, у нашому розпорядженні є тогочасні щоденники. Маємо на увазі, насамперед, записи жупана Сотмарського комітату Шандора Карої (угор. *Károlyi Sándor*),⁹⁹ та спогади самого князя.¹⁰⁰ Завдяки цим письмовим джерелам можемо простежити роль Берегова та навколишніх сіл у тогочасній національно-визвольній боротьбі. Першою суттєвою прикметою визвольної боротьби стало розгортання прапорів із 21 травня 1703 року, яке розпочалося з сіл Тарпа і Вари. На чолі з народними ватажками Томашем Есе (угор. *Esze Tamás*), Дердем Біге (угор. *Bige György*), Мігаєм Попом (угор. *Pop Mihály*), Яношем Майошем (угор. *Majos János*) люди, натхненні стягами Ракоці, почали об'єднуватися в загони в селі Тарпа.¹⁰¹ Томаш Есе був родом із цього села, тому мав тут беззаперечний авторитет. Тож йому вдалося залучити до повстання 300 піхотинців та 40 вершників. Ще цього ж дня – 21 травня 1703 року – повстанці прибули до села Вари, де до них приєдналися ще 62 добровольці. У Варах прапор Ракоці встановили на воротах сільського старости Андраша Керестеша (угор. *Keresztes András*), а також вивісили Бережанську відозву. Разом із Тарпою, село Вари було найбільшим куруцьким гніздом на Затиссі. Це підтвердилося ще 1697 року під час повстання в передгір'ї (*Hegyalja*). Розгортання прапорів у селі Вари сталося в щасливий час. Адже Шандор

⁹⁹ Rákóczi Tükör. Naplók, jelentések, emlékiratok a szabadságharcról. Szerk: Köpeczi Béla és R. Várkonyi Ágnes. Budapest, 1973. c. 77–82.

¹⁰⁰ II. Rákóczi Ferenc fejedelem emlékiratai. A magyarországi háborúról, 1703-tól annak végéig. Pest, 1979.

¹⁰¹ Mészáros Kálmán, A tiszaháti bujdosómozgalom és vezéralakjai. Hadtörténelmi Közlemények, 2003. szeptember–december № 3-4. c. 759–775.

Карої домовився з жупаном Березького-Угочанського комітату графом Іштваном Чакі (угор. Csáky István), що дворянські когорти Сотмарського, Березького та Угочанського комітатів за підтримки сотмарського гарнізону переправляться 21 травня через Тису та вирушать проти куруців. Але цього дня перебратися через річку не вдалося, оскільки на протилежному березі вже знаходилися повстанці. Тому, комендант Сотмарського замку Фрідеш Льовенбург (угор. Löwenburg Frigyes) завернув своїх солдатів назад, а дворянські хоругви розійшлися.¹⁰²

Варівчани об'єдналися на заклик князя. Цікаво, що ватажки куруців та агітатори спотворили зміст виданої князем Березанської відозви. Значно відрізнявся текст відозви і від того варіанту, який поширювався в селі Вари. Складене Ф.Ракоці звернення, сповнене гідності, та помірковані обіцянки князя речники повстанців замінили на великі запевнення та погрози. Про розгортання прапорів сільський староста Андраш Керестеш доповів коменданту Сотмара (сучасне місто Сату-Маре) полковнику Ф.Льовенбургу. Куруцькі реєстри також засвідчують, що населення с. Вари активно воювало на фронтах визвольної війни. Згідно з реєстром 1706 року, у «піхотному полку поважного народного лицаря пана Томаша Есе» служило 55 солдатів із цього села.¹⁰³ Завербовані з с. Вари та його околиць майже 500 вершників та піхотинців переночували в селі. Їм було відомо, що наступного дня, 22 травня, який припадав на суботу, у Берегові пройде великий ярмарок, а це – чудова можливість поповнити лави

19. Бригадир куруців Томаш Есе

¹⁰² Csáky György, Beregszász a Rákóczi-szabadságharc idején. In. Pro Patria tanulmányok. Szerk: Kujbusné Mecsei Éva. Nyíregyháza, 2004. c. 29–40.

¹⁰³ Hegedüs István, Esze Tamás ezredében, a Felső-Tisza-Vidéki vármegyék (Bereg, Szabolcs, Ugocha és Ung) hadfogó nemesinek 1706. évben készült lajstroma. Helytörténeti tanulmányok. Szerk: Gyarmathy Zsigmond. IX. Nyíregyháza, 1993. c. 275–340.

повстанців новими добровольцями. Уже вранці загін куруців прибув на центральний майдан міста. Результати вербування в Тарпі та Варах проявилися в Берегові, оскільки до міста вже з самого ранку прямували не тільки покупці, а й охочі приєднатися до повстанців. На майдані зібралось чимало вуличних роззяв, але Т.Есе з прибічниками досяг своєї мети. Схиляти на свій бік людей вони пробували як красномовством, так і погрозами. Загони мобілізованих на майдані повстанців з точки зору організованості та дисципліни ще значно не дотягували до військових стандартів. Але й цього вже було достатньо, аби чиновники комітату звернули увагу на ці події і почали вживати заходи. Були відправлені посланці до комендантів Мукачівського та Сотмарського замків із повідомленням про ситуацію, що склалася в місті.¹⁰⁴

Успіхові повстанців значною мірою сприяло те, що головний староста Берегова Самуель Кемшеї (угор. Kemsey Sámuel) теж приєднався до куруців. На той час у місті квартирувався гарнізон із 50 австрійських та угорських солдатів, який не чинив ніякого спротиву. Дворяни та вищі посадові особи комітату під керівництвом жупана графа Іштвана Чаки ще напередодні переправилися через Тису, аби знайти прихисток за надійними мурами Сотмарського замку. Тож до центру Берегова, де встановили прапори, прибували повстанці, переважно без зброї. Один із загонів, який рухався з села Вари, випадково наткнувся на комітатського суддю Іштвана Кайді (угор. Kajdy István), який рано-вранці вирушив з Бене від нотаря Іштвана Мароті (угор. Maróthy István) до Берегова. Між озброєною охороною судді, що налічувала 40 гайдуків, та повстанцями, що мали в розпорядженні тільки кийки, зав'язалася сутичка. Зрештою, І.Кайді та сімнадцять його людей було схоплено та примушено до складання клятви. Суддя спочатку опирався, але все ж таки змушений був погодитися. Він поклявся, що з приходом князя Ракоці, стане до його лав, а до того залишатиметься у своєму домі в Боржаві. І.Кайді дійсно дотримав свого слова, вступив до війська Ракоці, служив військовим суддею в армії генералів Іштвана Шенеї (угор. Senyei István) та Іштвана Будої (угор. Buday István), яка штурмувала Сотмар. Влітку 1704 року князь призначив його командиром полку замість страченого Альберта Кіша. Іштван Кайді взяв участь у численних битвах.¹⁰⁵

¹⁰⁴ Esze Tamás, A tiszaháti felkelés. Budapest, 1952.

¹⁰⁵ Esze Tamás, II. Rákóczi Ferenc breznai kiáltványa. Századok, 1954. c. 306–311.

На майдані Берегова оголошили, що Ракоці вже вирушив і незабаром прибуде до міста. Т.Есе та А.Кіш зачитали Бережанську відозву, розгорнули решту прапорів. Стяги були червоного кольору, на них – вишиті ім'я, титул Ракоці та його гасло «Cum Deo pro Patria et Libertate» (З Богом за Вітчизну і Свободу). Прямо на майдані повстанці почали формувати військові загони. Чоловіки складали присягу народним ватажкам, а потім затвердили військові чини. Так, Томаш Есе, Альберт Кіш та Іштван Моріц були обрані капітанами піхоти, а Мігай Поп, Янош Майош та Мартон Нодь (загинув у Довжанській битві) – капітанами кавалерії. Сформовані загони об'їздили околиці, всюди зачитували відозву та набирали нових охочих брати участь у визвольних змаганнях.¹⁰⁶

20. Прапор куруців у Музеї Берегівщини

Історик Тіводор Легоцькі відзначає: після підняття прапорів окремі повстанці почали грабувати будинки дворян, що викликало обурення серед нейтрально налаштованих мешканців міста.¹⁰⁷ Трохи м'якше описує цю ситуацію Шандор Карої, який у своєму листі до Іштвана Когарі від 25 травня 1703 року писав, що в місті «гостювали» куруци, які не чинили ніякого насилля, але забрали їжу, напої, зброю та навіть коней. Ще цього ж дня повстанці рушили в гори назустріч Ф.Ракоці. У щоденнику Ш.Карої стверджує, що повстанські загони розійшлися по всьому Березькому та Уточанському комітатах, чекали на них селяни і в Сотмарі. Про розгортання прапорів у Берегові Ш.Карої проінформував місцевий реформатський священник, а жупан, відповідно, надіслав

¹⁰⁶ Móricz Béla, Móricz István – II. Rákóczi Ferenc ezredese (1703–1711). Hadtörténelmi Közlemények, 1973. № 2, 79–102.

¹⁰⁷ Lehoczky Tivadar, Beregvármegye monographiája. Tom. I. Ungvárott, 1881 c. 201-202.; Uő: A Rákóczy-korszak Beregmegyében 1660–1711. Bereg, 1903. № 19–21.

повідомлення вищим органам влади. Історик Томаш Есе стверджує, що берегівський католицький священник, коли куруци хотіли забрати його до свого табору, врятувався втечею.¹⁰⁸

Берегівський староста Самуель Кемшеї був першим серед посадовців Березького комітату, хто приєднався до повстанців. Про це свідчать і листи березького віце-жупана Дердя Ороса (угор. Orosz György) та полковника імператорської армії Ф.Льовенбурга. Вони розглядали старосту як третього ватажка повстанців поруч із Т.Есе та А.Кішем. Було дано розпорядження про їх арешт та допит із застосуванням тортур. У Національному архіві Угорщини зберігаються протоколи Ф.Ракоці, згідно з якими «Милостивий князь Ракоці, пам'ятаючи про добрі справи старости та беручи до уваги його відданість та вірну службу національній справі із самого початку, викупив 31 грудня 1705 року його виноградники, 26 серпня – його будинок у Берегові, а також підтвердив його право власності на дві пусті ділянки в селі Бучу».¹⁰⁹

Підняття прапорів у Берегові збереглося в народній пам'яті. Наведемо коротку історію, яка навряд чи відповідає дійсності, а більше становить витвір народної уяви. Але вона є показовою, засвідчуючи важливість подій, що сталися в Берегові і згодом передавалися з уст в уста.

«Незвично згуртовані однаковими почуттями та очікуваннями, із села Вари йшли загони, у яких було десятки, сотні, тисячі людей. Вони відчували весну, дух свободи, що ширився від прапорів, і відчували австрійське ярмо. Як би не славилися берегівські ярмарки, стільки народу тут ще ніколи раніше не збиралося. І якими дивними видавалися ці люди, не бажаючи нічого ні продати, ні купити. Австрійські шпиги налякано сновигали, винюхуючи, а насуплені чиновники сиділи в будівлі комітату. Надходили вісті про події в селі Вари. Влада вже попросила про допомогу з Сотмарського замку. Того славного дня, 22 травня, жупан граф Іштван Чаки скликав нараду, на яку запросив і старосту С.Кемшеї, щоби той доповів про події в місті. Кемшеї з'явився настільки пізно, наскільки міг, а жупан одразу поцікавився в нього:

Що там відбувається, пане старосто?

– Ярмарок, – відповів Кемшеї. – Причому, дуже поганий ярмарок, бо не можна навіть зібрати мита.

– Чому ж люди нічого не продають-купають?

¹⁰⁸ Thaly Kálmán, A székesi gróf Bercsényi család. (1689–1703). Том II. Budapest, 1887. с. 482.

¹⁰⁹ Thaly Kálmán, II. Rákóczi Ferenc kora. A gr. Csákyak Szepesvármegye és a br. Palocsay-család levéltáráiban. Századok, 1873. с. 9–39.

– Бо нема що продавати і нема за що купувати, – прозлунала відповідь.

Поки староста спілкувався з панами, надворі чулися схвальні вигуки та крики «хай живе». Ватажки куруців зачитали відозву, а люди гучно вітали її. Кемшеї замовк, а жупан ударив кулаком по столу

– Так ось який у вас ярмарок?

– Здається, саме такий, – відповів із полегшенням староста.¹¹⁰

Повертаючись до історичних подій, відзначимо: після розгортання прапорів С.Кемшеї залишався з куруцями до самого кінця. Ф.Ракоці пізніше призначив його командувати полком. Після поразки визвольних змагань він, звісно, не міг обійняти попередню посаду, жив зі свого скромного маєтку в селі Бучу до того часу, поки графи Шенборни, яким імператор передав маєтки Ракоці, призначили його доглядачем виноградників. Річна платня Кемшеї становила 150 форинтів. Через матеріальну скруту він змушений був 1732 року продати свій будинок, що знаходився навпроти католицької церкви. Зрештою, колишній староста помер у бідності 1736 року.¹¹¹

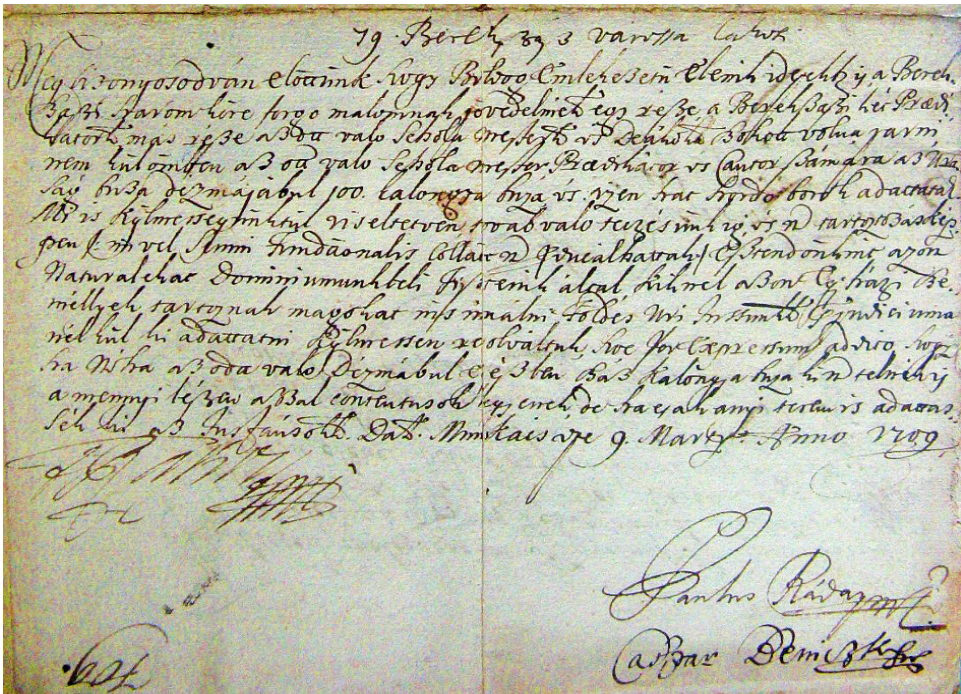
Необхідно згадати й інших берегівчан, які вступили до лав куруців, зокрема і в день розгортання стягів повстанців: кавалеристи Мігай Віраг (Virág Mihály) та Іштван Чок (Csók István), гайдуки Янош Чома (Csoma János), Ференц Дормої (Darmai Ferenc), Янош Еґрі (Egri János), Пал Копас (Kopasz Pál), Пал Сабов (Szabó Pál) (загинув), кавалерист Андраш Вербовці (Verbőczi András), Андраш Гентеш-Рац (Hentes Rác András), Дердь Жамбокреті-Сабов (Zsámbokréti Szabó György), гайдук Янош Батта (Batta János) (загинув), кавалерист Андраш Кантор (Kántor András), гайдук Іштван Мокчої (Mokcsai István), кавалерист з Трансільванії Петер Філіп (Philip Péter), гайдуки Пал Шереш (Seres Pál), Андраш Сабов (Szabó András) (загинув), Дердь Чорке (Csörke György), кавалеристи Мігай Чорке (Csörke Mihály) та Іштван Тібор (Tibor István) та гайдуки Янош Белої (Belai János), Іштван Нодь (Nagy István), Шаму Толічка (Talicska Samu), Іштвань Вейконь (Vékony István), Ференц Почої (Pócsay Ferenc) та Янош Мадяр (Magyar János). Прислужником князя Ракоці був Мозеш Етвеш (Ötvös Mózes), теж родом із Берегова. Джерела згадують двох гайдуків із Берегова – Андраша Сабова та Яноша Баллу, які загинули 1704 року під час штурму Сотмарського замку. У військових реєстрах того часу також числяться берегівчани. Це і сер-

¹¹⁰ Esze Tamás csodálatos vására Beregszászon. Kárpáti Magyar Gazda, 1940. november 28.

¹¹¹ Lehoczy Tivadar, A Rákóczy-korszak Bereg megyében 1660–1711. Bereg, 1903. № 19–21.

жант Шандор Ердовді (Erdődi Sándor), який маючи 30 років, 1706 року воював у лавах «полку Його Величності Шандора Карої». Так само в полку Карої служили своєю шаблею та рушницею Ференц Дошокі (Dasaki Ferenc) та Янош Буйдошов (Bujdosó János). Гайдуки Дерд Гьонці (Gönczi György) та Лоці (Lóczi) теж були родом із міста.¹¹²

Князь Ракоці завжди дбав про куруців, які зазнали поранень у боях, а також про вдів загиблих воїнів. 25 вересня 1706 року князь прийняв Мартона Нодя, який приєднався до повстанців ще у день підняття стягів у Берегові.¹¹³ Він втратив зір у боях, тому просив князя про демобілізацію. Князь особисто пояснив солдату, що той має пройти огляд у свого офіцера, оскільки звільнення з війська можливе тільки в такий спосіб. 22 грудня 1705 року по допомогу до Ракоці звернулася вдова берегівського кавалериста Тібора-Іштвана Кішмарйої (угор. Kismarjai Tibor István). Згідно з її заявою, чоловік приєднався до повстанців у

21. Лист Ференца II Ракоці, в якому князь затверджує виплати берегівським проповідникам, шкільному вчителю та дякові. Мукачево, 9 березня 1709 р.

¹¹² Lehoczky Tivadar, Beregvármegye monographiája. Tom I. Ungvárott, 1881. c. 215–216.

¹¹³ Kuruc vitézek folyamodványai 1703–1710. Szerk: Esze Tamás. Budapest, 1955. c. 346–347.

климецькому таборі. Звідти князь послав його до міста Діовсег з повідомленням для куруців, які чекали на початок повстання. Ракоці призначив вдові вісім рейнських гульденів.¹¹⁴

З мешканцями Берегова Ф.Ракоці підтримував шанобливі стосунки, яскравим свідченням чого є його листування. У Державному архіві Закарпатської області (філіал у м. Берегово) зберігається один документ, у якому «жителі міста Берегова, Ваші покірні прихильники та вірні слуги» у травні 1705 року звертаються до князя стосовно залягодження справи про міські борги. Йшлося про повернення чи можливе списання позик, взятих від приватних осіб. Відповідь князя пов'язана з капітуляцією Мукачівського замку.¹¹⁵ 1706 року Ф.Ракоці дає вказівку керівництву міста щодо використання доходів від трьох вітряних млинів. Зокрема, кошти мали виділятися проповідникам, «майстру школи», студентам та мельникам.¹¹⁶ Крім цього, дізнаємося, що 1704 року чверть доходу від млина під назвою «Чіго» передавалася на утримання реформатського священника та школи. Однак, після поразки визвольної війни у 1711 році Спишська камера забрала ці доходи і передала їх католицькому священникові. Збереглися і розпорядження князя від 1709 року стосовно дворянського права на введення податку на вино, порядок його застосування, а також про забезпечення духовенства реформатської церкви. Цього ж року «усі бідні мешканці міста Берегово спільно» звернулися до «Світлого Князя» через важкі боргові зобов'язання. Їх представники, усвідомлюючи необхідність сплачувати податки для фінансування визвольної боротьби, вказують на ситуацію в місті: «... багато з нас розходяться, щодня хтось виїжджає в інше місце, тільки деякі з нас залишаються на бідному місці».¹¹⁷ Документи свідчать про труднощі воєнного часу, які виявилися і на фронті і, зрештою, призвели до добре відомих наслідків.

Під час визвольної війни Ф.Ракоці неодноразово бував у Берегові. 21 грудня 1705 р. саме звідси він оголосив загальну мобілізацію, закликавши кожного дворянина з'явитися зі зброєю до 15 січня 1706 року в місто Ракамаз на службу Вітчизні. Пам'ять про виданий патент сьогодні зберігає меморіальна дошка. 29 січня 1709 року князь полював біля села Берегуйфолу та відвідав кам'яні кар'єри. 16 квітня

¹¹⁴ Там само. с. 263-264.

¹¹⁵ ДАЗО, Ф.10, оп.1, од. зб. 366, арк. 1.

¹¹⁶ Там само. од. зб. 372, арк. 1.

¹¹⁷ ДАЗО, Ф.10, оп.1, од. зб. 375, арк. 1.

обідав у березьких лісах між Квасовом і Берегами, а згодом переночував у Берегові. 17 квітня Ф.Ракоці займався військовими справами, а після обіду оглянув свої виноградники. Вранці 18-го числа їздив на полювання до лісу, пообідав у Берегуйфолу.¹¹⁸

Відлуння визвольної війни куруців ще довгий час лунало на Берегівщині. Під час заслання Ракоці в Текірдазі країною неодноразово прокочувалися чутки про повернення князя. Ці звістки особливу радість викликали саме в Березькому комітаті. 1730 року комендант Мукачівського замку Антал Бегнер (Behner Antal) надіслав до Відня доповідну записку про ймовірну змову куруців із Мукачева та Берегова. Військова рада у Відні наказала вивчити справу. Дійшло до багатоденних допитів та очних ставок, зокрема, був заслуханий берегівський землевласник Іштван Борбей. Однак, серйозне розслідування не дало жодних суттєвих результатів.¹¹⁹

На території сучасного Берегова пам'ять про епоху Ракоці зберігають усього кілька визначних місць. Це, зокрема, дуб бургундський, розташований у парку районної лікарні. Згідно з переказами, що в тіні цього дерева князь смажив сало. Вік дерева цілком відповідає цим припущенням, оскільки, згідно з офіційними записами лікарні, йому вже понад 600 років. Збереглися і підвали по вулиці Виноградній, де зберігалися княжі вина з виноградників Бочкор і Колмар. Стоїть і найстаріша світська будівля міста – палац Бетлена-Ракоці, у якому князь проживав, коли приїздив до Берегова. На фасаді палацу сьогодні розміщені меморіальні дошки на честь князя та його вірного послідовника – Келемена Мікеша.¹²⁰

¹¹⁸ Lehoczky Tivadar, Beregvármegye monographiája. Том III. Ungvárott, 1882. с. 106.

¹¹⁹ Bellyei László, A visszatért Felvidék adattára. Budapest, 1939. с. 377.

¹²⁰ Deschman Alajos, Kárpátalja műemlékei. Budapest, 1990. с. 109.

ПАМ'ЯТНІ МІСЦЯ В БЕРЕГОВІ ТА ЙОГО ОКОЛИЦЯХ

Меморіальна дошка Томашу Есе в Берегові

11 липня 1992 року на площі Ференца Ракоці II в Берегові відбулася урочиста подія. Саме цього дня встановлено меморіальну дошку на честь героя визвольної війни на чолі з Ф.Ракоці та організатора повстання в Березькому комітаті Томаша Есе. Урочистості на площі Ференца Ракоці II перед будівлею міського поштамту розпочалися з виступу Бейли Імре. Ведучі відтворили дух перших подій визвольної війни куруців. На правій стороні меморіальної дошки бачимо рельєфне зображення Томаша Есе (автор – скульптор Жужанна Ортуті), а під зображенням указані роки життя повстанського очільника: 1666–1708.¹²¹

Двомовний напис на меморіальній дошці:

Ezen a téren bontotta ki
Rákóczi zászlaját
1703. május 22-én
ESZE TAMÁS
KMKSZ-1992

На цій площі 22 травня 1703 р.
підняв прапор князя Ракоці
вожак березьких повстанців
ЕСЕ ТОМАШ
1666–1708

22. Меморіальна дошка Томашу Есе на місці розгортання повстанських прапорів у Берегові

¹²¹ Esze Tamás emléktáblája, Beregszász. Див.: [Електронний ресурс]: <https://karpatinfo.net.ua/emlekhelyek-emleklelek/300367-esze-tamas-emlektablaja-beregszasz>

Погруддя Томаша Есе в Берегові

Урочисте відкриття бюста Томаша Есе в Берегові відбулося 21 травня 2011 року на площі Ференца Ракоці II. Погруддя було встановлене до 300-тої річниці завершення визвольної війни під проводом Ф.Ракоці. Пам'ятник подарували рідному місту угорці, що у свій час виїхали з нього. Автор твору – скульптор з Ніредьгази Ласло Задьва. На святі були присутні представники Благодійного фонду «За Берегово», члени Спілки Ракоці з Берегова, Ніредьгази та Кішварди, а також представники русинського товариства «Підкарпатська Русь». Митець Іштван Мартиновські виконав для присутніх мелодії куруців.¹²²

23. Погруддя Томаша Есе

Напис на п'єдесталі погруддя:
ESZE TAMÁS
1666–1708

На зворотній стороні
п'єдесталу розміщено
такий напис:

Встановили: др. Котолін Баторі, Іштван Бенда, др. Ласло Борко, Арпад Долмоі, др. Клара Долмоі, Анна Добайне Ігнаці, др. Міклош Дужей, др. Пал Форгон, Гаршаніне др. Котолін Керені, Гізелла Ігнаці, Імре-Янош Кіш, др. Лайош Конц, др. Левдар Дердьне, др. Ержебет Майзелс, Отто Шобер, Ласло Шебі, Аттіла Сепеші, др. Дердь-Антал Сепеші, др. Матяш Сюрощ, Антал-Йожеф Товт.

¹²² Esze Tamás-mellszobor. Див.: [Електронний ресурс]: <https://www.kozterkep.hu/19631/esze-tamas-mellszobor>

Барельєф Ференца II Ракоці та меморіальна дошка

19 травня 1996 року Товариство угорської культури Берегівщини за підтримки громадських організацій з Угорщини увіковічило пам'ять про князя, установивши в Берегові на фасаді палацу Бетлена-Ракоці меморіальну дошку з барельєфом. Автор – скульптор Янош Пал, а подарувала барельєф Берегову директорка Демрівської ЗОШ I-II ступенів Марія Сенде. На урочистому відкритті виступили член правління угорського Товариства Ракоці Ференц Кун, голова меморіального комітету Ракоці в Словаччині Єнев Гойду, а також представники місцевих організацій.¹²³

Барельєф Ракоці виготовлений із кольорового металу. На меморіальній дошці під барельєфом, окрім напису, зображено герб роду Ракоці.

Двомовний напис на меморіальній дошці:

II. RÁKÓCZI FERENC

1676–1735

fejedelem emlékére,

aki többször járt itt,

1705. december 21-én

Beregszászból rendelt el

személyenkénti felkelést.

KMKSZ, 1996

У пам'ять князя

РАКОЦІ ФЕРЕНЦА II.

1676–1735

який неодноразово побував тут,

21 грудня 1705 р.

у Бергсасі видав заклик

про участь кожного в повстанні.

24. Барельєф та меморіальна дошка Ференцу II Ракоці

¹²³ II. Rákóczi Ferenc emléktáblája, Beregszász. Див.: [Електронний ресурс]: <https://karpatinfo.net.ua/300410-ii-rakoczi-ferenc-emlektablaja-beregszasz>

Меморіальна дошка Келемену Мікешу

Виготовлена з чорного мармуру пам'ятна дошка розміщена на стіні палацу Бетлена-Ракоці в Берегові. Зліва розташований барельєф діяча, виконаний митцем Жужанною Ортутої, а під ним вказані роки життя К.Мікеша: 1690–1761.

У жовтні 1995 року, ймовірно викрадачі металу, зняли з меморіальної дошки мідний барельєф. Згодом він був відновлений.¹²⁴

Двомовний напис на меморіальній дошці:

Ebben az épületben szállt meg
1709 áprilisában
MIKES KELEMEN
ismert magyar író,
II. Rákóczi Ferenc fejedelem
hű kísérője 1690–1761

В цьому будинку зупинився
в квітні 1709 року
відомий угорський письменник
вірний соратник
князя Ракоці Ференца II.
МІКЕШ КЕЛЕМЕН

KMKSZ, 1991

25. Меморіальна дошка Келемену Мікешу на фасаді палацу Бетлена-Ракоці

Палац Бетлена-Ракоці в Берегові

Палац роду Ракоці вважається найдавнішою світською будівлею в місті. Вона була зведена трансільванським князем Габором Бетленом приблизно в 1629 році. Під час визвольної війни Ференц II Ракоці зупинився тут неодноразово. 1997 року за сприяння Товариства угорської

¹²⁴ Mikes Kelemen emléktáblája. Див.: [Електронний ресурс]: <https://www.kozterkep.hu/12528/mikes-kelemen-emlektablaja>

культури Берегівщини в присутності угорських та місцевих громадських діячів було встановлено меморіальну дошку, у верхній частині якої зображений історичний герб Берегова.¹²⁵

Напис на дошці розміщений угорською, нижче наводимо його переклад:

BETHLEN-RÁKÓCZI-KASTÉLY
(Grófudvar)
MŰEMLÉK
Építtette Bethlen Gábor
erdélyi fejedelem
1629-ben.
Helyreállította
II. Rákóczi Ferenc.
Klasszicista stílusban
átalakította
Schönborn gróf
1857-ben
BMKSZ 1997

26. Палац Бетлена-Ракоці як архітектурна пам'ятка

Переклад українською: *Палац Бетлена-Ракоці (графський двір), архітектурна пам'ятка. Збудований трансільванським князем Габором Бетленом у 1629 році. Відновлений Ференцом II Ракоці. У класицистичному стилі реконструйований графом Шенборном 1857 р. ТУКБ 1997.*

¹²⁵ A beregszászi Bethlen-Rákóczi kastély. Див.: [Електронний ресурс]: <https://karpataljalap.net/2021/03/16/beregszaszi-bethlen-rakoczi-kastely>

Дерево Ракоці у парку Берегівської ЦРЛ

За ініціативи Закарпатського угорського інституту ім. Ф.Ракоці II у рамках оголошеного урядом Угорщини року Ракоці 24 жовтня 2019 року в парку Берегівської центральної районної лікарні було освячено дерево Ракоці. Згідно з лікарняними записами, вік бургундського дуба налічує понад 600 років. Присутніх вітав директор Науково-дослідного центру ім. Тиводора Легоцькі при ЗУІ др. Дердь Чотарі. Він відзначив, що перекази містять згадки про те, нібито саме в тіні цього дерева любив відпочивати Його Величність Князь. Науковець розповів, що вперше таку історію роз-

повів відомий дослідник біографії Ракоці. Меморіальну табличку в металевій рамці урочисто відкрили разом із представником Берегівської ЦРЛ – Йосипом Бубряком.¹²⁶

Тривимовний напис на меморіальній табличці:

ДЕРЕВО РАКОЦІ

Встановлено
Закарпатським
угорським інститутом
ім. Ференца Ракоці II

RÁKÓCZI-FA

Állítottatta

a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai
Magyar Főiskola

RÁKÓCZI TREE

This plaque was erected
by the Ferenc Rákóczi II
Transcarpathian
Hungarian College
of Higher Education

27. Дерево Ракоці в Берегові

¹²⁶ Cs.A. Tudományos konferencia a Rákóczi-émlékév keretében Beregszászban. Kárpátalja.2019. október 25.

Кінна статуя Ференца II Ракоці

Історія пам'ятника Ракоці в Берегові налічує вже 126 років. Ще на 190-ту річницю початку визвольної боротьби Ф.Ракоці (1893) виникла громадська ініціатива щодо встановлення кінної статуї Ясновельможного Князя в Березькому комітаті. Наші предки мали намір ушанувати пам'ять подій, які відбулися в Берегові 21 травня 1703 року, коли повстанці-курци розгорнули прапори та сформували перші піхотні й кавалерійські сотні. Тоді ще добре пам'ятали, що місто стало ареною тієї результативної організаційної роботи, яка сформувала основу війська Ракоці. Відзначимо, що в ті роки в інших комітатах Угорщини ще не було встановлено монументальних скульптур на честь Ференца II Ракоці.

Показово, що кінну статую князя запланували встановити не в Будапешті чи Шарошпотоці, навіть не в місцях вирішальних битв, а на сучасну площу Ракоці в Берегові. Зрештою, статуя постала недалеко від місця розгортання повстанцями прапорів – на сучасній площі Будапешт. Спираючись на архівні дані, розглянемо головні етапи цієї епопеї, звернувши увагу сучасників на те, яким довгим і тернистим може бути шлях до справедливості, до реалізації мрії.

У Берегові 1893 року було створено фонд пам'ятника Ракоці, який розпочав збір коштів. На початку йшлося про прибуток від науково-історичних лекцій та виступів. 22 травня 1893 року, точно на річницю розгортання прапорів, у комітатському будинку відбулися перші лекції з історії, які були присвячені не лише визвольній війні Ракоці, але й загалом знайомили усіх охочих з історією Угорщини. Першим виступив угорський науковець, політик, дослідник Азії, почесний член АН Угорщини гр. Єнев Зіці (угор. gr. Zichy Jenő, 1837–1906) з доповіддю «Походження угорців». Наступним був поет, прозаїк, почесний член АН Угорщини, депутат парламенту Калман Талі (угор. Thaly Kálmán), доповідь якого мала назву «Історична роль Березького комітату у визвольній боротьбі Ракоці». Увага місцевої інтелігенції – як і всієї держави – у той час фокусувалася на кількох історичних подіях. Перша – це, звісно, пам'ятник у Берегові, друга – гідне святкування тисячолітнього ювілею здобуття угорцями батьківщини, а третя – повернення праху Ракоці та його вірних соратників додому. Подання, направлені Березьким комітатом до уряду та АН Угорщини, свідчать, що місцева еліта виступала за розміщення праху князя в Мукачівському замку. Згідно з попередніми планами, Березький комітат планував установити пам'ятник князю до тисячолітнього ювілею повстання Угорщини в 1896 році.

Чистий дохід від лекції згаданого Калмана Талі становив 218 форинтів, які були перераховані до фонду пам'ятника Ракоці. Серед слухачів була, зокрема, присутня Ілона Баї (угор. *Bau Pona*, 1837–1913), власниця маєтку Чарода в Березькому комітаті, яка стала щедрим меценатом фонду. Як приватна особа, вона першою пожертвувала на зведення в Берегові кінної статуї 100 форинтів.¹²⁷ Лектори побували і в Мукачеві, де виступили з доповідями в спортивній залі місцевої гімназії, а потім організували екскурсію в Бескиди.¹²⁸

У 1890-х роках в Угорщині панував культ Ракоці, тож установити пам'ятник на його честь бажали різні міста. 1894 року місто Кошице ухвалило рішення, що збиратиме кошти не на запланований раніше пам'ятник Л.Кошуту, а закликатиме всіх у державі долучитися до зведення монумента на честь Ф.Ракоці. Про це в Берегові писала газета «Берег», у якій давалася порада берегівчанам поспішити зі спорудженням пам'ятника, бо Кошице може їх випередити. У часописі йшлося також про те, що Берегово – як місце розгортання повстанських прапорів – повинне мати першочергове право на монумент.¹²⁹ Ще цього року розпочалися регулярні збори коштів, що тривали не один рік. Пожертви робили чиновники, міста, села. Видавець часопису «Берег» Дюла Шоллої (угор. *Sallay Gyula*) пожертвував 4 форинти. Прикметно, що міські ради Дера та Годмезеввашаргея переказали до фонду по 100 форинтів.¹³⁰ Для досягнення благородної мети Берегово вирішило організувати так звані липнівки (масові святкові заходи з музичною, розважальною та спортивною програмою для всієї родини).¹³¹ Крім цього, місто письмово звернулося до державних органів влади, щоби ті по можливості зробили пожертви на пам'ятник. Усі ці заходи увінчалися успіхом, тож, згідно зі звітом головного бухгалтера комітату, станом на кінець 1898 рік фонд пам'ятника Ракоці мав у розпорядженні 4864 форинти і 56 крейцерів. Організатори зверталися і до руського/українського населення, звертаючи увагу представників «*Gens fidelissima*» – найвірнішого народу Ракоці – на цінність майбутнього монументу як символу та на важливість патріотичної угорсько-русинської дружби.¹³²

¹²⁷ *Az első adomány. Bereg, 1893. május 21. № 21.*

¹²⁸ *Szép napok. Szerk. Bereg, 1893. május 28. № 22.*

¹²⁹ *Kossuth szobor helyett Rákóczi szobor. Bereg, 1894. május 6. № 19.*

¹³⁰ *A beregszászi Rákóczi-szoborra. Bereg, 1894. május 27. № 22.*

¹³¹ *Juliális a Rákóczi-szobor javára. Bereg, 1894. július 15. № 29.*

¹³² *Rákóczi szobor. Bereg, 1899. március 12. № 11.*

Населені пункти Березького комітату робили пожертви і з нагоди різних національних свят, наприклад, 15 березня жителі села Косино надіслали патріотичного листа до газети «Берег», у якому, зокрема, писали: *«Шановний пане редактор! Наш великий історик Мігай Горват казав: «Батьківщина – це істота, що має і тіло, і душу. Її тіло складають гори, долини, ріки, що їх перетинають, рід, до якого ми належимо, мова, якою виражаємо свої думки та почуття; а її душу складають спогади, легенди, казки та приказки. Тіло живе доти, поки приєднане до душі, поки відчуватиме і думатиме угорською, поки його пам'ять буде вірна та гостра. У нас, угорців, безліч спогадів навечно закарбовані у вірні дні нашої пам'яті, і їх ми бережемо зі святою благодаттю».* Стосовно Ракоці автори листа наголошували: *«Він був тим, хто підняв криваві прапори свободи; тим, хто пожертвував своїм майном, відзнаками та титулами; тим, хто як незламний чемпіон свободи добровільно пішов у гірке заслання. Місцем, де він став на чолі святої справи свободи та де навіки попрощався з Вітчизною, – був Березький комітат».* Після цього косинська інтелігенція на заклик державного вчителя Лайоша Керекеша, пожертвувала такі кошти: Дердь Чотарі, Лайош Фейшуш – по 2 фт; Золтан Короді, Даніель Лукач, М. Горват, Янош Товт, Калман Поп, др. Ш. Велтман, др. Н.Форманек, Н.Котрба – по 1 фт.; Золтан Замборі, Лайош Керекеш, Ласло Бакчі, Дюла Фулов – по 50 крейцерів; Н.Гандлері, Янош Гуті – по 25 крейцерів. Усього 14 фт 50 кр., Калман Біров – 50 кр, Карой Сабов – 1 фт.¹³³

Список населених пунктів, звідки надходили пожертви, містить сотні сіл та містечок. Переглядаючи його, помічаємо, що фонд часто отримував кошти з бідних поселень, звідки жертвували дрібні суми. Також зі списку бачимо, що євреї та руське населення активно долучилися до пожертвувань. До фонду надсилали кошти і з дальніх регіонів держави. Наприклад, віце-жупан комітату Марош-Торда, а також будапештські службовці Угорської державної залізниці пожертвували понад 12 тисяч корон.¹³⁴

200-та річниця початку визвольної війни Ф.Ракоці (1903) дала новий поштовх збору пожертв. Якщо взяти до уваги загальнодержавний контекст, то у Фельвїдейку (Верхній Угорщині) планувалося звести чотири пам'ятники. Саме тому склалося так, що Кошице вступи-

¹³³ Adakozás a „Rákóczy-szobor”-ra. Bereg, 1899. március 19. № 12.

¹³⁴ Gyűjtés a Rákóczy-szoborra. Bereg, 1900. február 25. № 8.; Adomány a Rákóczi-szoborra. Bereg, 1902. november 23. № 47; 2) Adakozás a Beregszászban felállítandó Rákóczi-szoboralap javára. Bereg. 1903. május 10. № 19.

ло в змагання з Береговим і навіть на кінець 1902 року зібрало фонд із сумою у 20 тисяч, натомість на пам'ятник у Берегові вдалося зібрати пожертв усього на 12 тисяч корон.¹³⁵ Ще через шість років на кінну статую в Кошице було зібрано вже 300 тисяч корон, на той час з'явився ще один «конкурент» – Шатороліоуйгей (угор. Sátoraljaújhely), де підготували проєкт монумента перед новим комітатським будинком. Для пам'ятника в Березькому комітаті на тоді зібрали ледве 30 тисяч корон. Четвертий монумент бажали звести на головній площі в місті Сечень (угор. Szécsény) і навіть зібрали пожертв на 19 тисяч корон. Паралельно тривав збір коштів у містах Нове Замки (угор. Érsekújvár), Кечкемейт (угор. Kecskemét), Сегед (угор. Szeged), Зомбор (угор. Zombor), але там не вдалося акумулювати значні суми. Таким чином, попит на пам'ятники Ракоці був великий, але станом на 1908 рік вдалося встановити тільки одне погруддя Ракоці в місті Зволен (Zólyom).¹³⁶

У Берегові пошанування Ракоці стало по-справжньому незабутнім завдяки святкуванню вже згадуваного ювілею розгортання прапорів. Відповідальними за організацію заходів були віце-жупан Дюла Йобсті (угор. Jobszty Gyula) та головний секретар Іштван Гулачі (угор. Gulácsy István), які вели постійні переговори про діяльність фонду, а комітат стосовно свята ухвалив таке рішення: *«Населення Березького комітату з такою благодатною милістю шанують пам'ять Ференца II Ракоці, що готові з патріотичним натхненням відсвяткувати 200-ту річницю початку славної – хоча і трагічної своїм закінченням – визвольної війни, та вшанувати її вождя, який вів жертвовну боротьбу за свободу Вітчизни, за справу угорців, віддавши заради неї все. Жителі Березького комітату мають для цього більше підстав і більше прав тому, що військові прапори Ференца II Ракоці вперше підняли саме на міському ринку Берегова. Звідси всією країною пішов клич «Recrudescunt»! Сини цього комітату, предки тих родин, які живуть серед нас і сьогодні, служили під началом перших, найкращих і найвірніших куруцьких ватажків; а після занепаду славних днів, коли справа свободи та угорців зазнала поразки, саме ліси, гори, села та хутори комітату дали останній прихисток героям, яких переслідували, патріотам, які переховувалися. Великий Князь, покидаючи країну, проїхав вірним йому Березьким комітатом і попрямував на вічне заслання. Влада Березького комітату одноголосно заявляє,*

¹³⁵ Kassa város a Rákóczi-szoborra. Bereg, 1902. november 2. № 44.

¹³⁶ II. Rákóczi Ferenc szobrai a Felvidéken. Bereg, 1908. augusztus 16. № 33.

що бажає гідно відсвяткувати 200-ту річницю визвольної війни під проводом Ференца II Ракоці».¹³⁷

Для організації святкувань, на комітатському рівні був створений комітет, очолюваний жупаном. Щоби забезпечити видатки, організаційний комітет взяв кредит у 1000 корон, який мали покрити за рахунок додаткових податків. Звісно, що до святкувань було залучено й руське населення – «Gens fidelissima», тобто найвірніший народ, який теж шанував пам'ять Великого Князя і радо взяв участь у святі.¹³⁸

Збір коштів на пам'ятник Ракоці

Після оголошення в Березькому комітаті збору коштів на пам'ятник Ференцу II Ракоці до канцелярії віце-жупана надійшли такі суми:

1. У селі Велика Добронь зібрали: 4 фт. 70 қр. Пожертви надали: село Велика Добронь 2 фт., др. Шандор Грюнвальд 50 қр., Ференц Тіди 20 қр., Ігнац Орос 50 қр., Янош Молнар 25 қр., Пал-Йожеф Бадов 10 қр., Самуель Баті 10 қр., Антал Зомборі 10 қр., Янош Шуйок 10 қр., Йожеф Нодь 10 қр., Давід Розенштайн 20 қр., Ференц Бадов 25 қр., Н.І. 20 қр., Чідь 10 қр.

2. У селі Мала Добронь зібрали: 3 фт. 49 қр. Пожертви надали: Міклош Комоні 20 қр., Меньгерт Нодь, Янош Сотмарі, Іштван П. Гал, Яношне Нодь – по 5 қр., Йожеф Фабіан 10 қр., Жігмонд Нодь 6 қр., Ференц Нодь 4 қр., Ференц Берта, Лайош Ур, Міклош Бартуш, мл. Міклош Бартуш, Ласлоне Комоні, Ігнац Нодь, Янош Фабіан, Ференц Шойом, Янош Гал – по 5 қр., мл. Янош Нодь 10 қр., мл. Іштван Комоні 5 қр., вдова Іштванне Комоні, Форкошне Вайс по 10 қр., Болдіжар Ур, Герман Лебович по 5 қр., Моріц Вайс 10 қр., Йожеф Шандор, Лайош Унгарі по 10 қр., Давід Розенбаум 5 қр., Янош Босормені 10 қр., Ференц Шовш 5 қр., Йокоб та Адольф Лебовичі по 10 қр., Яношне Нодь, Шандор Нодь, Герман Вайс, Меньгерт Вайс по 10 қр., Міклош Нодь, Форкош Тросфелд, Мартон Майселс, Форкош Грюнфелд, Қалман Комоні, Ласло Нодь, Альбертне Ур, Вінце Ур по 5 қр., Қалман Нодь 10 қр., Бертолон Нодь 5 қр.

¹³⁷ A vármegye Rákóczi-ünnepé. Bereg, 1903. július 19. № 29.

¹³⁸ Rákóczi emléke. Bereg, 1903. augusztus 23. № 34.

3. У селі Боробаш зібрали: 3 фт. 10 кр. Пожертви надали: Ласло Кун, ст. Ференц Орос по 10 кр. Н.І. 30 кр., Н.І. 10 кр., Н.І. 50 кр., мл. Мігай Орос 5 кр., Мігай Берегсасі 10 кр., Арпад Кун 10 кр., Кун 40 кр., Н.І. 50 кр., Хтось 20 кр., Н.І. по 5 кр.

4. У селі Попово зібрали: 2 фт. 52 кр. Пожертви надали: Қалман Югас 20 кр., Імре Полонкоі, Пейтер Куқрі, Табор Погі, Дюла Қормонь, Ігнац Шютев по 10 кр., Йозеф Шютев, Қарой Вереш, Жігмонд Вереш, Лайош Вереш, Андраш Шовт, Ференц Кедебец, Пал Кедебец по 5 кр., Андраш Кедебец 10 кр., Даниель Вереш, Янош Вереш, Ференц Шор, Імрене Герев, Даниель Голас, Бені Вереш, Ержебет Барта, Міклош Вереш, Ференц Сотмарі, Абрахам Адлер, Самуельне Шуровці по 5 кр., Давід Вайс 30 кр., Йозеф Келемен, Менъгерт Голас, Герзон Голас, Пал Сотмарі по 10 кр., Самуель Боқша і Естер Лендел по 6 кр.

5. У селі Вамошотьо зібрали: 8 фт. 82 кр. Пожертви надали: Андраш Боқшо 40 кр., Қарой Нодь 10 кр., Імре Боқшо 20 кр., Лайош Гоздог 7 кр., Пал Ердевгеді 50 кр., Берті Шоймош, Маєр Клайн по 10 кр., Шандор Балог 50 кр., Йозеф Коша 10 кр., Альберт Сабов, Мозеш Готтфіндер, Йозеф Вайс по 10 кр., Мор Віддер 1 фт., Пал Варга 50 кр., Бернта Гольдланц 5 кр., Қарой Мішқольці, Ференц Бозоні, Мозеш Готтфіндер, Қарой Гоздог, Імре Боқшо по 10 кр., Катя Чюлуз 20 кр., Матяш Фрід, Ліпот Енгел, Імрене Фечі по 10 кр., Табор Нодь, Імре Нодь, Міклошине Путці, Імре Кедебец, Імрене Нодь, Табор Сабов, Табо Лоцков, Лемоцкіне, Андраш Лоцков, Шандорне Чісар, Альберт Пейчі, Лайош Гоздог, Ференц Лоцков по 10 кр., Ігнац Шоймош 20 кр., Бейла Френкел 1 фт., Іштванне Мезеі, Лайош, Табор та Імре Шоймоші, Андраш Біров, Йозеф Шаркезі, Андраш Сотмарі, Імре Лоцков, Йозеф Сабов, Менъгерт Пейчі, Йозеф Балог по 10 кр., Пейтер Біров 20 кр.

6. У селі Геленеш зібрали: 1 фт. 86 кр. Пожертви зробили приблизно 60 людей по 1-4 кرایцари.¹³⁹

БЕРЕГ, 1900. лютого 25. /8 №.

¹³⁹ Bay Pona, úrnő legújabb nagylelkű adománya. Bereg, 1900.február 25. № 8.; Gyűjtés a Rákóczi-szoborra. Bereg, 1900. március 11. № 10.

Успішною формою збору пожертвувань зарекомендували себе лотереї. Під керівництвом Дюли Андраші та Калмана Талі було створено лотерейний комітет, який мав на меті збільшити зібрану на той час суму. Головний приз становив 40000 корон, а загальна сума виграшів сягала 90000 корон. Один лотерейний квиток вартував 1 корону. Комітет запросив жіноцтво з дворянських родин підтримати таку патріотичну ініціативу. Публічний розіграш відбувся 15 березня в Будапешті в Дирекції лотерей короля Угорщини (IX район, палац Vámpalota).¹⁴⁰

Збір коштів був перерваний Першою світовою війною. Зважаючи на ситуацію, фонд передав зібрану суму благодійним організаціям та Червоному Хресту на лікування поранених та допомогу нужденним. Після поразки Угорщини в Першій світовій наш край опинився в складі Чехословацької Республіки, де політичні обставини унеможливлювали встановлення в нашому місті монумента вождю угорської визвольної боротьби. У цей період проугорські політики з Берегова були зайняті тим, щоби перешкодити встановленню в столиці Березького комітату пам'ятника першому президенту Чехословаччини Томашу Масарику. Після повернення краю до Угорщини в 1938 році (Перший Віденський арбітраж) через початок Другої світової війни так само обставини для зведення статуї залишалися несприятливими, гроші, призначені на культуру, спрямовувалися на воєнні видатки.

Після Другої світової війни вже в умовах радянської дійсності, про спорудження монументу – з добре відомих причин – не могло бути й мови. Ситуація помінялася тільки наприкінці радянської ери, тож на початку 1990-х Товариство угорської культури Закарпаття знову ініціювало збір коштів на пам'ятник Ракоці, однак ці зусилля через брак матеріальних ресурсів не призвели до результату. З того часу було зроблено лише два макети пам'ятника князю верхи на коні. Автором першого став Михайло Белень, а другого – закарпатський скульптор Петро Матл. Великим планам не судилося здійснитися, але вони однозначно засвідчили твердість намірів місцевої угорської громади.¹⁴¹

300-річний ювілей визвольної війни Ракоці знову актуалізував плани стосовно пам'ятника. Зрештою, зведення статуї розпочалося в рамках оголошеної урядом Угорщини програми «2019 – рік Ракоці» за підтримки Благодійного фонду ім. Г.Бетлена. До справи із запалом долучилися Товариство угорської культури Закарпаття та Берегів-

¹⁴⁰ Bereg vármegye II. Rákóczi Ferencért! Bereg, 1908. február 2. № 5.

¹⁴¹ Csatóry György, Rákóczi-emlékek és emlékhelyek Kárpátalján. Ungvár, 2002. c. 54.

ська міська рада, на замовлення якої до кінця липня 2019 року було завершено реконструкцію парку Будапешт. На кінець серпня пам'ятник князю був вилитий з бронзи. Його творець – скульптор Лайош Дерфі з угорського міста Пюшпокладань. Скульптура на чверть перевищує природний зріст, висота коня в холці становить 186 см, а самого Ракоці на ньому – 220 см. Ці параметри були розраховані за оригінальними розмірами. Вага бронзової кінної статуї складає 1,2 тонни. Постамент – кам'яна плита вагою 20 тонн, на ній висічено напис «Cum Deo pro Patria et Libertate» та відбиток власноручного підпису Великого Князя.¹⁴²

28. Кінна статуя Ференца II Ракоці в Берегові

¹⁴² Badó Zsolt, Ferenc-napon érkezett meg Beregszászba Rákóczi. (December 17-én lesz a szobor ünnepélyes avatása) Kárpátalja, 2019. december 3.

На окремій кам'яній поверхні розташований двомовний напис:

Ференц Ракоці II.

Скульптори: Лайош Дерфі
та Адам Дерфі

Встановлено Товариством угорської
культури Закарпаття
за підтримки фонду
Габора Бетлена
- 2019 -

II. Rákóczi Ferenc

Győrfi Lajos és Győrfi Ádám
szobrászművészek alkotása
Állította a Kárpátaljai Magyar
Kulturális Szövetség
a Bethlen Gábor Alap támogatásával.

29. Напис біля кінної статуї

Таким чином, завдяки підтримці угорського уряду 17 грудня 2019 року на площі Будапешт у Берегові пам'ятник було урочисто відкрито. На святі виступили міністр Офісу прем'єр-міністра Угорщини Гергей Гуяш, Берегівський міський голова Золтан Бабяк, голова ТУКЗ Василь Брензович та інші.

Встановлення статуї є результатом спільних зусиль Угорщини та закарпатських угорців, адже потрібна була чимала витримка, аби подолати всі бюрократичні, часто створені штучно, перешкоди. Зрештою, давно вимріяний монумент став реальністю, довгий шлях тривалістю 126 років добіг кінця. Вважаємо, що Великий Князь, який нарешті прибув до Берегова як символ волелюбності та незалежності угорців, ще протягом довгих століть буде для нашого багатоетнічного краю втіленням ідей свободи.¹⁴³

Погруддя Ференца II Ракоці в Закарпатському угорському інституті

2008 року, в річницю дня народження князя (27 березня), в Закарпатському угорському інституті, названому на честь Ференца II Ра-

¹⁴³ A beregszászi Rákóczi-szobor története. Див.: [Електронний ресурс]: <https://kmsz.com.ua/2019/12/17/a-beregszaszi-rakoczi-szobor-tortenete/>

коці, урочисто встановлено погруддя Великого Князя. Захід відбувся в рамках днів Ракоці, які щорічно проводяться в цьому виші. Автор скульптури – митець із Будапешта Янош Томашко. Кошти на погруддя жертвували як благодійні фонди, так і приватні особи. На святі президент ЗУІ др. Ільдико Орос вітала закордонних та вітчизняних гостей: голову Благодійного фонду «За культуру сіл» Ференца Ніка, художника Імре Косо, лицаря культури Яноша Доробана та багатьох інших. Пані президент наголосила, що інститут бажає не просто носити ім'я князя, але культивувати у своїх стінах його вільнолюбний дух. Після урочистих промов Ференц Нік та ректор др. Калман Шовш зняли покривало з бронзового погруддя, яке встановили в коридорі третього поверху закладу.¹⁴⁴

30. Погруддя Ференца II Ракоці в Закарпатському угорському інституті

¹⁴⁴ II. Rákóczi Ferenc szobra Beregszászban. Див.: [Електронний ресурс]: <https://karpatalja.ma/sorozatok/karpatalja-ma/karpatalja-ma-ii-rakoczi-ferenc-szobra-beregszaszban//>

Погруддя Ілони Зріні в Закарпатському угорському інституті
27 березня 2007 року в Закарпатському угорському інституті імені Ф.Ракоці II в рамках низки заходів «Дні Ракоці» було урочисто встановлено погруддя Ілони Зріні. Скульптуру загальною вагою 32 кг подарував вишу Благодійний фонд ім. Яноша Бояі. В урочистому заході взяв участь голова кураторії цього фонду Акош Порослоі. Творцем скульптури, оригінал якої розташований в Університеті національної безпеки ім. Міклоша Зріні, є митець Імре Варга. У виступах президент ЗУІ др. Ільдико Орос та ректор др. Калман Шовш нагадали присутнім про непересічність постаті княгині. Покривало зі скульптури зняли Акош Порослоі та др. Калман Шовш, погруддя встановлене в коридорі третього поверху закладу.¹⁴⁵

31. Погруддя Ілони Зріні в Закарпатському угорському інституті

¹⁴⁵ Sz.Cs. „Hazatért egy nagyasszony” Rákóczi-napok a beregszászi főiskolán. Kárpátalja, 2007. március 30.

Барельєфи Ілони Зріні та Келемена Мікеша на фасадах загальноосвітніх навчальних закладів Берегова

14 жовтня 1994 року в Берегові було урочисто встановлено барельєфи двох видатних осіб епохи Ракоці. Це Келемен Мікеш та Ілона Зріні. Барельєф Ілони Зріні отримала в подарунок ЗОШ №3, а Келемена Мікеша – ЗОШ №8. З нагоди такої урочистої події відповідні школи були названі на честь цих двох непересічних діячів угорської історії.

Творцем цих барельєфів є скульпторка з Угорщини, лауреатка премії ім. М.Мункачі Ержебет Токач, яка запропонувала свої роботи Міністерству оборони Угорщини. Це міністерство через Спілку Ракоці подарувало скульптурні фігури Товариству угорської культури Берегівщини, яке вже й ухвалило рішення про їх остаточне місце розміщення. На святі були присутні представник управління з громадських зв'язків Міністерства оборони Угорщини підполковник Ференц Дароці, член правління Спілки Ракоці Андраш Шімен, працівники Берегівської РДА та інші громадські й політичні діячі.¹⁴⁶

32. Барельєфи Ілони Зріні та Келемена Мікеша на фасадах ЗОШ Берегова

¹⁴⁶ Csátáry György, II. Rákóczi Ferenc és a Rákóczi-kor emlékhelyei Beregszászban. Közoktatás, 2019. № 2. 33–35.

Статуя Ференца II Ракоці в селі Яноші

У селі Яноші на відкритій місцині встановлено виготовлений з дуба пам'ятник Ференцу II Ракоці, подарований містом Пацін (Угорщина). Це місто, як колись і село Яноші, входило до володінь князя, а сьогодні населені пункти розвивають побратимські зв'язки. Пам'ятник, урочисте відкриття якого відбулося у вересні 2010 року, є творінням скульптора Тібора Шароші з Шарошпотока. Присутня на церемонії встановлення публіка змогла насолодитися співом виконавиці Камілли Дейвої-Нодь.¹⁴⁷

33. Статуя Ференца II Ракоці в селі Яноші

¹⁴⁷ У закарпатському селі Яноші відкрили пам'ятник князю Ф.Ракоці II Див.: [Електронний ресурс]: <https://zakarpattyua.net.ua/News/73929-U-zakarpatskomu-seli-IAnoshi-vidkryly-pamE28099iatnyk-kniaziu-F.-Rakotsi-II>

Меморіальна дошка на честь розгортання прапорів у селі Вари
21 травня 1989 року на фасаді реформатської церкви в селі Вари урочисто встановлено мармурову пам'ятну дошку. Свято відкрив голова сільської ради Ференц Фегер. Про участь місцевого населення у визвольній війні розповіли історик др. Янош Вароді-Штернберг, поет Ласло Фабіан та інші. Учні з Дерцена та Чарода (Угорщина), які прибули на святкування, виступили з цікавою різноманітною програмою.¹⁴⁸

Напис на мармуровій дошці (нижче подаємо переклад українською):

1703. MÁJUS 21-ÉN
TARPA NÉPÉNEK PÉLDÁJÁT KÖVETVE
ESZE TAMÁS KURUCAI VÁRI PIACTERÉN
IS KIBONTOTTÁK A NAGYSÁGOS
FEJEDELEM ZÁSZLAJÁT. RINGATÓ
BÖLCSŐJE EZÉRT E FÖLD AZ
1703–1711-ES
RÁKÓCZI-SZABADSÁGHARCNAK.
Állította Vári népe 1989-ben.

34. Меморіальна дошка на честь розгортання прапорів у селі Вари

Переклад українською: *21 травня 1703 року, наслідуючи приклад населення Тарпи, куруци Томаша Есе на ринковій площі села Вари розгорнули прапор Світлого Князя. Тому ця земля є колицкою визвольної війни 1703–1711 років під проводом Ракоці. Установлено жителями Вари в 1989 році.*

¹⁴⁸ Esze Tamás-émléktábla avatása Váriban. Vörös Zászló, 1989. május 30.

Меморіальна дошка Альберту Кішу в селі Баркасово

5 грудня 2006 року в селі Баркасово Мукачівського району встановлено меморіальну дошку на честь куруцького полковника Альберта Кіша (угор. Kis Albert). Відомий герой визвольної війни під проводом Ракоці народився на хуторі Гержене біля Баркасова. Зарекомендував себе як талановитий воєначальник ще під час попередніх куруцьких повстань. Однак попри те, що Імре Текелі називав його «королем куруців», а Ференц II Ракоці призначив полковником, через систематичне порушення дисципліни А.Кіш 1704 року був страчений за наказом князя. Пам'ятна дошка встановлена зусиллями Співки угорської інтелігенції Закарпаття (СУІЗ) та Демократичної співки угорців України (ДСУУ).¹⁴⁹

Напис на меморіальній дошці (нижче подаємо переклад українською):

BARKASZÓ SZÜLÖTTE
KIS ALBERT
(1664–1704. MÁRCIUS 15.)
THÖKÖLY SEREGÉNEK HADNAGYA,
A RÁKÓCZI-SZABADSÁGHARC
EZERESKAPITÁNYA,
A KURUC MOZGALOM EGYIK FŐ SZERVEZŐJE
EMLÉKÉRE ÁLLÍTTATTA
A MÉKK ÉS AZ UMDSZ
2006

35. Меморіальна дошка Альберту Кішу в селі Баркасові

¹⁴⁹ Kis Albert emléktáblája Barkaszón. Див.: [Електронний ресурс]: final-csatary_gyorgy-rakocz-
emlekh-03-09-2020.pdf

Переклад українською: *Встановлено на честь уродженця Баркасова Альберта Кіша (1664 – 15 березня 1704 р.), лейтенанта війська Текелі, полковника визвольної війни під проводом Ф.Ракоці, одного із головних організаторів руху куруців. СУІЗ і ДСУУ, 2006*

Альберт Кіш народився в Герженє (хутір біля села Баркасово в Березькому комітаті) 1664 року. На початках куруцького руху багато чим допоміг Томашу Есе. Був спадковим кріпаком у маєтку Ласло Гержені, але потяг до волі привів його в лави куруців, де він і став солдатом князя Імре Текелі та отримав з часом чин лейтенанта. Альберт Кіш залишався серед послідовників Текелі до самого кінця. Його називали по-різному: кріпак-утікач, солдат-куруц, нестримний руйнівник, патріот. Після поразки Текелі А.Кіш супроводжував його до Туреччини, але 1692 року повернувся на Батьківщину та записався до лав Шандора Карої, який перебував тоді на службі в цісаря. З 1693 року завданням А.Кіша стало розшук та затримання своїх колишніх побратимів – куруців, що переховувалися по лісах. Але вже 1694 року він покинув цісарську службу та приєднався до організаторів куруцького руху. Йому довелося весь час переховуватися та тікати від австрійських солдатів, при цьому А.Кіш намагався залучити до повстанців якомога більше людей з Північно-Східної Угорщини. Паралельно він займався і контрабандою солі та великої рогатої худоби. 1697 року був спійманий та виданий колишньому командирові Ш.Карої, який помістив його до в'язниці. Але А.Кішу вдалося звідти втекти. Спочатку він попрямував додому, де вбив чоловіка, який його зрадив. Незабаром Кіша знову спіймали, але йому вдалося повторно втекти. Саме після другої втечі він зблизився з Томашем Есе та став одним із лідерів куруцького руху. Після поразки в Довжанській битві 7 червня 1703 року саме А.Кіш разом із Т.Есе зуміли зібрати розбитих повстанців. На Верецькому перевалі вони разом зустрічали князя Ракоці. За свої заслуги обоє отримали чин полковника.¹⁵⁰

Через свою недисциплінованість А.Кіш мав постійні конфлікти з вищим військовим керівництвом. Зрештою, його доля вирішилася під час облоги Сотмарського замку, коли через порушення наказу та надмірне насильство, виявлені полковником, князь наказав стратити А.Кіша.¹⁵¹

¹⁵⁰ Seres István, Kiss Albert, a kurucok ezeroskapitánya. Osváth Alapítvány, 2017. c. 575.

¹⁵¹ Heckenast Gusztáv, Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban. Életrajzi adattár. Budapest, 2005. c. 231-232.

ЕПОХА КНЯЗЯ РАКОЦІ В МУКАЧЕВІ

Перший трансільванський князь з династії Ракоці – Жігмонд Ракоці, одружившись 1587 року з Юдіт Алагі Бекейнь (угор. Alaghy Bekény Judit), вдовою аристократа Андраша Магочі (угор. Mágóchy András), вперше отримав у володіння місто Мукачево та власне замок. Коли ж син його померлої дружини досяг повноліття (1602), то володарем замку став він. Мукачево та його околиці повернулися у власність роду Ракоці лише на початку князювання Дердя I Ракоці. Після відмови від титулу Катерини Бранденбурзької (дружини Габора Бетлена), наприкінці 1630 року князем був обраний Дердь I Ракоці, який доклав значних зусиль для повернення маєтків, навколо яких тривали судові спори. Так йому вдалося отримати право власності на Мукачівський замок, який він значно укріпив як військовий об'єкт. Завдяки будівництву, що досягло величезних розмірів, Мукачівський замок став однією з кращих фортифікаційних споруд того часу. Після цього замок і навколишні маєтки залишилися у володінні Дердя II Ракоці, Ілони Зріні та Ференца II Ракоці аж до поразки у визвольній війні 1703–1711-х років.¹⁵²

Найбільшу стратегічну роль замок відігравав під час визвольної війни на чолі з Ференцом II Ракоці, протягом довгого часу захищаючи прапор свободи Угорщини. Відповідно до військового плану, на першому етапі війни замку відводилася ключова роль у залученні до повстання населення північно-східних земель та його підготовки до армійської служби. Цей план вдалося успішно реалізувати: Ракоці розпочав боротьбу із власних земель, а згодом поширив полум'я повстання на всю країну. Згодом саме тут довелося князеві припинити боротьбу з переважаючими силами супротивника, покинути рідний край, ще сподіваючись тоді отримати іноземну допомогу.¹⁵³

Постать Ференца II Ракоці тісно пов'язана з Мукачівським замком, що регулярно добудовувався. 14 червня 1703 року князь зустрівся з повстанцями на Веречанському (Нижня Ворота) перевалі. Після поразки в Довжанській битві (3 червня 1703 р.) Томашу Есе вдалося зібрати рештки повстанців і вирушити назустріч давно очікуваному князю Ракоці. У спогадах Ракоці описав свої почуття від зустрічі так:

¹⁵² Див.: Tabódy József, Munkács multja és jelene magyarország történetében. Pest, 1860. c. 37–78.; Lehoczky Tivadar, Beregvármegye monographiája. Tom. I. Ungvárott, 1881. c. 152–209.; Fakász Mihály, Sasfészek a Latorca völgyében. Ungvár, 2006. c. 81–185.

¹⁵³ Teleky Mihály naplója MTA Könyvtár kéziratára. MS.10.210. Második Teleky Mihálynak életéről való maga írásai ab anno 1703 usque ad annum 1720” арк. 287–288.

36. Мукачівський палац за часів Ференца II Ракоці

«Коли мені вдалося втихомирити першу радість цієї невеличкої армії селян і припинити залпи в повітря, я звернувся до них із вітальними словами ... Тоді вони ревно присяглися мені у вірності». Князь розпочав з реорганізації загонів, оскільки завдання перед ним стояло серйозне – протистояти найсильнішій армії Європи. На перевалі він міг розташувати у військовому порядку всього 200 піхотинців та приблизно 50 вершників. Першочерговим завданням Ф.Ракоці було залучити до боротьби жителів своїх володінь у Верхній Угорщині.¹⁵⁴

Тому, об'єктом першого наступу визвольної війни Ракоці став один із центрів володінь князя – Мукачево. На час прибуття до міста військо Ракоці налічувало вже три тисячі піхотинців та триста вершників. Про становище місцевого дворянства та австрійських гарнізонів дізнаємося з листа коменданта Сотмарського замку, генерала Фрідеша Льовенбурга до жупана графа Іштвана Чаки. У повідомленні йдеться про те, що пересування в краї повністю паралізоване, що необхідно схопити призвідців заворушень і допитати їх про переміщення загонів. Паралельно про прибуття Ракоці до Мукачева дізнався й австрійський гарнізон, розквартирований у Кошице. Кавалерійський

¹⁵⁴ II. Rákóczi Ferenc fejedelem emlékiratai. Budapest, 1979. c. 19.

полк Монтекукколі вирушив із Кошице до Ужгорода, щоби в разі потреби за короткий час досягти Мукачева.¹⁵⁵

Комендант Мукачівського замку Ауерсперг Г. Вольф не ризикнув вислати солдатів проти куруців. 26 червня Ракоці прибув до Мукачева. Він не боявся замкового гарнізону в 500 осіб, із яких багато хто одружився з мукачівками та мав у місті родичів. Князь відправив кінноту вправлятися під замок, а піхота розквартирувалася в місті. Однак ніч, яка обіцяла бути тихою, не принесла спокою, оскільки недисциплінованих солдатів довелося вчити порядку прямо посеред ночі. Почувши про наближення полку Монтекукколі з боку Ужгорода, князь наказав неозброєній частині війська сховатися в лісах поблизу Сент-Міклоша (сучасне Чинадієво), а шістсот осіб поставив на захист міста. Наступного ранку Ракоці доповіли, що в Середнє прибула німецька сотня, яка привезла до замку вози з порохом. Князь добре усвідомлював: чекати посеред відкритого з усіх сторін міста, де повно хатинок із солом'яними дахами, маючи в розпорядженні всього три тисячі погано озброєних повстанців, на добре навчений й відповідно озброєний «залізний» полк Монтекукколі, який налічував 1200 осіб, – дуже небезпечно. Помилкою було б недооцінювати й гарнізон фортеці. На світанку 28 червня одна німецька сотня вже напала на куруців, що патрулювали околиці міста. Повстанцям довелося відступити. Десь о восьмій годині Ракоці готувався в будинку Феєра (на місці сьогоднішнього палацу), а на площі перед будівлею вишикувалася піхота. Кавалерію полководець відправив на допомогу патрулю. Проте, німецька кіннота зуміла відтіснити воїнів Ракоці, були важко поранені повстанці Кость Чурта із Загаття та Гриць Русин із Верб'яжа, а четверо озброєних селян убито. Сотні австрійського полку оточили місто, почалися підпали. Ракоці кинувся в наступ прямо від будинку в супроводі почту та кількох вершників. Куруц Янош Майош (угор. *Majos János*) з Угочі вступив у двобій із сотником графом Квіріні, якого йому вдалося здолати. За день до цього граф вихвалявся, що настромить на свою шаблю серце Ракоці. У результаті бою німці втратили десь 30 солдатів, відступили до цвинтаря, де почали перегруповуватися. Ракоці вишикував свої загони в колони і наказав відступати через палаюче місто до Сент-Міклоша, тож повстанці швидко переправилися через Латорицю. З гір вони могли спостерігати за маневрами ворога, який мстився за смерть свого капітана графа Квіріні численними підпалами в місті. Під час

¹⁵⁵ Köpeczi Béla, R. Várkonyi Ágnes, II. Rákóczi Ferenc. Budapest, 1976. c. 122-123.

37. Гармати з часів Ракоці
в Мукачівському замку

відступу Ф.Ракоці втратив свій багаж. Можливо, це стало причиною поширення чуток про його смерть, однак, уже незабаром князь прибув з піхотою до села Завадка. До нього масово почали приєднуватися селяни з Верхнього Потисся та угорці з австрійської армії, усі навколишні дороги вже контролювали куруці.¹⁵⁶ «Цей беззбройний, напіводягнений народ ішов за нашими прапорами. Він залишив домівки та дітей і з усіх усюд приходив до нас та ставав до лав нашого війська», – згадував згодом Ракоці.¹⁵⁷

У ці дні до війська Ракоці приєдналися 200 гусарів Пала Деака (угор. Deák Pál), які дезертирували з полку Ласло Очкої і також вирушили до Сент-Міклоша. Під прапори князя стало багато селян із Мукачева та Сент-Міклоша, про що свідчать реєстри урбаріуму за 1703–1704 роки.¹⁵⁸ Значна частина

імператорських військ та дворянства виявилася заблокованою в захищених маєтках та замках.

Повстанські загони, об'єднавшись у Сент-Міклоші, вирушили до села Завадка (сьогодні це Воловецький район, у 1896–1920 роках носило назву Ракоцісалаш – угор. Rákócziszállás). Тут Ракоці міг упорядкувати війська та зустрівся з Міклошем Берчені, який привіз із Польщі амуніцію та привів ще солдат.¹⁵⁹

Наступний, уже краще організований наступ на Мукачево відбувся після переправи через Тису, коли куруцькі полки, долаючи силь-

¹⁵⁶ Lehoczky Tivadar, Beregvármegye monographiája, Том. I. Ungvárott, 1881. с. 206–209.

¹⁵⁷ II. Rákóczi Ferenc fejedelem emlékiratai. Budapest, 1979. с. 26.

¹⁵⁸ Heckenast Gusztáv, A Rákóczi szabadságharc. Budapest, 1953. с. 26-27.; Hodinka Antal, Gens fidelissima". II. Rákóczi F. beregmegei rutén jobbágyai az 1704–1711-i szabadságharczban. Ungvár 1915. с. 1–29.

¹⁵⁹ Tabódy József, Munkács múltja és jelene Magyarország történetében. Pest, 1860. с. 70.

ний опір, переправилися через річку в районі села Вилок та містечка Вашарошнамень. Сам князь вирушив у напрямку Токая, де 6-го листопада видав наказ про мобілізацію війська в Березькому комітаті. Командувати цими загонами призначили полковника Яноша Майоша, якому було доручено зайняти Мукачівський замок. Так почалася блокада фортеці, що тривала до лютого 1704 року. Полк Монтекукколі після того, як біля замку почали збиратися загоони березьких та угочанських куруців, відійшов. Завдяки потужній блокаді, після коротких переговорів австрійці передали замок, а німецькі солдати змогли перейти до інших фортець. Із цього часу Мукачівський замок став опорною базою визвольного руху, а згодом перетворився на ретельно укріплену фортецю, адже був ключем до шляху на Польщу, звідки князь чекав польсько-французьку допомогу.¹⁶⁰ Ф.Ракоці ще 1705 року вирішив перетворити замок у сучасну фортецю. Для цього він запросив знаних військових інженерів де ла Моте і де ла Фукса, які приступили до значних перетворень, зокрема накрили дахом башти та укріпили оборонні споруди. У листопаді 1705 року Ракоці прибув до Мукачева і особисто оглянув хід робіт. Кінець року князь провів у Мукачеві, їздив на полювання.¹⁶¹ Листи того часу, адресовані керівництву Березького комітату, стосуються переважно необхідності прискорити фортифікаційні роботи та залучити до цього селян краю.¹⁶²

1705 року, коли монетний двір у місті Бая-Маре (сучасна Румунія) був під загрозою захоплення супротивником, Ракоці вирішив перевезти його до Мукачівського замку. Для перевезення устаткування під наглядом Мігая Ойтої (угор. Ajtai Mihály) з Берегова був направлений загін куруців. Монетний двір почав свою роботу в нижній частині фортеці, у кам'яному будинку поблизу Латориці. У лютому 1706 року майстерня вже функціонувала, але на монетах викарбовувалася дата – 1705 рік. Необхідні форми підготував Даніель Очоваї. Відомо про замовлення Ракоці на 200 форинтів 20 травня 1706 року для військових виплат. Так само, за вказівкою князя французький гравер Даніель Вароу відчеканив на честь Державних зборів, проведених в Оноді, пам'ятну монету, необхідний верстат і фахівців для якої привезли з Кремниці (сучасна Словаччина). У Мукачеві князь карбував і срібні, і золоті, і мідні монети, які пізніше знецінилися. На грошах чеканили-

¹⁶⁰ Balogh János, Munkács-vár története. Munkács, 1890. c. 374–376.

¹⁶¹ Lehoczky Tivadar, Beregvármegye monographiája, Том I. Ungvárott, 1881. c. 206–209.

¹⁶² ДАЗО, Ф.674, оп.8, од.зб. 459, арк 1.

38. Викарбувані в Мукачеві монети

ся літери С.М. (Castrum Munkach) та М.М (Moneta Munkacsiensis), а також Р.Н. (Patrona Hungariae). Тут, наприклад, виробляли поліровані мідні монети діаметром три сантиметри (X – десятки) та 2,5 см (XX – двадцятка), на одній стороні яких зображено державний герб з княжою короною, а на зворотній – Діву Марію з маленьким Ісусом на руках і напис «Pro Libertate». Схожими на вигляд були й срібні таляри. Карбування монет відбувалося аж до закінчення визвольної війни. З часом майстра М.Ойтої замінив Пал Лані, а замість Данієля Очоваї з 1710 року почав працювати Данієль Енеді, який чеканив і золоті монети.¹⁶³

На початку 1707 року Ракоці знову приїхав до Мукачева проінспектувати хід робіт у замку. Під час цього приїзду до нього завітала польська княгиня Синявська, яка прибула зі Сколе, що межувало з мукачівсько-сентміклошським володінням полководця. Коли Ракоці перебував у Польщі, саме Синявська допомагала йому грошима та сприяла в налагодженні контактів із французькими дипломатами. За роки війни князь неодноразово довгий час проводив у своєму палаці в Мукачеві або власне в Мукачівському замку. Про це, починаючи з 1707 року, детально пише секретар князя Гашпар Беніцкі (угор. Beniczky Gáspár). Після укладення миру 3 грудня 1708 року в Шарошпотоку князь перебував у Березькому комітаті та Мукачеві. У лютому 1709 року він приймав у Мукачеві посла турецького султана Ахмета Султана, якому вручив цінні дарунки. 5 травня цього ж року до замку прибули швед-

¹⁶³ Lehoczky Tivadar, Munkács város új monografiája. (Факсимильне видання) Ungvár, 1998. c. 151–156.

ські послы, а вже 12-13-го числа князь провів переговори з московськими посланцями. 16 травня в Мукачеві зібралася Рада Трансільванії. 1-го грудня Ракоці приймав шведських та польських солдатів. Для завершення фортифікаційних робіт князь відіслав до Мукачева графа Штампу, якому в травні 1709 року вдалося закінчити зміцнення фортифікаційної системи замку. Отримавши звістки з полів битв, Ракоці писав: «Із дня в день ми все більше затискуємося в кут між Тисою та Бескидськими горами, у центрі якого знаходиться Мукачево». Із містечка Поток він наказує перевести свій двір до безпечнішого Мукачева, а 16-го листопада відпускає Шімона Форгача (угор. Forgács Simon), який перебував у нього в почесному полоні.¹⁶⁴ Ракоці, після переговорів у місті Вая з командувачем цісарських військ в Угорщині Яношем Палфі, результатом яких стало лише тимчасове перемир'я, покладав надії на «раду всіх станів».¹⁶⁵ Князь поспішив до Шаланок, де 14 лютого було проведено так звані «останні Державні збори»,¹⁶⁶ звідки він поїхав за межі країни, сподіваючись знайти підтримку. У Нижніх Воротах він видав указ (20 лютого 1711 р.), яким доручав командування військами Шандору Карої, а комендантом Мукачівського замку призначив Адама Ваї (угор. Vay Ádám), згодом – Іштвана Шеннеї (угор. Sennyei István). Замок мав необхідні запаси продуктів та боєприпасів, тож готувався до останньої битви. На штурм чекати довелося недовго, спочатку облогою керував генерал Лоффельгольц, а згодом сам головнокомандувач Янош Палфі. У звіті від 25 травня 1711 року Янош Палфі оцінює гарнізон фортеці в 1800 гайдуків та 500 кіннотників. І.Шеннеї успішно захищав добре укріплений замок, однак через відсутність допомоги, зрештою, 22 червня було ухвалено рішення про капітуляцію.¹⁶⁷ Оскільки саме Мукачівський замок був останнім оплотом свободи, його капітуляція ознаменувала кінець епохи Ракоці в усій Угорщині.

¹⁶⁴ Lehoczky Tivadar, Beregvármegye monographiája. Том. I. Ungvárott, 1881. с. 228–232.

¹⁶⁵ R. Várkonyi Ágnes, II. Rákóczi Ferenc 1676–1735. Vaja, 2003. с. 84–86.

¹⁶⁶ Csatáry György, A salánki „országgyűlés” Salánk, 2011. с. 1–28.

¹⁶⁷ Munkács, a Rákóczi-szabadságharc utolsó bástyája. Sennyei István és a munkácsi vár védőinek levelei (1711). Szerk: Mitropulos Anna Diána-Sánta Ákos-Vörös Péter. Див.: [Електронний ресурс]: <http://sennyeykastely.com/letoltesek/20160316221202-munkacs-a-rakoczi-szabadsaghar-utolso-bastyaja--2-.pdf>

ПАМ'ЯТНІ МІСЦЯ В МУКАЧЕВІ ТА ЙОГО ОКОЛИЦЯХ

Пам'ять про Ілону Зріні в Мукачеві

Культ Ілони Зріні в нашому краї сформувався ще кількасот років тому. У 1903 році вшанування княгині до 200-річчя з дня її смерті відбулося й у Березькому комітаті. Через три роки, коли стало можливим повернення праху Ференца II Ракоці, Ілони Зріні та інших вигнанців із Туреччини на батьківщину, поряд із Кошице, Мукачево теж претендувало на перепоховання членів княжої родини в Мукачівському замку. 18 квітня 1904 року імператор Франц-Йосиф дозволив повернути прах згаданих осіб. І хоча спроба Мукачева не увінчалася успіхом, однак уся країна визнала правомірність їхнього бажання. Зрештою, згідно із заповітом самого Ракоці, його прах знайшов остаточний спокій у Кошице.¹⁶⁸

До 300-річчя з дня народження Ілони Зріні жупан Березького комітату Саболч Печі (угор. Réchy Szabolcs) оголосив 1943-й рік роком Ілони Зріні. На загальних зборах, що відбулися 11 травня 1943 року, живописець Ласло Потокі передав комітату своє полотно «Передача Мукачівського замку». Це відбулося завдяки ініціативі головного лікаря др. Золтана Жебока, який оголосив серед берегівчан збір коштів, на які й було придбано цю історичну картину для комітату.¹⁶⁹ Природно, що низка святкових заходів загальнодержавного рівня, присвячених пам'яті Ілони Зріні, відбулася в Мукачеві та замку. Із населених пунктів, пов'язаних із життям Ілони Зріні та Ференца II Ракоці, прибули численні делегації: із Довгого, Тарпи, Чинадієва, Підполоззя. Було урочисто відкрито меморіальну дошку з таким текстом:

„ZRÍNYI ILONA
SZÜLETÉSÉNEK HÁROMSZÁZADIK ÉVFORDULÓJÁT
1943. MÁJUS 23-ÁN
ITT, DICSŐSÉGÉNEK SZÍNHELYÉN ÜNNEPELTE MEG
MAGYARORSZÁG NÉPE
VITÉZ NAGYBÁNYAI HORTHY MIKLÓS ORSZÁGLÁSA IDEJÉN.
MUNKÁCS MEGYEI VÁROS
KÖZÖNSÉGE E HÓDOLÓ EMLÉKEZÉST E TÁBLÁVAL ÖRÖKÍTI MEG.”

¹⁶⁸ ДАЗО, Ф.1552 (Управління бургомистра м. Мукачево), оп. 1 од. зб. 2466, арк 1–6.

¹⁶⁹ A nagy Zrínyi Ilona ünnepe rendezte. Az Őslakó (Politikai és társadalmi hetilap), 1943. május 16.

Переклад українською: *«Трьохсотріччя з дня народження. Ілони Зріні народ Угорщини відсвяткував. Тут, у місці її слави, 23 травня 1943 року в період правління втиязя Міклоша Хорті громада Мукачева віддає данину пам'яті, на знак чого встановлює цю табличку».*

Меморіальну дошку встановили на стіні в колишніх палатах Ілони Зріні. Публікації в тогочасній пресі свідчать, що святкові урочистості на вшанування Ілони Зріні відбувалися не тільки в Березькому комітаті. Жіночі організації Ужгорода також віддали шану видатній захисниці Мукачівського замку. У міському театрі було організовано вечір, присвячений пам'яті Ілоні Зріні. Виступаючи із промовами, декламували вірші, співали пісні, показували сцени з життя княгині з використанням історичних костюмів. У ювілейний рік, 25 серпня, заходи із вшанування Ілони Зріні провели й у Сигеті (Máramarossziget). Неподалік міста було урочисто відкрито названу на честь княгині оглядову вежу та будиночок для прихистку туристів. У сусідньому Земплєнському комітаті на цей час закінчили реставрацію палацу Ракоці в Борші, який занепав за 20-літній період правління Чехословаччини.¹⁷⁰ У будівлі відновлено оригінальну стилістику та облаштування. У наш час, у межах програми «2019 – рік Ракоці», угорський уряд повторно реконструював палац у Борші, що стало своєрідним символічним посланням як для сучасників, так і для майбутніх поколінь.

До 350-річчя з дня народження княгині закарпатські угорці – щоправда, скромніше, ніж у 1943 році – відновили традицію таких святкувань і відзначили в 1993 році дні Ілони.¹⁷¹

Меморіальна дошка Ілоні Зріні в Мукачівському замку
17 травня 1993 року в Мукачівському замку встановили меморіальну табличку на честь Ілони Зріні. На металевій дошці з барельєфом авторства Лайоша-Імре Нодя, подарованій галереєю «Зічі», бачимо написи угорською та русинською мовами:¹⁷²

¹⁷⁰ Zrínyi Ilona ünnepség Ungváron. Kárpáti Magyar Hírlap (független politikai napilap), 1943. május 29.; Örvös Lajos: Borsiban befejeződtek a Rákóczi-kastély építési munkálatai. Kárpáti Híradó, 1943. június 2.

¹⁷¹ Felavatták a máramarosszigeti Zrínyi Ilona kilátótoronyt és menedékházat. Kárpáti Híradó, 1943. augusztus 25.

¹⁷² Csatóry György, Zrínyi Ilona – „Európa legbátrabb asszonya” Див.: [Електронний ресурс]: <https://kmf.uz.ua/hu/zrinyi-ilona-europa-legbattrabb-asszonya/>

ZRÍNYI ILONA ІЛОНА ЗРІНІ

1643–1703

HÁZÁT S HAZÁJÁT	УТЦОЗНИНУ ХРАНИЛА УТОНЧЕННА РУКА
ERŐS LÉLEKKEL VÉDTE	ЖОНЫ ИЗ ДУШОВ ОГНЯНОВ И Ї ЧАРЫ.
A GYÖNGE NŐI KAR.	КОЖДУ ДНИНУ МОЛІМСЯ
MONDJ EGY RÖPKE IMÁT	ЗА СВЯТІ ИМЕНА
E ROMOKON,	З СИХ МУРАХ,
RUSZIN, HORVÁT,	РУСИНЫ, ГОРВАТЫ
MAGYAR...	МАДЯРЕ...

A Zichy Galéria (Budapest) ajándéka Мукачувському обшеству Ракоція
 a Munkácsi Rákóczi Szövetségnek дарує Галарєя Зеічы (Будапешт)

17 МАЯ 1993 MÁJUS 17

39. Меморіальна дошка Ілоні Зріні в Мукачівському замку

Пам'ятник Ілоні Зріні та малому Ференцу Ракоці в Мукачівському замку

27 лютого 2006 року на так званій вежі Лорантфі урочисто відкрито пам'ятник княгині із сином у натуральну величину. Автор скульптури – мукачівський скульптор Петро Матл. На урочистостях виступили голова угорської партії «Fidesz-MPSZ» Віктор Орбан, голова ТУКЗ Міклош Ковач, заступник голови ТУКЗ Василь Брензович, голова Закарпатської ОДА Олег Гаваші та інші. Покривало з творіння Петра Матла зняли Віктор Орбан та Міклош Ковач. Пам'ятник вилито з бронзи відомим корцогським ливарним майстром Імре Варгою, а його виготовлення профінансували Благодійний фонд ім. Іййеша, Міністерство національної культурної спадщини Угорщини, Національна культурна програма, а також Лекторат образотворчого та прикладного мистецтва. Скульптура була освячена почесним реформатським єпископом Лайошем Гулачі та єпископом Мукачівської римо-католицької єпархії Анталом Майнеком.¹⁷³

40. Пам'ятник Ілоні Зріні та малому Ференцу Ракоці

¹⁷³ Popovics Zsuzsanna: Zrínyi Ilona és II. Rákóczi Ferenc hazatért. A lelkek egysége a célok beteljesedésének záloga. Kárpátalja, 2006. március 3.; Памятник Ілона Зріні та Ференц II Ракоці у замку Паланок. Див.: [Електронний ресурс]: <https://tourinform.org.ua/pamyatnyk-iloni-zrini-ta-ferentsu-ii-rakotsi/>

Двомовний напис під пам'ятником:

«Лона Зріні та Ференц Ракоці II»

Скульптор Матл П. Є.

Встановлено Товариством угорської культури Закарпаття у 2006 році

Zrínyi Ilona

és II. Rákóczi Ferenc

Matl Péter alkotása

A Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alapprogram, a Képző- és Iparművészeti Lektorátus, valamint az Illyés Közalapítvány támogatásával állította a KMKSZ 2006-ban

Зала Ракоці з погруддями Лони Зріні та Ференца II Ракоці

У грудні 1999 року в Мукачівському замку були облаштовані тематичні зали, присвячені Шандору Петефі та Лоні Зріні. Ідея втілена за сприяння Музею Ракоці при Національному музеї Угорщини (Шарошпоток). Згодом відкрили і залу Ракоці.¹⁷⁴

¹⁷⁴ Kárpátalja, 2003. május 30. Див.: [Електронний ресурс]: <https://karpataljalap.net/2003/05/30/rakoczi-emlekek-karpataljan>

41. Погруддя Ілони Зріні та Ференца II Ракоці в залі Ракоці Мукачівського замку

42. Вивіска над підвалом Ракоці в Мукачівському замку

43. Картина із зображенням Ракоці в княжих палатах Мукачівського замку

44. Напівзруйнований герб роду Ракоці на стіні Мукачівського замку

Мініскульптура Ілони Зріні та Імре Текелі в Мукачівському замку

18 травня 2016 року в нижньому дворі Мукачівського замку було урочисто відкрито мініскульптуру Ілони Зріні та Імре Текелі. У святковій урочистості взяли участь представники міської влади та Генерального консульства Угорщини в місті Ужгород. Авторами скульптури є скульптор Михайло Колодко та коваль Василь Криванич.

Неподалік палацу Ракоці можна зустріти кілька барельєфів, присвячених історії Мукачева. На одному зображений Ференц II Ракоці перед своїм палацом, а на другому – Ілона Зріні. Барельєфи виготовлені місцевим митцем Іваном Броді.¹⁷⁵

45. Мініатюра Ілони Зріні та Імре Текелі

46. Барельєф із зображенням Ілони Зріні в центрі Мукачева

Палац Ракоці в Мукачеві та меморіальна дошка

Сьогодні це одноповерхова будівля U-подібної форми. Колись саме тут проживав князь, а сам палац у XVII столітті називали «Fejér ház» (Білий дім). Одноповерховий палац із ганком збудовано 1667 року. Будівля скромних розмірів стояла посеред двору, оточена численними прибудовами, а позаду розташовувався просторий сад. Під час визвольної війни Ференц II Ракоці неодноразово тут зупинявся (дивись попередні розділи!).

¹⁷⁵ Віктор Шатров, Міні-скульптура Ілони Зріні та Імре Текелі Див.: [Електронний ресурс]: <https://go-to.rest/blog/mini-skulptura-iloni-zrini-ta-imre-tekeli/>

47. Палац Ракоці в Мукачеві

Після поразки визвольних змагань палац разом з усіма мукачевськими володіннями перейшов 1726 року у власність родини графа Шенборна. У 1747 році дебrecенський архітектор Янош Геноваї (угор. *Genovai János*) провів реконструкцію та значно розширив будівлю. 1770 року в цьому палаці зупинявся імператор Йосиф II, а в 1852 році – імператор і король Франц Йосиф I.

На фасаді споруди бачимо два оригінальні та п'ять реконструйованих вікон у ренесансному стилі. По центру головного фасаду розташований витесаний з каменя парадний вхід XIX століття з колонами та тимпанами, із декоративною вазою посередині. Зліва від входу між вікнами першого поверху розміщена меморіальна дошка Ференцу II Ракоці з декоративним обрамленням.¹⁷⁶

Напис на меморіальній дошці (переклад додається):

II. RÁKÓCZI FERENC
VEZÉRLŐ FEJEDELEM DICSŐ EMLÉKÉNEK!
KIBUJDOSÁSA KÉTSZÁZADOS ÉVFORDULÓJÁN
EMELTE MUNKÁCS VÁROS KÖZÖNSÉGE.
1711–1911
ESZMÉNYKÉPE MARADSZ RÁKÓCZI A HONSZERETETNEK,
SZELLEMED ÉL KÖZTÜNK S VÉDI E DRÁGA HAZÁT.
ŐSHAJLÉKOD ELŐTT KEGYELETTEL JÁR A MAGYAR NÉP.
MUNKÁCS NÉPE ÖLÉN NAGY NEVED ÁLDVA VIRUL.

¹⁷⁶ Deschman Alajos, *Kárpátalja műemlékei*. Budapest, 1990. c. 88-89.

Переклад українською: *Ференц II Ракоці. Славній пам'яті князя-очільника! До двохсотріччя повстання устанавлено громадою міста Мукачево. 1711–1911. Залишишся, княже, прикладом любові до Вітчизни. Твій дух живе серед нас і захищає дорогу Батьківщину. Перед домом твоїм шану висловлює угорський народ. В обіймах мукачівців квітне твоє величне ім'я!*

Ця пам'ятна табличка була встановлена 1911 року Літературним товариством ім. Дендеші. Однак у 1944 році радянські війська вчинили акт вандалізму. Керамічний барельєф князя, розташований над меморіальною дошкою, було знищено, а текст спочатку заштукатурено, однак оскільки на шліфованому мarmorі малтер не тримався, поверхню дошки розбили і тоді вже остаточно заштукатурили.

Згодом місце, де стояла меморіальна дошка, закрили великим плакатом. Незадовго до проголошення незалежності України мукачівський скульптор Петро Матл відновив барельєф Ракоці. 27 травня 1989 року члени літературно-мистецького гуртка ім. Ференца II Ракоці встановили реконструйовану меморіальну дошку. З тих пір саме тут проходять урочисті вшанування пам'яті князя та інших героїв визвольної війни.¹⁷⁷

48. Меморіальна дошка Ракоці в Мукачеві

Погруддя Ференца II Ракоці в Мукачеві

На подвір'ї Мукачівської ЗОШ №3 ім. Ференца II Ракоці стоїть погруддя князя, на честь якого й названо освітній заклад. Монумент був установлений 13 травня 2006 року. Автором скульптури є Петро Матл. На урочистому відкритті погруддя взяли участь начальник управління освіти виконавчого комітету Мукачівської міської ради Василь Кобаль, голова Спілки Ракоці Йозеф Галцл, секретар Спілки Гашпар Угрон, скульптор

¹⁷⁷ Vaszócsik Matild, „Eszményképe maradsz Rákóczi a hőnszeretetek...” Kárpáti Igaz Szó, 1990. október 19.; A Rákóczi emléktábla. Határszéli Újság, 1911. № 45.; Rákóczi emléktáblája Munkácson. Ungvári Közlöny, 1911. május 27.

Петро Матл, директор школи Іштван Шинк, історик Бейла Попович, почесний єпископ Закарпатської реформатської церкви Лайош Гулачі, мукачівський священник Андраш Бабай.¹⁷⁸

49. Погруддя Ференца II Ракоці в Мукачеві

50. Барельєф Ференца II Ракоці поблизу княжого палацу

Кам'яна статуя Ференца II Ракоці в Мукачеві

Кам'яну статую Ференца II Ракоці в повний зріст виготовили в 2005 році викладачі Закарпатської академії мистецтв на замовлення власників будівлі банку по вулиці Пушкіна – Івана Цубини та Олександра Єлізарова. Скульптуру розмістили на даху споруди, на п'єдесталі висічено напис кириличними літерами.

Напис на п'єдесталі статуї:

ФЕРЕНЦ РАКОЦІ II

¹⁷⁸ Fisher Zsolt, „Hiszünk a magyar nemzet felemelkedésében” Kárpátalja, 2006. május 19.

51. Кам'яна статуя Ференца
II Ракоці в Мукачеві

Замок «Сент-Міклош» як володіння Ракоці

Жігмонд Лоняї (угор. Lónyai Zsigmond) отримав у володіння від короля Фердинанда III в 1649 році замок у Сент-Міклоші. Згодом Ласло Ракоці одружився з його вдовою, таким чином замок перейшов у власність роду Ракоці. За спостереженням дослідника архітектурних пам'яток Томаша Емоді, «про належність споруди до володінь Ракоці свідчать дві зношені едикули з архітектурним сграфіто (настінне зобра-

Мініскульптура Ференца II Ракоці в Мукачеві

У жовтні 2015 року витвір ужгородського скульптора Михайла Колодка розмістили по вулиці Пушкіна, яка до 1945 року носила ім'я князя Ференца II Ракоці.¹⁷⁹

Напис на скульптурі:

CUM DEO PRO PATRIA
ET LIBERTATE

(З Богом за Вітчизну і Свободу)

52. Мініскульптура
Ференца II Ракоці в Мукачеві

¹⁷⁹ У Мукачеві встановили міні-скульптурку Ференцу Ракоці II. Див.: [Електронний ресурс]: <https://varosh.com.ua/noviny/u-mukachevi-vstanovili-miniskulpturku-ferencu-rakoci-ii/>

53. Замок «Сент-Міклош» на початку XXI століття

ження) на розі північної стіни, а також на внутрішній стіні південного крила. Виготовлені вони ймовірно в третій чверті XVII століття: на першій над консоллю, оздобленій рослинним орнаментом, два леви тримали розміщений в овальному лавровому вінку герб Ракоці...».¹⁸⁰

1657 року поляки, які мстилися за невдалий похід Дердя II Ракоці, завдали замкові значних руйнувань. Після поразки змови Вешелені Ференц I Ракоці оселився саме в цьому палаці. У 1679–80-х роках будівлю реконструювали: були облаштовані нові склепіння, димоходи, грубки та кам'яні парапети. Після смерті Софії Баторі замок перейшов у власність Ілони Зріні. Княгиня перед одруженням з Імре Текелі часто з ним тут зустрічалася. Після поразки повстання Текелі маєток був переданий цісарським двором дітям Ференца I Ракоці до набуття ними повноліття.¹⁸¹

¹⁸⁰ Emódi Tamás, Kárpát-medencei várak, kastélyok. A beregszentmiklósi Telegdi-Rákóczi-kastély. Debrecen, 2005. Див.: [Електронний ресурс]: <https://epa.oszk.hu/00400/00458/00108/2005honap12cikk1184.htm>; Novák Ádám, Egy várkastély építésének rejtélye-Beregszentmiklós. Див.: [Електронний ресурс]: <https://ujkor.hu/content/egy-varkastely-epitesenek-rejtelye-beregszentmiklos>

¹⁸¹ Mihók Richárd, A beregszentmiklósi várkastély. Történeti tanulmányok XXIII. (2015) 130–139. Див.: [Електронний ресурс]: http://epa.oszk.hu/03200/03254/00011/pdf/EPA03254_torteneti_tanulmanyok_2015_23_130-139.pdf

Ференц II Ракоці отримав право володіння Сент-Міклошською домінією в 1699 році. Князь зупинявся тут неодноразово. У червні 1703 року, після невдалого нападу на Мукачево, частина куруцької піхоти розмістилася в замку на перепочинок. У серпні 1707 року Ракоці переховував у цьому місці осіб, які рятувалися від гніву московського царя, а 7 лютого 1709 року приймав тут дружинну коронного гетьмана Синявського – Ілону Любомирську, яка раніше надала князю прихисток у Бережанах.¹⁸²

54. Мініскульптура Ілони Зріні та Імре Текелі біля стін замку «Сент-Міклош»

55. Погруддя Ференца II Ракоці в замку «Сент-Міклош»

56. Барельєф Ференца II Ракоці в парку скульптур замку «Сент-Міклош»

¹⁸² Lehoczky Tivadar, Beregvármegye monographiája. Том. III. Ungvárott, 1882. с. 726-727.

У Замку «Сент-Міклош» провела свої останні дні перша відома угорська поетеса Кото-Сідонія Петровці (угор. Petrőczi Kata Szidónia), дружина куруцького генерала Леврінца Пекрі (угор. Pekry Lőrinc). Вона переселилася сюди зі своїми доньками в 1708 році з Хуста. Страждаючи від важкої хвороби, бажаючи знайти в замку тишу й спочинок, поетеса відійшла у вічність 21 жовтня 1708 року. Поховали її в реформатській церкві міста Хуст.¹⁸³

Сьогодні замок намагаються відновити Йозеф Бартош із дружиною. Вони організують мистецькі табори та виставки, популяризують народні традиції епохи куруців.¹⁸⁴

¹⁸³ Badó Zsolt, Az első magyar költőnő és a kuruc generális. Kárpátalja, 2006. június 23.

¹⁸⁴ Сент-Міклош – забута перлина Закарпаття. Див.: [Електронний ресурс]: <http://romanphotographer.blogspot.com/2015/10/sent-miklosh-perlyna-zakarpatia.html>

УЖГОРОД ТА УЖГОРОДСЬКИЙ ЗАМОК В ЕПОХУ КУРУЦІВ

У новоствореній армії Ракоці бракувало артилерії, необхідної для штурму укріплених замків та фортець, а також офіцерів і військових інженерів, здатних керувати такими штурмами. Тож доводилося використовувати тривалі облоги, моріння голодом, але якщо вони затягувалися, це ставало великим випробуванням для навколишніх поселень, які змушені були годувати війська, що здійснювали облогу.

Найбільшим і найкраще укріпленим замком Ужанського комітату був Ужгородський. Це була п'ятикутна фортеця, оснащена захищеною брамою, ромбоподібними бастіонами нового, італійського типу, а також міцною внутрішньою цитаделлю-палацом. Щоправда, станом на початок XVIII століття замок вже не належав до найсучасніших фортець. Протягом віків ця фортифікаційна споруда була центром володінь роду Другетів, а наприкінці XVII століття потрапила у власність сейкейського графа, лицаря Ордену Золотої шпори Міклоша Берчені. Під час святкування Масляної 1688 року граф, як цісарський полковник та капітан Мезевсегеда взяв у дружини Крістину Гомонної-Другет, доньку Дердя Гомонної-Другета і графині Марії Естергазі. Завдяки цьому шлюбові та договору застави, який був скріплений імператором 10 лютого 1692 року, Берчені став володарем Ужгородського замку. З 1691/1692-го року граф також обійняв посаду спадкового жупана Ужанського комітату.¹⁸⁵

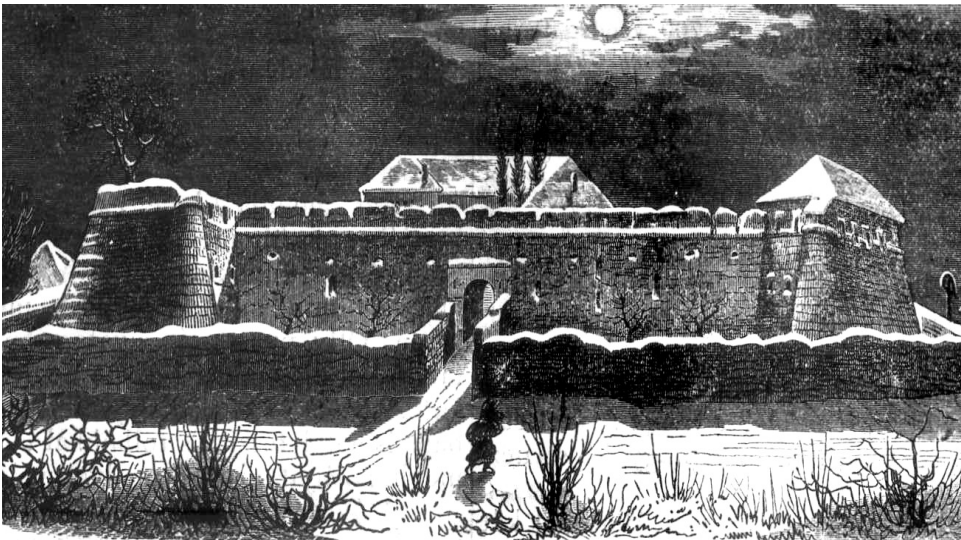
Приблизно з 1697 року Берчені здружився з Ференцом II Ракоці, згодом вони спільно почали організовувати аристократично-дворянську антигабсбурзьку змову. Коли її навесні 1701 року викрили, М.Берчені змушений був втікати зі свого палацу в Брунівце до Польщі, а його величезні маєтки було арештовано й передано в управління придворній коморі. В Ужгородському замку з часу війни проти турків та поразки повстання Текелі в 1685 році розташовувалася цісарська залога. Фортецю минули «укази про руйнування замків», що видавалися на межі XVII–XVIII століть, оскільки вище військово-керівництво цісарської армії надавало їй стратегічного значення. Замок мав стати на перешкоді можливим повстанням схильного до заколотів населення Верхньої Угорщини. На початках визвольної війни Ракоці австрійське

¹⁸⁵ Heckenast Gusztáv, *Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban? Életrajzi adattár*. Budapest, 2005. c. 57-58.; Csatóry György, *Gróf Bercsényi Miklós levelei és emléke Ung vármegyében*. Ungvár, 2004. c. 6-7.

командування вважало, що у гарнізоні фортеці достатньо буде утримувати приблизно сотню цісарських піхотинців.¹⁸⁶

До Берчені, що врятувався втечею до Польщі, 24 листопада 1701 року приєднався у Варшаві і Ракоці, який втік із ув'язнення у Вінер-Нойштадті. Тут вони продовжили свою повстанську діяльність.¹⁸⁷

Гарнізон Ужгородського замку знаходився у підпорядкуванні коменданта, капітана (гауптмана) Франца Годафрідуса. Коли розгорілося повстання Ракоці, замок став базою для проведення воєнних операцій проти куруців. Саме з Ужгорода вирушив «залізний» полк Монтекуколі у свій наступ на Мукачево наприкінці червня 1703 року, якому вдалося тимчасово відтиснути війська Ракоці до Карпат. З поширенням повстання, в липні 1703 року до міста, а у серпні – вже безпосередньо під захист мурів замку, з'їжджалося дворянство комітату, яке наразі вичікувало і не мало наміру приєднуватися до куруців. Вони присягали на вірність імператорові й захищати замок, з-поміж них обирали офіцерів та їхніх заступників, посилюючи таким чином гарнізон. У жовтні-листопаді 1703 року капітаном дворянського загону в замку став віце-жупан Адам Орос (угор. Orosz Ádám), а його заступником – барон Адам Горват (угор. Horváth Ádám). Коли 2 листопада 1703

57. Ужгородський замок у XVIII столітті

¹⁸⁶ Bánkúti Imre, Gróf Bercsényi Miklós. Budapest, 1991. c. 15–17.

¹⁸⁷ Köpeczi Béla, Pro Libertate. II. Rákóczi Ferenc, az államférfi és az író. Budapest, 1976. c. 12–14.

року вони відмовилися від своїх посад, капітаном став Жігмонд Орос (угор. Orosz Zsigmond), а його помічником – Янош Сентівані (угор. Szentiványi János).¹⁸⁸

Оснащення та забезпечення фортеці поступалося Сотмарському, Кошицькому та Пряшівському замкам, які влітку 1703 року, коли повстання все більше розгорялося, отримали значні підкріплення. Тому, Ужгород зміг протистояти штурмам куруців усього кілька місяців. Вже в серпні 1703 року русинські повстанці під проводом Івана Беци організували кілька нападів на місто Ужгород. Під час цих боїв, 15 серпня загинув один із авторитетних дворян комітату, скарбій Ужанського комітату Жігмонд Раті (угор. Ráthy Zsigmond). Через три дні місто повторно зазнало атаки, куруцям вдалося захопити всю велику рогату худобу, призначену для дворянських загонів та гарнізону.¹⁸⁹ Більш організованими напади повстанців на Ужгород стали після здобуття військами Ракоці Хуста. Після цього князь відправив Балінта Ілошваї (угор. Posvay Bálint) під Мукачево й Ужгород, щоби той організував штурм обох замків. Спочатку Ілошваї зайнявся блокадою Мукачівського замку, керувати якою призначив одного з організаторів повстання в Затиссі, капітана кавалерійського полку Мігая Попа (угор. Pap Mihály), що обіймав цей чин до здачі замку. В середині вересня Б.Ілошваї перекинувся з Мукачева до Ужгорода, де, в тому числі з русинами, організованими І.Бецою, 17 вересня захопив місто, щоправда ще того ж дня гарнізон замку, здійснивши вилазку, відтіснив їх за межі Ужгорода. Але вже наступного дня повстанці остаточно закріпилися в місті й очистили його від супротивника, який змушений був зачинитися в оточеному замку.¹⁹⁰ Серед частини дворян, що перебували у фортеці, на осінь 1703 року вірнопіддані почуття перед цісарем добряче похитнулися. Це не пройшло повз увагу коменданта, тож він наказав арештувати кількох підозрілих осіб. Внаслідок цього, частина ужанської шляхти під проводом Імре Горості (угор. Haraszti Imre) перейшла на бік Ракоці і приєдналася до штурмувальників. Керівник штурму, капітан полку Балінт Ілошваї, з метою посилення дисципліни, видав 26 вересня 1703 року в місті Ужгород наказ, який передбачав суворе покарання порушникам військової дисципліни. Цей наказ є важливим свідченням про військове правосуддя куруців. Наприкінці вересня керівництво облогою перебирає на себе барон Форкош Перені, який був

¹⁸⁸ Csatóry György, Ung megyei közgyűlések anno 1700–1706. Ungvár, 2008. с. 58–62

¹⁸⁹ Штернбер Я.І. З історії спільної боротьби угорських і українських селян під час визвольної війни 1703-1711 рр. Наукові Записки УжГУ Том. XXXVIII 1959. с. 110–112.

¹⁹⁰ Петрь Сова, Прошлое Ужгорода. Ужгород, 1937. (Факсимильне видання 1992 р.) с. 181–183.

призначений князем директором (командувачем) військ, що перебували в районі Ужгорода. Вже 30 вересня барон запропонував захисникам замку здати зброю, але безрезультатно. Через місяць, 29 жовтня 1704 року, шляхтич Томаш Орос звернувся з табору під Ужгородом листом до коменданта замку та своїх родичів – Адама і Жігмонда Оросів. Він намагався схилити їх розпочати переговори про здачу замку і припинити протистояння. В іншому разі Томаш погрожував віддати їх на поталу «іноземним найманцям», що служили у війську Ракоці. 1-го листопада Ракоці доручив вести переговори про здачу замку капітанові полку та головному капітану Гойдувароша Іштванові Будой (угор. *Buday István*), призначивши його «plenipotentiarius-ом» (повноважним дипломатом).¹⁹¹ Щоправда, Будой не вдалося одразу досягти результату, але він домовився з представниками Ужанського комітату ухвалити з 2-го листопада тимчасове припинення вогню. Наприкінці листопада керівництво облогою взяв на себе барон Понграц Шеннеї (угор. *Sennyey Pongrác*).¹⁹²

Поворотний момент в облозі Ужгорода відбувся на початку 1704 року. Імператорські замки здавалися один за одним. Так, у січні 1704 року капітулювали Токай, Ковар, Мурань. Їх приклад наслідували Мукачево та Ужгород.¹⁹³ Офіцерська делегація Мукачівського замку, оточеного з осені 1703 року, підписала акт капітуляції 16 лютого 1704 р., а 1-го березня замок був переданий повіреному Ракоці – придворному капітанові Адаму Ваї (угор. *Vay Ádám*). Після цього цісарський гарнізон на чолі з комендантом фортеці, полковником Вольфгангом Георгом Ауершпергом, покинув замок і – згідно з домовленістю – вільно виїхав із володінь повстанців.

Обов'язок населення забезпечувати житло та постачати провізію не був скасований і після взяття замку, адже, якщо гарнізон отримував право вільно покинути фортецю, тоді населення відповідних територій було зобов'язане забезпечувати їх усім необхідним.¹⁹⁴

Ужгородський замок тримався вже з вересня 1703 року, але був повністю оточений, ізольований, і мав серйозні проблеми з провізією. Ситуацію ускладнювало й те, що комендант довіряв не всім дворянам, підозрюючи частину в них зраді. На додачу Берчені, звернувся листом до дворянства Ужанського комітату, але імператорський капітан

¹⁹¹ ДАЗО, Ф.4, оп.2, од.зб. 1478. арк. 1-4 (Звернення про капітуляцію)

¹⁹² Váradi Sternberg János, *Az ungvári vár ostroma 1703–1704-ben*. In: *Századok öröksége*. Budapest-Uzsgorod, 1981. c. 129–138.

¹⁹³ Sípos Ferenc, *Vizsgálat az Ungváron keménykedő nemesség ellen, 1704*. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2006. № 4. c. 1073–1087.

¹⁹⁴ ДАЗО, Ф.4, оп.2, од.зб. 1497. арк. 1, 4.

Готтфрід Шветліх не передав його представникам комітату, а заховав у себе. На початку лютого Шветліх погодився відпустити після великодніх свят жінок, але вже через короткий час переговори про це втратили сенс, бо становище захисників стало нестерпним. Ужгородський комендант, дізнавшись про здачу Мукачева¹⁹⁵ і взявши до уваги випадки втечі захисників, теж вирішив капітулювати, тож із 17-го лютого почалися перемовини між супротивниками про умови здачі замку. На 26-те лютого підготували проєкт капітуляційного документа, спільна делегація угорського і німецького дворянства, що перебували в замку, відвезли його до Ф.Ракоці в Мішкольц. Про них князя повідомив 27 лютого один із керівників ужгородської блокади барон Понграц Шеннеї (угор. Sennyey Pongrác). 2-го березня делегація узгодила в Мішкольці остаточний текст із довіреними особами князя – Адамом Ваї і Жігмондом Янокі. Про капітуляцію Ужгорода та виведення німецького гарнізону 16-го березня Йокоб Вайда повідомив земплєнського віце-жупана Яноша Мункачі, а також додав, що після цього князь Ракоці дав військам, які брали участь в облозі, тимчасовий перепочинок. Згідно з домовленостями, цісарському гарнізону замку, який складався з сотні піхотинців Шветліха та кількох кіннотників і артилеристів Монтекукколі, було дозволено повернутися до Польщі через Ужанський, Земплєнський і Шароський комітати.¹⁹⁶

Саме за таких обставин куруци Ракоці взяли контроль над Ужгородським замком у 1704 році. По суті, це перший і останній випадок участі фортеці у воєнних діях за весь період визвольної війни під проводом Ф.Ракоці.

58. Міклош Берчені,
жупан Ужанського комітату

¹⁹⁵ Mészáros Kálmán, Akik legtovább kitarítottak – Munkács védői 1711-ben. In. Rákócziak dicső kora. Tanulmánykötet. Ungvár, 2012. c. 75–102.

¹⁹⁶ Oláh Tamás, Rákóczi pátense az ungvári „németek” elvonulásáról. Див.: [Електронний ресурс]: https://mnl.gov.hu/mnl/bazml/hirek/rakoczi_patense_az_ungvari_nemetek_elvonulasarol

ПАМ'ЯТНІ МІСЦЯ В УЖГОРОДІ

Меморіальна дошка Берчені в Ужгороді

Будапештська спілка «Карпатолю», Об'єднання угорської інтелігенції Закарпаття (ОУІЗ) та угорські громадські організації Ужгорода в червні 1998 року встановили в Ужгороді меморіальну дошку на честь графа Міклоша Берчені (1665–1725). Він майже двадцять років обіймав посаду жупана Ужанського комітату, доклав багато зусиль для економічного розвитку всього регіону. У період визвольних змагань (1703–1711) досяг значних успіхів як полководець і дипломат. Помер, як і Ракоці, в Туреччині.¹⁹⁷

Передісторія встановлення меморіальної дошки нетрадиційна. Спочатку ініціатори ідеї планували розмістити мармурову пам'ятну дошку на стіні Ужгородського замку, оскільки життя графа пов'язане саме з цією будівлею. Однак, цей план не вдалося втілити в життя, оскільки дирекція Закарпатського краєзнавчого музею, розміщеного в замку, не дала на це дозволу. Зрештою, з дозволу Ужгородської міської ради дошку встановили на фасаді одного з будинків по вулиці Берчені (вона називалася так і до 1945 року). Учасники дійства стали свідками народження першого пам'ятного місця, пов'язаного з визвольною боротьбою Ракоці, яке містило скромне, але висічене в мармурі послання для нащадків.¹⁹⁸

У цьому контексті додамо, що Ужгород мав намір ще на початку минулого століття встановити пам'ятник на честь другої люди-

59. Меморіальна дошка Берчені в Ужгороді (сьогодні її не видно)

¹⁹⁷ Heckenast Gusztáv, Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban. Budapest, 2005. c. 57-58.; Thaly Kálmán a székesi gróf Bercsényi család. Tom. I-III. Budapest, 1885–1892.

¹⁹⁸ Kovács Sándor, Kárppátalja – a Rákóczi-szabadságharc bölcsője. Див.: [Електронний ресурс]: http://web.axelero.hu/kesz/jel/03_06/karpatalja.html; Homoki Diana, Adalékok a Rákóczi-szabadságharc kultuszának forrásaihoz. Acta Beregsasiensis. 2010. Tom I. c. 185.

ни визвольних змагань під проводом Ракоці. Але зібраних перед і після Першої світової війни коштів не вистачило. Під час Другої світової війни здавалося, що ідея втілиться за державної підтримки, але події на фронті унеможливили зведення монумента.¹⁹⁹

Двомовний напис на чорній мармуровій дошці:

GRÓF
BERCSÉNYI MIKLÓS
1665–1725
az ungvári vár
egykori ura emlékére

Állította 1998.06.27.
a Kárpátalja Szövetség
és Ungvár magyarsága

Меморіальна дошка
в честь колишнього володаря
ужгородського замку
ГРАФА
МІКЛОША БЕРЧЕНІ
1665–1725

Встановлена 27.06.1998 р.
Спілкою «Кárpátalja» та
угорською громадою Ужгорода

Погруддя Міклоша Берчені в Ужгородському замку

У жовтні 2012 року відбулося урочисте відкриття погруддя жупана Ужанського комітату, графа Міклоша Берчені в Ужгородському замку. З промовою виступив державний секретар Міністерства закордонних справ Угорщини Жолт Неймет. Директор Закарпатського краєзнавчого музею Василь Шеба висловив вдячність МЗС Угорщини за матеріальну підтримку у зведенні пам'ятника, скульптору Лайошу Дерфі за мистецьке втілення образу Берчені та Генеральному консульству Угорщини в м. Ужгород за сприяння у встановленні погруддя.²⁰⁰

Погруддя Крістіни Чакі в Ужгородському замку

8 листопада 2013 року в підвір'ї Ужгородського замку було урочисто відкрито погруддя дружини жупана Ужанського комітату Міклоша Берчені – Крістіни Чакі. Автором пам'ятника є скульптор Лайош Дерфі, фінансувало пам'ятку МЗС Угорщини. На святі були присутні державний секретар Міністерства закордонних справ Угорщини Жолт Неймет, голова Закарпатської обласної ради Іван Балога, голова Благодійного фонду За Закарпатський угорський інститут Василь Брензович, члени офіційної угорської делегації, представники міста та області.²⁰¹

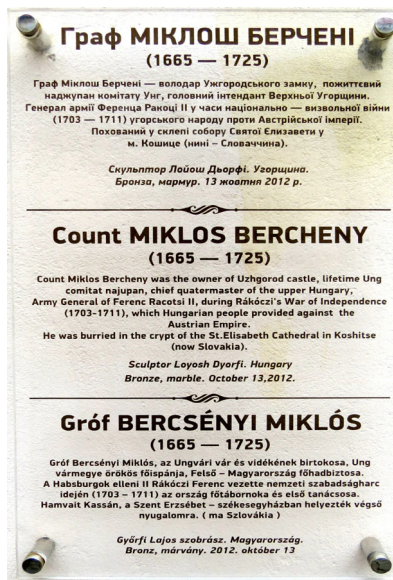
¹⁹⁹ Csátáry György, Gróf Bercsényi Miklós levelei és emléke Ung vármegyében. Ungvár, 2004. c. 78–88.

²⁰⁰ Ungváron Bercsényi –szobrot avattak. Див.: [Електронний ресурс]: <https://karpataljalap.net/2012/10/19/ungvaron-bercsenyi-szobrot-avattak>

²⁰¹ Pallagi Marianna, Felavatták Csáky Krisztina mellszobrát az ungvári várban. Див.: [Електронний ресурс]: <https://karpatalja.ma/karpatalja/kozelet/felavattak-csaky-krisztina-mellszobrat-az-ungvari-varban/>

60. Погруддя Міклоша Берчені в Ужгородському замку

61. Погруддя Крістіни Чаки в Ужгородському замку

Мініскульптура Міклоша Берчені і Крістіни Чаки в Ужгороді

У листопаді 2015 року скульптор Михайло Колодко увіковічнив у мініскульптурі генерала визвольної війни Ракоці Міклоша Берчені та його другу дружину Крістіну Чаки. Мініатюрну статую подружжя можна оглянути на Православній набережній міста Ужгород.²⁰²

62. Мініскульптура Міклоша Берчені і Крістіни Чаки в Ужгороді

Погруддя Ференца II Ракоці в Ужгородському національному університеті

20 листопада 2018 р. в Українсько-угорському навчально-науковому інституті Ужгородського національного університету було урочисто встановлено погруддя князя Ференца II Ракоці. У липні того року бюст князя був виявлений біля одного з древніх дерев Ботанічного саду Ужгорода. Скульптуру розмістили на складі, а згодом керівництво Ботанічного саду запропонувало погруддя університетові. Бюст ще у 2007 році виготовили Іван Цубина та Олександр Єлізаров за зразком пам'ятника князю по вулиці Пушкіна (колишня Ракоці) в Мукачеві. Погруддя було встановлене на вулиці Ольбрахта, але звідти у 2010 році зникло. Скульптори відреставрували знайдену пам'ятку, і зараз вона є окрасою Українсько-угорського навчально-наукового інституту.²⁰³

63. Погруддя Ференца II Ракоці в Ужгородському національному університеті

²⁰² Bercsenyi Miklós és Csáky Krisztina miniszobra Ungváron. Див.: [Електронний ресурс]: <https://karpatalja.ma/sorozatok/karpatalja-ma/karpatalja-ma-bercsenyi-miklos-es-csaky-krisztina-miniszobra-ungvaron/>

²⁰³ Régi- új Rákóczi-mellszobrot avattak Ungváron. Див.: [Електронний ресурс]: <https://karpataljalap.net/2018/11/23/regi-uj-rakoczi-mellszobrot-avattak-ungvaron>

Мініскульптура Ференца II Ракоці та меморіальна дошка куруцам в ужгородському етно-ресторані «Деца у нотаря»

5 червня 2014 р. в ужгородському ресторані «Деца у нотаря» були встановлені пам'ятки, присвячені епосі Ракоці. Спочатку було урочисто розміщено меморіальну дошку куруцам та список учасників визвольної війни українською мовою. Також було відкрито пивницю на честь пивного заводу, заснованого Ференцом II Ракоці 1701 року в Мукачеві. Крім цього, у закладі були розміщені бронзова мініскульптура Ференца II Ракоці та портрет князя. Захід був організований власником ресторану Павлом Чучкою. В урочистостях взяли участь консул Угорщини Ендре Саліпські, представники Мукачева, Ужгорода та інших міст.²⁰⁴

Напис на меморіальній дошці:

*СПИСОК
закарпатських вояків
визвольної війни
1703–1711 рр.
під проводом
Ференца Ракоці II
(за переписом 1704 року)*

64. Пам'ятна дошка куруцам в етно-ресторані «Деца у нотаря»

²⁰⁴ «Деца в Нотаря» відкрила 6 нових об'єктів. Див.: [Електронний ресурс]: <http://www.mukachevo.net/ru/news/view/94645>

65. Мініскульптура Ференца II Ракоці та список куруців за переписом 1704 р.

Птах турул на честь переправи через Тису в Ужгороді
Встановлений у 1903 році в селі Вилوک птах турул після 1945 року потрапив до Закарпатського краєзнавчого музею. Його можна оглянути на подвір'ї установи і зараз.²⁰⁵

66. Турул із села Вилوک в Ужгородському замку

²⁰⁵ Йосип Кобаль, Ужгород відомий і невідомий. Львів, 2003. с. 17.

67. Пов'язані з Ракоці експонати у виставковій залі Ужгородського замку

УГОЧАНЩИНА В ЕПОХУ КУРУЦІВ

Угочанський комітат, розташований біля підніжжя Північно-Східних Карпат, наприкінці XVII – на початку XVIII ст. став епіцентром суспільних заворушень. Зокрема, тут чітко простежувалися відлуння повстання 1697 р., які тогочасна комітатська влада кваліфікувала як напади проти дворянства. Для цього регіону було характерне переміщення різного роду осіб, які опинилися на периферії соціуму і викликали посилену увагу цісарських чиновників. Зростав тиск на реформатську церкву, що навіть піддавало небезпеці саму екзистенцію молодого духовенства. Саме в цьому комітаті відбувся конфлікт між торговцем солі Томашем Есе та чиновниками з Вилока, внаслідок якого Есе також приєднався до повстанців, а пізніше став організатором того заворушення, яке називають передвісником визвольної війни Ракоці. Серед повстанців, які на початку цієї боротьби воювали під проводом Томаша Есе, було чимало з Угочанського комітату. Деякі з них померли життям уже в Довжанській битві.²⁰⁶

Влітку 1698 року повстання, яке зародилося в Угочанщині, односторонньо було спрямоване проти дворянства. Повстанці напали на маєток Перені у Виноградіві, полонили Форкоша Перені, який пізніше став полковником у війську Ракоці. Спротив місцевого населення зростав і через агресивні заяви представників роду Перені з приводу нападів на дворян. Зокрема, Міклош Перені неодноразово усно погрожував своїм кріпакам, які, зрештою, недолюбливали його і як бригадира у війську Ракоці.²⁰⁷

Розглядаючи передумови визвольної війни Ракоці, доцільно окремо зупинитися на питанні «гайдуцької свободи» окремих населених пунктів Угочанського комітату. Напередодні визвольної боротьби значній кількості селянських родин Угочанщини все важче було здобути засоби для прожиття. Це пояснюється як надмірним зростанням податків, так і цісарськими указами, що скасовували надання «гайдуцької свободи» жителям прикордонних фортець, а також економічними зловживаннями, які стали особливо частими у володіннях Ракоці.²⁰⁸

²⁰⁶ Esze Tamás, A szegénylegények éneke. Irodalomtörténeti Közlemények, 1953. № 1–4. c. 8-9.

²⁰⁷ Csatáry György, Ugocea vármegye. II. Rákóczi Ferenc államában 1703–1711. Ungvár–Beregszász, 2008. c. 68–78.

²⁰⁸ R. Várkonyi Ágnes, A Habsburg-abszolútizmus és a magyarországi jobbágyság a XVII–XVIII. század fordulóján. Századok 1969, c. 679–719.

Кріпаки бажали отримати свободу, за зразком жителів прикордонних фортець, взамін військової служби (такий спосіб отримав назву «гайдуцької свободи»). Прикладом стали гайдуки Бочкої, які під керівництвом своїх лейтенантів вели вільний спосіб життя, не платили податків, не працювали на панщині. Їх єдиним обов'язком було зі зброєю в руках захищати Вітчизну, а за це їм надавалися індивідуальні або колективні права свободи.²⁰⁹

Відень у своїх указах, адресованих комітатам, вимагав врегулювати питання «волоцюг» і «пройдисвітів-бродяг». Саме так у цісарських і комітатських розпорядженнях називали осіб, які вимушено опинилися на периферії тогочасного суспільства. Значна кількість віденських указів, посилаючись на старе законодавство, вимагала їх ліквідації. В останні десятиріччя XVII століття значно зросла кількість людей, які переховувалися в горах та лісах і жили, як уміли. Для обмеження чисельності таких осіб ухвалювалися різні рішення як на центральному, так і на комітатському рівні.²¹⁰

Томаш Есе і Альберт Кіш, яких ще раніше мобілізували до гайдуцького полку Пала Багоші як вербувальників, успішно діяли і на землях Угочанщини. У результаті з лав полку, який формувався для війни за іспанську спадщину, втекла значна кількість вояків. Саме вони пізніше утворили ядро повстанців. Коли полки відбули, Т.Есе та його загони вийшли з лісів. Військо, спрямоване на європейську арену війни, залишило по собі значний простір для маневрів.²¹¹

Полки новопризначених полковників Яноша Майоша (угор. *Majos János*) та Балінта Ілошвай (угор. *Ilosvay Bálint*) воювали за Угочанщину та Мараморощину, а також готувалися до облоги Мукачівського замку. Янош Майош проявив героїзм уже під час бою в Мукачеві, саме він врятував життя князя. Ф.Ракоці доручив йому зайняти землі Угочанського комітату. Для цього під його керівництвом було віддано три кавалерійські та один піхотний полк: крім власного полку, йому було підпорядковано кіннотників Балінта Ілошвай та Мігая Попа, а також піхотинців Альберта Кіша. Ці загони вже 6-го серпня зайняли Виноградів. Після захоплення міста чимало дворян комітату перейшли на бік повстанців. Інша частина місцевої аристократії зосередилася в замках Хуста і Сотмара.²¹²

²⁰⁹ Rácz István, A hajdusabadság kérdése a szabadságharcban. In. Európa és a Rákóczi-szabadságharc. Budapest, 1980. c. 163–166.

²¹⁰ ДАЗО, Ф.10, оп.1, од. зб. 340, арк. 1.

²¹¹ Esze Tamás: Népi kurucság, kupecsek és szegénylegények, Kortárs, 1976 № 3. c. 433–447.

²¹² Kovács Ágnes, Károlyi Sándor. Budapest, 1980. c. 28–36.

Зі зробленого влітку 1704 року перепису добре видно, що населення Угочанщини масово взялося за зброю.²¹³ Найбільшим воєнним зіткненням на території комітату стала переправа через Тису, що змінила хід і загальний характер подій. Адже після цього визвольна війна вивалася з обмеженого простору і перекинулася на рівнинні території.²¹⁴

14 липня 1703 р. князь Ракоці дістався села Бене, пройшов мостом через Боржаву, а після обіду отаборився зі своєю кіннотою поблизу сіл Четфолво та Вилок, оскільки піхота через несприятливу погоду та болото відстала. Ворожих загонів поблизу розвідка не виявила, хіба що на правому березі Тиси пересувалися патрулі супротивника. Командиром одного такого розвідувального загону, де служило 20 угорських і 30 німецьких кавалеристів, був уже згадуваний нами Мігай Кенде. Вони ще 13 липня переправилися через Тису і дісталися Берегова через Бене та Мужієво. Не знаючи про наступ Ракоці, М.Кенде планував повернутися в Тисабеч через село Вари. Князь, помітивши сторожовий загін, успішно оточив його, тож Кенде не залишалося нічого іншого, як прийняти бій. На той час кіннотники князя вже захопили плацдарм для порома, де окопались п'ятнадцять німецьких піхотинців. Повстанці відтіснили людей Кенде до річки, які, вишикувавшись у бойову лаву, чинили запеклий опір. З протилежного боку Тиси – з безпечного укриття – їх підтримали потужним артилерійським вогнем. Бій тривав чотири години, солдат Кенде атакували тричі. Ракоці, бачачи запеклий бій, планував вивести свою кінноту, а опір супротивника зламати силами піхоти, яка ще не підійшла. Однак цього не сталося, оскільки остання атака кінноти вирішила хід сутички. Ворог втратив вісьмох солдатів. Натомість втрати Ракоці через несприятливу позицію були більшими. Загинув і Мігай Кенде, втопившись із конем у Тиси.²¹⁵

З-поміж угочанських дворян декілька потрапили в полон до повстанців Ракоці. Серед них був і Ференц Комловші (угор. Komlósi Ferenc), який згодом став лейтенантом придворної варту Ракоці. Перейшли на бік князя і солдати угорської національності, що походили з Бігора. У бою біля переправи через Тису не були задіяні значні військові сили, але його роль з точки зору морального впливу на прихильників Ракоці була значною. Перемога князя викликала страх серед дворян, які до того сміливість повстанців пояснювали тільки фальшивими звістками про майбутню

²¹³ ДАЗО, Ф.674, оп.1, од. зб. 409, арк. 1-9.

²¹⁴ Váradi-Sternberg János, A tiszai átkelésel kezdődött. Kolhoz a Tiszaháton (a tiszapáterfalvai Natárör Kolhoz hetilapja) 1989. július 16.

²¹⁵ Esze Tamás: A tiszaháti felkelés. MTA TI, Budapest, 1952. c. 1–11.; Tarján M. Tamás, Rákóczi kurucainak első győzelme a tiszaujlaki révnél. Rubikononline. 2021. augusztus 12. Див.: [Електронний ресурс]: http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1703_julius_14_rakoczi_kurucainak_elso_gyozelme_a_tiszaujlaki_revnel/

II Ракоці цілий батальйон гайдуків для штурму Сотмарського замку. На короткий час Виноградів дійсно став «гайдуцьким» містом. Населення скасувало посаду старости, обрало для управління містом лейтенанта, яким став Гергей Коша (угор. *Kósa Gergely*). Князь видав наказ про розслідування подій, які сталися в місті. Для цього до Виноградова ще того ж вечора було відправлено загони полковника Мігая Попа. Припускаємо, що на цьому «гайдуцька свобода» міста припинилася. Інакше за тих обставин і не могло бути, адже Ракоці, оголосивши боротьбу за незалежність країни, не міг піти проти дворян-поміщиків. Навпаки, йому треба було схилити їх на свій бік, так само, як і духовенство та інші стани. Князь мав намір не звільнити населені пункти, які перебували у власності поміщиків, а заснувати після проголошення незалежності нові вільні поселення військових, незалежні гайдуцькі міста.²¹⁷

Ф.Ракоці не міг дозволити, щоби міста самостійно, без попереднього узгодження, особливо на початку визвольних змагань, проголошували себе гайдуцькими містами. Прагнення мешканців Виноградова всіляко підтримував нестримний солдат Альберт Кіш, який, на відміну від Томаша Есе, не мав довіри у князя. Через безвідповідальну поведінку Ракоці наказав стратити його навесні 1704 року. Тож спроби Виноградова і Шаланок були приречені на невдачу.²¹⁸

Ракоці регулярно отримував звістки про те, що відбувається на Угочанщині, оскільки жінки з роду Перені розповідали у листах про поведінку його прихильників у краї. Саме з цих джерел князь знав про організаторів та суспільні причини руху, підтримувати який вважав не на часі попри те, що доводилося розраховувати на спад бойового духу.

На ситуацію в Угочанському комітаті та на простір для військових пересувань у перші роки визвольної війни суттєво вплинула облога Сотмарського замку. 15 серпня 1703 р. Ракоці прибув до села Генч поблизу Нодькароя. Цю дату можемо вважати початком облоги. Князь перебував тут постійно аж до 8-го жовтня, переважно займаючись організацією суцільної облоги замку. Було залучено значну частину війська, оскільки система фортифікаційних укріплень замку забезпечувала значну перевагу для австрійського гарнізону. Ним керували досвідчені офіцери – Фрідеш Льовенбург, згодом генерал Дітріх Глокелсперг

²¹⁷ Esze Tamás, A Felső-Tisza-vidéki népi kurucság harca a hajdúszabadságért, [In] Rákóczi-kori tudományos ülészak, 1973. szeptember 20-21., Szerk.: Molnár Mátyás. Vaja, 1975. c. 5-17.

²¹⁸ Szendrey István, Hajdúk a Rákóczi-szabadságharcban. Rákóczi-kori tudományos ülészak, 1973. szeptember 20-21., Szerk. Molnár Mátyás. Vaja, 1975. c. 24-31.

(угор. Glöckelsperg Dietrich). Під час облоги поступово розбудовувалася система забезпечення армії Ракоці.²¹⁹

Державі Ракоці довелося протистояти початковим труднощам, необхідно було організувати керівництво комітатами відповідно до інтересів визвольної боротьби. Князь вбачав запоруку успіху в успішній взаємодії, лояльності офіцерського складу комітатів та ефективному виконанні указів комітатської влади. Як, наскільки успішно функціонувала нова держава? Значною мірою це залежало від комітатів, місцевих органів влади.

Для штурму фортеці Ференц II Ракоці не мав відповідних засобів, не вистачало артилерії та належно підготовлених солдат. Попри це замки краю були взяті в облогу, результати чого проявляться тільки значно пізніше. Для Ракоці було важливо налагодити належне постачання війська. Через відсутність відповідної мережі державних інституцій князь управляв армією, як і її постачанням, через свої укази. Однак, випадки мародерства у війську, зважаючи на обставини, повною мірою зупинити не вдалося.²²⁰

21 червня 1704 р. сотмарському гарнізону вдалося розбити кільце облоги, яку забезпечував генерал Іштвана Будої. Хід боїв, попри велику кількість залученого повстанцями війська, не приніс очікуваного успіху.²²¹ Зрештою, першого січня 1705 року Шімону Форгаху вдалося примусити захисників замку погодитися на капітуляцію.²²²

Постачання провізії у перші роки визвольної війни, хоча і з проблемами, але відбувалося регулярно, зокрема з комітатів, розташованих близько до обложеного Сотмарського замку. Маємо письмові свідчення, що полкам Альберта Кіша та Тіводора Белтекі провізію привозили із сусідніх комітатів. Полк Альберта Кіша прибув під Сотмар через Угочанський комітат, а полк Белтекі був перекинутий під фортецю на початку грудня за наказом генерала Пала Ороса. Комітати були заздалегідь попереджені про необхідність постачання провізії. Віце-жупан Іштван Уйлокі доповідав, що підготував значні запаси харчів для полку Белтекі.²²³

Ракоці мав забезпечити економічно добре побудований тил для того, аби продовжувати визвольну боротьбу, яка поширилася по всій країні. З просуванням війська князь поступово брав під контроль так звану

²¹⁹ Csátáry György, Dokumentumok a szatmári várostromhoz 1703–1704. [In] „Rákóczi urunk hadaival itten vagyunk”. Emlékkülés Szatmárnémeti, 1999. Szerk. Takács Péter. Debrecen–Nyíregyháza, 2000. c. 111–119.

²²⁰ ДАЗО, Ф.674, оп.8, од. зб. 408, арк. 7.

²²¹ ДАЗО, Ф.674, оп.13, од. зб. 110, арк. 1.

²²² Bánkúti Imre, Adatok Szatmár várának ostromához 1703–1705. Szabolcs–Szatmári Szemle, 1973. augusztus 3. c. 95–97.

²²³ ДАЗО, Ф.674, оп.8, од. зб. 411, арк. 1-5.; од. зб. 439, арк. 5; од. зб. 421, арк. 1-2.

«фіскальну худобу» та залишені дворянські помістя. Цей процес відбувався безперешкодно там, де на місці залишалися управителі маєтків (префекти), які допомагали організувати справи. Без господаря – аж до переходу барона на сторону князя – залишилися і володіння роду Перені в Угочанському комітаті.²²⁴ Для управління цими маєтками та безперешкодного використання їх доходів на армійські цілі необхідні були такі управителі, які здатні при потребі керувати територіями розміром із комітат. Крім постачання провізії для облоги Сотмарського замку, з Угочанщини набирали новобранців для блокади інших замків. Зберігся наказ Ракоці з вимогою до Угочанського комітату поставити вказану кількість солдат під керівництво полковника Яноша Майоша.²²⁵

69. Родинний герб Перені на палаці у Виноградіві

У період визвольної війни Угочанщина функціонувала як комітат, що здійснював військове та продуктове забезпечення. Наприкінці 1705 року Ракоці наказує Угочанському комітатові якнайшвидше виставити п'ятдесят піхотинців і п'ятдесят кіннотників та надсилає до комітату своїх послів, аби ті вивчили на місці стан справ, ситуацію з церквою тощо.²²⁶ Угочанські поставки на цей час прибували вже на склади в Сотмарі. По можливості – за вказівками Ракоці, Дердя Ороса, Шандора Карої та Ференца Галамбоші – комітат постачав робочих, вози та інструменти для руйнування Сотмарської фортеці та реставрації Ечедського замку. Князь вирішив розібрати Сотмарський замок тому, щоби в разі військової поразки ним не зміг скористатися ворог.²²⁷

Поворотним моментом переходу комітатської аристократії стало приєднання до Ракоці родини Перені. Усі члени династії залишилися вірними ідеї визвольної боротьби до самого кінця, не підпали під вплив Карої, який взимку 1711 року вів подвійну гру між Рако-

²²⁴ Csátery György, Az ugoicsai Perényiek a Rákóczi-szabadságharcban. In: A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa. Tom. II. Szerk: Tamás Edit. Sárospatak, 2003. c. 79–96.

²²⁵ ДАЗО, Ф.674, оп.8, од. зб. 408, арк. 3; од. зб. 421, арк. 1-2; од. зб. 439, арк. 1.

²²⁶ ДАЗО, Ф.674, оп.8, од. зб. 436, арк. 24.

²²⁷ ДАЗО, Ф.674, оп.8, од. зб. 442, арк. 11, 15, 17, 18; од. зб. 436, арк. 16; од. зб. 459, арк. 7.

ці і Палфі. Діяльність Міклоша і Форкоша Перені була безперечно зразковою для аристократії. Саме вони значною мірою вплинули на вчинки інших членів знаної родини, оскільки перші стали на службу до князя. Форкош Перені зарекомендував себе як талановитий полководець, а Міклош розкрив свої непересічні таланти не на полі битви, а в тилу, налагодивши належне постачання. У їхній вірності князь не сумнівався навіть наприкінці війни.²²⁸

Міклош, що народився зі шлюбу барона Ференца Перені та Крістіни Корніш, вступив до війська Ференца II Ракоці у ранзі полковника. Його перехід до повстанців відбувся після взяття 17 серпня 1703 р. Хустського замку. Ракоці призначив його командиром піхотного полку, а потім бригадиром. Він служив під командуванням генерала Міклоша Берчені. Полк Перені складався з військових, зібраних із різних територій. Берчені його недолюбливав і не раз критикував у листах до князя, але той у конфліктах воєначальників ставав на бік Перені. Міклош Перені не мав військових амбіцій, коли, залишивши свій палац у Виноградові та маленьких дітей, став під стяги Ракоці.²²⁹

Коли Перені залишив дім, доходи від його володінь зменшилися. Багато з-поміж його кріпаків вступили до лав війська Ракоці, тож вони податки не сплачували. Тому князь розпорядився, щоби роду Перені сплачувалося мито з усієї солі, яка доставлялася в Угочанський комітат сухоходом чи водою. Перені також повернули сплату мита з Текегази. На засіданні Державних зборів, що проходили 1707 року в Оноді, родина звернулася до Ракоці з проханням повернути й інші привілеї. Також вони бажали знову отримати титул жупана комітату Обоуй, якого їх позбавили імператорським указом. За успіхи Міклоша Перені в посиленні замку його – на військовій нараді на початку 1710 року – відзначив сам Ракоці. Князь також похвалив задовільний стан його полку. Щоправда, прозвучала з вуст Ракоці й критика, адже він вимагав більш суворого набору новобранців, а це вже й так викликало напруження між керівництвом комітату та містами. Після поразки визвольних змагань Шандор Карої клопотав перед імператором про амністію барона та повернення йому маєтків. Отримавши амністію, Міклош Перені повернувся додому, але свої володіння отримав значно пізніше.²³⁰

Форкош Перені, як і інші члени династії, перейшов на бік Ракоці після капітуляції Хустського замку 17 серпня 1703 р. Після складання присяги на вірність князю він одразу ж отримав відповідальне доручен-

²²⁸ Csátáry György, 2008. с. 68–78.

²²⁹ Komáromy András, Perényi Miklós egri várparancsnok. Hadtörténelmi Közlemények, 1915. Частина I. с. 119–157.

²³⁰ Там само: Частина II. с. 496–516.

ня. Ракоці направив його у вересні 1703 року на допомогу військам, що вели облогу Ужгородського замку, та для ведення переговорів про капітуляцію. Кілька тижнів він керував облогою як «Director військ, розташованих під Ужгородом». Форкош Перені підтримував політику Ракоці стосовно кріпацтва. Ймовірно, він долучився до того, аби виноградівські Перені зрештою прийняли «постанову про посіви», якою, зокрема, регулювалися і права кріпаків, що стали солдатами, і тих, які залишилися вдома. У лютому 1704 року вирушив зі своїм полком до міста Сігеткоз. У листі, написаному в Шаморині, він попереджає Берчені про військову тактику німців. У 1705 році Ф.Перені підписує союзний лист конфедерації. В одному документі від 14 липня 1706 р. він згадується як полковник у кавалерійській дивізії Іштвана Годи. А в списку двору Ракоці за 1711 рік, який вирушав до Польщі, Форкош Перені числиться як гофмейстер.²³¹

У справі вербування до армії Угочанщина в перші два роки визвольної війни забезпечувала потреби облоги Сотмарського замку. Більшість жителів комітату служили в полках Іштвана Кайді, Яноша Майоша, Томаша Есе. Залучення новобранців зазвичай гальмувалося через брак оснащення, але ситуація на фронті вимагала такої великої кількості нових солдат, що керівництво комітату не могло виконати поставлених вимог. Угочанці разом із сусідніми комітатами – Березьким, Сотмарським та Саболчським – створювали жовнірські сотні найманців.²³² Командиром кінних загонів комітату Міклош Берчені призначив Ференца Ярмі. Через поганий стан справ у комітаті пізніше Берчені дозволив замість мобілізації виставляти відповідну кількість найманців. У другій половині визвольної війни накази про нові набори виконувалися все важче, причиною чого була еміграція або переховування місцевого населення. Солдат, мобілізованих у комітаті, залучали також до облоги Вародського замку.²³³

У другий період визвольної боротьби регулярно проводилися громадські роботи, хоча реалізація важких завдань розтягалася на роки. Комісари застосовували примусове залучення робітників для виконання робіт у Сотмарі та Ечеді, але ці дії не виправдали очікувань. Зрештою, можемо стверджувати, що замки, які реконструювалися Угочанським комітатом, так і не зіграли значної ролі в ході війни.²³⁴

З 1706 року Угочанський комітат забезпечував проживання біженців із Трансільванії та випасання їхньої худоби. Переселенців на

²³¹ Heckenast Gusztáv, Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban? Életrajzi adattár. Budapest, 2005. c. 334.

²³² ДАЗО, Ф.674, оп.8, од. зб. 461, арк. 60

²³³ Там само: од. зб. 461, арк. 15; од. зб. 482, арк. 9-10.

²³⁴ Там само: од. зб. 480, арк. 26; од. зб. 479, арк. 5; од. зб. 480, арк. 26; MNL OL G.19.II.2.c. арк. 207-208..

70. Жупан Сотмарського комітату
Шандор Карої

землях комітату з'являлося ще більше, що призвело до серйозних проблем із їх забезпеченням. Для виходу з ситуації керівництво комітату звернулося листом до Ракоці. Воно скаржилось, що через наступ цісарських військ у Трансільванії комітатові доводиться утримувати непропорційно велику кількість утікачів. У листі також ідеться, що трансільванські дворяни привезли з собою занадто велику обслугу, яку жителі знелюднілих сіл уже не могли утримувати. Переселенці, що розташувалися у перших дванадцятьох селах, повністю

їх виснажили. Через це неможливо було належним чином забезпечувати кінні та піші полки Беленеші. Траплялося, що трансільванські дворяни розтринькували запаси бідного селянства. Вивчені нами матеріали дозволяють стверджувати, що місцеве населення в міру своїх можливостей допомагало біженцям, які вимушені були покинути рідний край. Спільно вони відновлювали покинуті хати. В останні роки визвольної війни кількість біженців зросла настільки, що частина з них жила в лісах, під відкритим небом. Необхідно було вирішувати, яку підтримку отримуватимуть біженці не тільки в зимовий період, але й у літній час. Трансільванці військовозобов'язаного віку також залучалися до мобілізації. Карої наголошував, що князь готується до походу на Трансільванію, тому необхідно набирати до війська і місцевих. Князь не терпів упущень і зловживань комітатів стосовно біженців. У наказах він постійно закликає місцеве керівництво організувати належну підтримку. Становище біженців із Трансільванії частково полегшилося лише після Сотмарського миру. Після підтвердження особи та складання присяги їм дозволяли повернутися додому.²³⁵

²³⁵ Kis Domokos Dániel, Bujdosók Magyarországon a Rákóczi-szabadságharc alatt (1707–1711) *Studia Caroliensia* 2004. № 3-4. с. 241–252. Див.: [Електронний ресурс]: http://www.kre.hu/portal/doc/studia/Cikkek/2004.№3-4.Kis_Domokos_Daniel.pdf; Az erdélyből magyarországra menekült bujdosók élete a Rákóczi-szabadságharc idején Szaniszló Zsigmond naplója alapján / 1707–1711 / Див.: [Електронний ресурс]: <http://www.szabarchiv.hu/drupal/sites/default/files/376-415.pdf>

На території Угочанського комітату в період визвольної війни не проводилися збори загальнодержавного значення, але останнє зібрання Державних зборів, на якому Ракоці був присутній особисто, відбулося в Шаланках 14-16 лютого 1711 р. Місцем проведення зборів був новозбудований у межах села палац Шандора Карої. Були запрошені сенатори та радники з тих територій Угорщини й Трансільванії, які ще контролювалися силами Ракоці. Присутні заслухали пропозиції князя. Питання полягало в тому, на яких умовах укласти мир і чи взагалі укласти його? Відповідь представників станів була однозначною: вони не звільнили Ракоці від його присяги здобути свободу для країни і проголосували за подальшу боротьбу й вичікування більш сприятливих умов. Наступна пропозиція стосувалася можливої підтримки з боку царя Петра I. Ракоці запитав думку радників про те, чи залишатися йому в Мукачеві. Зрештою, вирішили, що краще буде князеві податися до Польщі й спробувати укласти союз із росіянами.²³⁶

Берчені, який перебував у Польщі, у своїх листах закликав Ракоці зустрітися з царем, якого якраз чекали в Польщі. Князь покладав великі надії на царя Петра I, бо був готовий зробити все заради Вітчизни. З допомогою царя Ракоці мав наміри вирватися з ізоляції і отримати міжнародні гарантії для укладання майбутнього миру. 21 лютого 1711 р. Ракоці вирушив до Польщі для зустрічі з Петром I. Перед тим, як вирушити, він написав листа Карої, якому доручив продовжувати справу визвольної боротьби.²³⁷

Стосовно значення Державних зборів у Шаланках єдиної думки серед фахівців нема. Одні вважають, що присутні на зустрічі дворяни говорили саме те, що хотів почути Ракоці. Точка зору станів не відповідала реальній ситуації, адже дворянство на той час уже майже повністю погоджувалося на умови, запропоновані Палфі. Князь уже не вперше переоцінював значення рішень, ухвалених на дворянських зборах; у Шаланках вони знову підтвердили нереалістичну оцінку ситуації.²³⁸ Інша точка зору звертає увагу на саму суть зустрічі. Номінальним господарем у Шаланках був Карої, але безпосередньо під час переговорів він перебував у війську. Перемовини відбувалися в замку його тещі Юдіт Баркоці (угор. *Barkóczy Judit*). Крім цього, Ракоці оглянув гордість Карої – збудований у 1710 році новий палац. Окремо зустрічалися трансільванські сенатори

²³⁶ Csátáry György, *A salánki «országgyűlés»*, Salánk, 2011. c. 2–9.

²³⁷ Köpeczi Béla, *Rákóczi és Károlyi*. «...kedves hazája boldogulása munkáját kezébe adom...» Nyíregyháza, 2003. c. 7–26.; R. Várkonyi Ágnes, *Esélyek és alternatívák a szatmári béketárgyaláson 1710–1711*. *Hadtörténelmi Közlemények*. 2011. № 4. c. 985–1012.; Köpeczi Béla, *Tanulmányok a kuruc szabadságharcok történetéből*. Budapest, 2004. c. 287–292.

²³⁸ Bákúti Imre, *A szatmári béke*. Budapest, 1981. c. 73.

і сенатори з Угорського Королівства. Йшлося не про те, укладати мир чи продовжувати війну. Рішення ухвалили про те, який шлях до миру обрати: запропоновану Палфі амністію чи відстоювати угоду, яка б гарантувала суверенітет країни. І після того як не одногосно, але більшість проголосувала за останній варіант, обговорили й те, що треба робити у війську та те, що Ракоці не зачинається у Мукачеві, а поїде до Польщі.²³⁹ Таким чином, шаланківські Державні збори ухвалили однозначне рішення: Ракоці має досягти сприятливих умов миру дипломатичним шляхом. Попри негативну ситуацію на фронті присутні сподівалися на позитивні зміни в міжнародній політиці. З-поміж угорських аристократів були присутні генерал-лейтенант граф Антал Естергазі, начальник військового обозу граф Іштван Чаки, канцеляр сенату барон Іштван Шеннеі, сенатор Адам Ваі, призначений згодом комендантом Мукачівського замку.

Князь заявив, що не хоче перешкоджати мирному вирішенню ситуації з Трансільванією. Тому Ракоці готовий був звільнити сенаторів від присяги на вірність йому, але вони відмовилися це робити і порадили князеві навіть не думати здаватися. Рішення Державних зборів у Шаланках забезпечили Ракоці правову підставу якщо і не на продовження збройної боротьби, то для того, щоби з допомогою зовнішньополітичного тиску створити більш сприятливі умови для укладення миру, який – і князь це розумів – був неминучим.²⁴⁰

Про масову участь населення Угочанського комітату в національно-визвольній боротьбі яскраво свідчать військові реєстри, які знаходяться в архіві комітату та архіві Карої. У другий рік визвольної війни, коли життєво важливою стала організація регулярної угорської армії, Ференц II Ракоці провів навесні 1704 року перепис населення призовного віку по комітатах. Місцеві чиновники в кожному комітаті склали списки по кожному селу, в яких з великою точністю вказуються ті мешканці, що були призвані на військову службу. Така робота проводилася і в Угочанському комітаті. Влітку 1704 року в регіоні був складений список із 664 осіб, в якому вміщено дані новобранців із 56 населених пунктів (приналежність, у чиїх військах служить, хто загинув, хто поранений). З цього періоду – 1704 року – зберігся і узагальнений реєстр повстанців дворян, в якому вміщені тільки дані про кількість повстанців з кожного села та найменування їхніх полків.²⁴¹

²³⁹ R. Várkonyi Ágnes, A nemzetközi garancia és a generális. (A szatmári béke történetéhez) «... kedves hazája boldogulása munkáját kezébe adom...» Nyiregyháza, 2003. c. 7–26.

²⁴⁰ II. Rákóczi Ferenc fejedelem emlékiratai. Budapest, 1979. c. 238-239.

²⁴¹ Czigány István, A Rákóczi-szabadságharc a mustrák tükrében. Hadtörténelmi Közlemények. 1986. c. 143-144.; Mészáros Kálmán, Adalékok a Károlyi család levéltárában lévő mustrakönyvek keletkezéséhez. Fons. 1997. № 1 c. 99–105.; MNL OL, P-396. Károlyi-levéltár. Mustrakönyv 1706. c. 646–649.

ПАМ'ЯТНІ МІСЦЯ НА УГОЧАНЩИНІ

Пам'ятники Ракоці у Вилоці та Тисабечі

Історію пам'ятників Ракоці у селах Вилок та Тисабеч ми розкриємо одночасно, оскільки їх зведення відбувалося паралельно. У ХІХ столітті до 200-річчя початку визвольної боротьби під проводом Ференца ІІ Ракоці громадськість краю планувала вшанувати місце першої переможної битви повстанців (14-16 липня 1703 р.). Ідея зведення пам'ятника належала головному секретарю Сотмарського комітату Шандорові Нодю. Комітатські збори ухвалили запропонований ним план будівництва меморіального знаку. Витрати планували покрити за рахунок Сотмарського й Угочанського комітатів, а також благодійних пожертв. Роботу доручили каменяру з міста Сейнь Шандору Кепешові. Єдиним дискусійним питанням стало місце зведення пам'ятника. Після огляду місця битви комісія, до якої увійшли представники Угочанського та Сотмарського комітатів, обрала місце будівництва на лівому березі Вилока біля мосту. Однак, члени комісії від Незалежної партії не погодилися з цим рішенням, оскільки у такому разі започаткований у Сотмарському комітаті план реалізувався б на території Угочанщини. Вони виступали за те, щоби меморіал звели в межах Тисабеча, тобто на території Сотмарського комітату. Зрештою, рішення було ухвалене на користь Вилока. Це викликало гостру дискусію на сторінках преси. На пропозицію депутата Державних зборів Гейзи Лубі місцева рада Тисабеча вирішила звести свій пам'ятник, урочище відкриття якого призначили на ту саму дату, що й меморіалу у Вилоку – 20 вересня 1903 р. Попри протиріччя між Незалежною партією та двома комітатами були збудовані обидва пам'ятники.²⁴²

Вилоцький пам'ятник звели на вершині штучного шестиметрового пагорба у формі усіченої піраміди. Його семиметровий стовп зроблений із трахітового туфу. Ця кам'яна порода була привезена з міста Сейнь. На вершечку розміщено бронзового птаха турула з розпростертими крилами, який тримає в дзьобі шаблю. До меморіального обеліска ведуть довгі сходи, в нижній частині яких встановлено андезитові меморіальні дошки.²⁴³

²⁴² Csátery György, Levéltári kalászatok. Ungvár–Budapest, 1993. c. 198–200.

²⁴³ Váradi Sternberg János, A Rákóczi-szabadságharc első győzelme a Tiszánál. Kárpáti Igaz Szó, 1989. március 14.; Csátery György, Közadakozásból született. Kolhoz a Tiszaháton, 1989. július 16.

Напис на першій дошці:

ISTENÉRT, HAZÁÉRT, SZABADSÁGÉRT!
 II. RÁKÓCZI FERENC SZABADSÁGHARCÁNAK KEZDETÉN
 VÍVOTT 1703. JÚLIUS 14-I
 TISZABECSEI GYŐZELME
 200 ÉVES EMLÉKEZETÉRE.

На другій дошці висічено гасло князя Ракоці:

SI DEUS PRO NOBIS, QUIS CONTRA NOS.

Напис на третій дошці:

EMELTE SZATMÁR ÉS UGOCSA VÁRMEGYÉK
 ÉS SZATMÁRNÉMETHI SZABAD KIRÁLYI VÁROS
 HAZAFIAS KÖZÖNSÉGE,
 1903. szeptember hó 20-án.

Переклад українською (перша дошка): *За Бога, батьківщину, волю! До 200-річчя перемоги у битві біля Тисабеча 14-го липня 1703 року на початку визвольної війни Ференца II Ракоці.*

Переклад українською (третя дошка): *Зведено патріотичною громадою Сотмарського й Угочанського комітетів та вільного королівського міста Сату-Маре 20 листопада 1903 р.*

На святкових урочистостях у Вилоку узяли участь понад шість тисяч осіб. До урочистої ходи були залучені дворянські хоругви двох комітетів та представники різних національностей у святковому національному вбранні. Ведучим заходу був викладач сотмарської гімназії др. Янош Фехтел, який достовірно відтворив події визвольної війни Ракоці. Після цього депутат Державних зборів Балінт Йєш продекламував поезію «Ракоці повертається», а Габор Магош зіграв мелодію на угорському народному музичному інструменті тараготі. Далі виступив організатор свята Шандор Нодь, а з пам'ятника зняли покривало. На церемонію відкриття прибули представники різних установ, громадських і культурних організацій, серед них і Академії наук Угорщини. Після закінчення урочистої частини розпочалося неофіційне святкування і розваги.²⁴⁴

Пам'ятник у Тисабечі, який встановили біля сільської реформатської церкви, значно менший за розмірами, але має унікальний барельєф князя Ракоці. На обеліску встановлено чорну мармурову меморіальну дошку.

²⁴⁴ Csátáry György, Rákóczi-emlékek és emlékhelyek Kárpátalján. Ungvár, 2002. c. 64–67.

Напис на меморіальній дошці:

HIRDESSE AZ EMLÉKOSZLOP,
HOGY A HŐS KURUCOK
1703. JÚLIUS 14-én
KÖZSÉGÜNK HATÁRÁBAN VÍVTÁK
II. RÁKÓCZI FERENC
SZABADSÁGHARCÁNAK
ELSŐ GYŐZELMES CSATÁJÁT.
EMELTE A HONFIÚI KEGYELET
1903. SZEPTEMBER 20.

Переклад українською: *Хай цей обеліск сповіщає, що куруци-герої 14 липня 1703 року біля нашого села здобули першу перемогу у визвольній війні Ференца II Ракоці. Встановлено вдячними нащадками 20 вересня 1903 р.*

У нижній частині обеліска висічено уривок із поезії гімназійного вчителя Кароя Солої.

Текст поезії:

ITT RAGYOGOTT LEGELÉBB A SZABADSÁG ÉGI SUGARA,
MELY DIADALRA VIVÉ BAJNOKI FEGYVERETEK.
S BÁR HA VAK ÉJBE BORULT RAGYOGÁSA, ÉL SZÍVÜNKBEN,
HIRDETI NAGY NEVETEK, S HONSZERELEMRE HEVÍT.

Переклад українською: *Тут вперше засяяв небесний промінь свободи тріумф якої завоювала ваша зброя. І хоча сліпа ніч поглинула її сяйво, живе вона в наших серцях прославляє ваші великі імена, спонукає любити вітчизну.*

У Тисабечі святкували скромніше. Урочистості розпочав депутат Гейза Лубі, промову якого присутні слухали дуже уважно. Також виступали Елемер Ошват, Бейла Барабаш, Еден Барта, др. Шаму Келемен. Тут теж були розваги, але вечірні танці молоді закінчилися пожежею, на щастя, без жертв.²⁴⁵

²⁴⁵ II. Rákóczi Ferenc emlékműve. Див.: [Електронний ресурс]: <https://www.kozterkep.hu/32702/ii-rakoczi-ferenc-emlekmuve#vetito=295872>; Rákóczi ezredese... Див.: [Електронний ресурс]: <http://www.tiszabecsiskola.hupont.hu/9/a-tiszabecsi-csata>

71. Пам'ятник Ракоці у селі Виллок (наші дні)

Таким чином, на честь перемоги в бою біля Тиси було встановлено два пам'ятники. Однак, меморіал у Виллоку простояв недовго, оскільки після Другої світової війни став жертвою сталінської диктатури – пам'ятник демонтували. Птаха турула – символ угорців – вивезли, сьогодні він розташований у дворі Ужгородського замку. Натомість, саму колону використали для створення пам'ятника на честь «визволення» радянською армією. Цю частина оригінального пам'ятника і сьогодні можна побачити в центрі села Виллок, але замість турула на його вершині «красується» п'ятикутна зірка. Тодішнє керівництво селища таким чином встановило меншим коштом меморіал на честь радянських героїв і заразом «ліквідувало» великий за розміром угорський монумент.²⁴⁶

²⁴⁶ Csátáry György, 1993. с. 198–200.

представники міста Фегердьярмат, голова місцевого осередку ТУКЗ у с. Вилок Болаж Фабіан та інші. Присутнім був навіть генеральний секретар Світової спілки угорців др. Єнев Ранде.²⁴⁷

З того часу пам'ятник у Вилоку став символічним місцем для закарпатських угорців, тут щороку проводяться урочисті заходи із вшанування пам'яті героїв визвольної війни.

Склад солі у селі Вилок

Будівлю за адресою площа Томаша Есе 2 місцеві до сьогодні називають «соляним будинком» (складом солі). Цей будинок зберігає пам'ять про перший бій визвольної війни Ракоці. На стіні колишнього складу солі розміщено дві меморіальні дошки на честь куруців.²⁴⁸

73. Колишній склад солі у селі Вилок

Переклад українською (на першій меморіальній табличці): *У цьому будинку розташовувався склад солі, на який о 7-й годині ранку 24 травня 1703 року напав вождь куруців Томаш Есе на чолі 2-х загонів піхотинців та 40 кіннотників. З 14 мушкетерів і одного лейтенанта охорони чотирьох було знищено, решта приєдналася до повстанців. Встановлено місцевим осередком ТУКЗ в селі Вилок.*

²⁴⁷ Főhajtás a kuruc hősök emléke előtt. Kárpáti Igaz Szó, 1989. július 18.

²⁴⁸ Csátáry György, Ugocsa megye II. Rákóczi Ferenc államában. Ungvár–Beregszász, 2008. c. 125–129.

74. Меморіальна дошка Томашу Есе та список вилоцьких куруців на стіні складу солі

Напис на першій меморіальній табличці:

Ebben az épületben sóház volt, melyet 1703. május 24-én reggel 7 órakor 2 gyalogos csapattal és 40 lovassal

ESZE TAMÁS

kurucvezér megtámadott.

A 14 muskétásból és egy hadnagyból álló őrségből négyet levágtak, a többi közékük esküdt.

Állította a KMKSZ Tiszaújfalvi Alapszer-vezete.

На лівому боці чорної мармурової дошки зображено портрет Томаша Есе.²⁴⁹

Напис на другій меморіальній табличці:

A RÁKÓCZI FERENC vezette 1703–1711-es szabadságharc Tiszaújfalvi hősei²⁵⁰

Borbély Tamás	Adorján Mihály	Szabó György	Tót János
Mezei István	Ács István	Bonczos János	Töviss Mihály
Mezei Gábor	Pataki Simon	Modis András	Száraz András
Szenczi Ferenc	Kovács András	Modis Miklós	Vékony István
Kis András	Turda András	Gál István	Bíró Gáspár
Varga Mihály	Tót János	Kis János	Bodtoki Mihály
Elek András	Zöld András	Csengeri András	Kertali János
Veress István	Korhanj András	Balás Tamás	Szabó Ferenc
Szoboszlai István	Kasza István	Orosz Sándor	Kozma István
Kozma Miklós	Kis János	Hanis István	Almási Ferenc
Száraz István	Molnár András	Paladi Pál	Orosz Sándor
Varga György	Botos Pál	Kocsis Mihály	Varga János
Moroly János	Turda András	Szabó István	Korhanj András öcse

²⁴⁹ K.B. A tiszaújfalvi sóház történelmi jelentősége. Див.: [Електронний ресурс]: <https://karpataljalap.net/2021/04/17/tiszauljalvi-sohaz-tortenelmi-jelentosege>; Egy szegény legény volt Esze Tamás. Див.: [Електронний ресурс]: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/SzazMagyarFalu-szaz-magyar-falu-1/tarpa-10B0D/egy-szegeny-legeny-volt-esze-tamas-10BAF/>

²⁵⁰ Badó Zsolt, A mult kötelez. Emléktábla a Rákóczi-szabadságharc tiszaújfalvi hőseinek. Див.: [Електронний ресурс]: <https://karpataljalap.net/2012/05/25/mult-kotelez>.

Переклад українською: *Вилоцькі герої визвольної війни 1703–1711 років під проводом Ференца Ракоці.*

<i>Томаш Борбей</i>	<i>Мігай Адорйан</i>	<i>Дердь Сабов</i>	<i>Янош Товт</i>
<i>Іштван Мезеї</i>	<i>Іштван Ач</i>	<i>Янош Бонцош</i>	<i>Мігай Товіш</i>
<i>Габор Мезеї</i>	<i>Шімон Потокі</i>	<i>Андраш Модіш</i>	<i>Андраш Сароз</i>
<i>Ференц Сенці</i>	<i>Андраш Ковач</i>	<i>Міклош Модіш</i>	<i>Іштван Вейконь</i>
<i>Андраш Кіш</i>	<i>Андраш Турда</i>	<i>Іштван Гал</i>	<i>Гашпар Біров</i>
<i>Мігай Варга</i>	<i>Янош Товт</i>	<i>Янош Кіш</i>	<i>Мігай Бодтокі</i>
<i>Андраш Елек</i>	<i>Андраш Зелд</i>	<i>Андраш Ченгері</i>	<i>Янош Кертолі</i>
<i>Іштван Вереш</i>	<i>Андраш Коргань</i>	<i>Томаш Болаш</i>	<i>Ференц Сабов</i>
<i>Іштван Собослої</i>	<i>Іштван Коса</i>	<i>Шандор Орос</i>	<i>Іштван Козма</i>
<i>Міклош Козма</i>	<i>Янош Кіш</i>	<i>Іштван Гоніш</i>	<i>Ференц Алмаші</i>
<i>Іштван Сароз</i>	<i>Андраш Молнар</i>	<i>Пал Паладі</i>	<i>Шандор Орос</i>
<i>Дердь Варга</i>	<i>Пал Ботош</i>	<i>Мігай Кочіш</i>	<i>Янош Варга</i>
<i>Янош Морой</i>	<i>Андраш Турда</i>	<i>Іштван Сабов</i>	<i>Молодший брат Андраша Корганя</i>

Меморіальна дошка Ференцу II Ракоці в селі Вилок

Після відновлення пам'ятника з птахом турулом у 1989 році, поруч з уже традиційними офіційними заходами і святкуваннями, дослідники епохи Ракоці проводять у цей час регулярні наукові конференції, на яких обговорюють здобутки у вивченні історичних подій початку XVIII ст. У 1995 році в рамках такого наукового форуму було урочисто відкрито меморіальну дошку із зображенням Ференца II Ракоці. Чорну мармурову табличку встановили член ТУКЗ Василь Брензович та голова Вилоцької селищної ради.²⁵¹

Напис на меморіальній дошці:

1676. – 1735.
márc. 27. ápril. 8.
Ezen az úton vezette
II. RÁKÓCZI FERENC
1703. július 14-én kurucait
az első győztes csatába.

Переклад українською: *27 березня 1676 – 8 квітня 1735. Ференц II Ракоці цим шляхом вів 14 липня 1703 р. куруців у перший переможний бій.*

²⁵¹ Csátáry György, 1993. 69.

Обеліск та криниця Мікеша в Шаланках

14-18 лютого 1711 р. в селі Шаланки Угочанського комітату відбулися Державні збори, що мали історичне значення. На них сенатори від земель, які ще залишалися під контролем Ракоці, ухвалили рішення, аби князь спробував дипломатичним шляхом отримати допомогу від Росії. Згідно з цим рішенням, Ракоці остаточно покинув територію Угорщини. Мисливський палац у Шаланках, де відбулося це засідання, у 1717 році став жертвою татарського набігу. Тому виникла ідея встановити пам'ятний знак біля підніжжя гори Гельмец.²⁵²

75. Меморіальна дошка Ференцу II Ракоці в селі Вилок

У 1990 році за ініціативи викладача університету др. Яноша Вароді-Штернберга Шаланківська сільська рада організувала очищення криниці Мікеша та зведення дубового зрубу. Пізніше за рекомендацією будапештської галереї «Зічі», запланували будівництво кам'яного обеліска з меморіальною дошкою. 26 травня 1991 р., за сприяння місцевого осередку ТУКЗ, будівничих з Вишкова та жителів села зведення обеліск, і колодязя Мікеша завершили. Підготовка свята не пройшла без перешкод. За день до урочистого відкриття галереї «Зічі» тільки після довгої тяганини вдалося перевезти через угорсько-український кордон меморіальну дошку та зібрання картин для виставки про повстання Ракоці.²⁵³

Обеліск у формі усіченої піраміди на честь Ференца II Ракоці та його зброєносця і соратника Келемена Мікеша виготовлено з сірого гранітного каменю. З двох його боків встановлено барельєфи Ракоці й

²⁵² A Mikes kútja Salánkon. Див.: [Електронний ресурс]: <https://karpatinfo.net.ua/300492-mikes-kutja-salankon>

²⁵³ Kész Barnabás, II. Rákóczi Ferenc és Mikes Kelemen emlékei Salánkon. Див.: [Електронний ресурс]: http://www.c3.hu/~hatodik_sip/98%20lapok/Irasok98/Tel98/T-tel-8.htm

76. Обеліск та криниця Мікеша в селі Шаланки

Мікеша. На самій дошці зображено родинні герби цих двох діячів, а також колишній символ Шаланків. Також на мармуровій поверхні висічені рік проведення Державних зборів – 1711 та дані про авторів пам'ятника.

Криниця Мікеша – це пам'ятка у вигляді колодязя з дубового зрубу навколо джерела. За народною легендою, саме з цього джерела зброєносець носив воду князеві до палацу в Шаланках, де проходили Державні збори.²⁵⁴

На першій мармуровій дошці обеліска було розміщено напис:

II. RÁKÓCZI FERENC ÉS
MIKES KELEMEN
ITT TARTÓZKODÁSÁNAK ÉS AZ
1711-ES SALÁNKI
TANÁCSKOZÁS EMLÉKÉRE
Emelte Salánk község lakossága
és a Zichy Galéria 1991

Переклад українською:

На пам'ять про перебування тут Ференца II Ракоці та Келемена Мікеша і Державних зборів у Шаланках 1711 р. Встановлено жителями с. Шаланки та галереєю «Зічі» 1991.

²⁵⁴ A kárpátaljai kis falu közössége immár három évszázada híven őrzi a szabadságharc eszmeiségét és a hősök emlékét. Див.: [Електронний ресурс]: <https://www.kisalfold.hu/elestilus/kuruc-hagyományokat-oriznek-a-salankiak-6394947/>

Після урочистого відкриття обеліска в будівлі Шаланківської сільської ради відбулася наукова конференція. З доповідями виступили знані дослідники епохи Ракоці: Агнеш Р. Варконі (Університет ім. Лоранда Етвеша), академік Калман Бенда, др. Янош Вароді-Штернберг (Ужгородський державний університет), Імре Банкуті (Угорський національний музей) та інші.

На жаль, обеліск і криниця простояли неушкодженими недовго. Взимку 1992 року невідомі вандали пошкодили пам'ятки, вкрали мідні меморіальні дошки з барельєфами, відро, коловорот, засмітили саме джерело. Але у травні 1993 року криницю Мікеша відновили. Завдяки титанічній праці голови Виноградівської районної організації ТУКЗ др. Елемера Ковача та жителів Шаланок пам'ятку було реставровано. Нову мармурову табличку виготовив художник із села Вилок Ласло Коложварі. Під час урочистого відкриття присутні вшанували автора ідеї про встановлення цієї пам'ятки – професора-історика др. Яноша Вароді-Штернберга. Місцевий учитель історії Барнабаш Кейс виступив із цікавою доповіддю про роль села Шаланки у визвольній війні під проводом Ракоці.²⁵⁵

Напис на новій мармуровій таблиці:

PRO PATRIA ET LIBERTATE

MIKES KÚTJA

II. RÁKÓCZI FERENC

és

MIKES KELEMEN

itt tartózkodásának

emlékére

1711. február 11–18.

1993

Переклад українською: *Pro patria et libertate. Криниця Мікеша. Ференц II Ракоці і Келемен Мікеш перебували тут 11-18 лютого 1711 р. 1993.*

Напис на хорах Шаланківської реформатської церкви

200-річчя з дня смерті Ференца II Ракоці вшанували урочистими заходами по всій території Угорського Королівства. У 1935 році територія су-

²⁵⁵ Gál Adél, Új köntösben a salánki Mikes-kút. Див.: [Електронний ресурс]: <https://karpatalja.ma/kultura/kulturalis-hirek/uj-kontosben-a-salanki-mikes-kut/>

часного Закарпаття входила до складу Чехословацької Республіки, тому тут подібні масштабні святкування відбутися не могли. Ймовірно, саме тому мешканці Шаланків увіковічили пам'ять про князя не на центральній площі села, а в будівлі реформатської церкви.²⁵⁶

На північних хорах церкви
можна прочитати напис:

II. RÁKÓCZI FERENC
FEJEDELEM
SALÁNKI
ORSZÁGGYŰLÉSÉNEK ÉS
UTOLSÓ
ITT TARTÓZKODÁSÁNAK
EMLÉKÉRE
1711. FEBR. 11–18.
Halála 200 éves évfordulóján
1935. apr. 8-án

77. Напис на хорах Шаланківської реформатської церкви

Переклад українською: *На пам'ять про Державні збори в Шаланках і останнє перебування тут князя Ференца II Ракоці 11-18 лютого 1711 р. До 200-річчя з дня його смерті 8 квітня 1935 р.*

Скульптури Ференца II Ракоці та Келемена Мікеша в Шаланківському меморіальному парку

У 2003 році, який був оголошений роком Ракоці, в Шаланках встановили новий пам'ятник. Цього разу ініціатором створення постаті великого князя з дерева став місцевий різьбяр Елек Полін. На його прохання скульптор-різьбяр Ласло Колтаї з угорського містечка Пюшпокготвон увіковічнив князя у дубі. Статуя вражає своїми розмірами: її висота становить 3,3 м, нижній діаметр – 1,2 м, верхній діаметр – 1,1 м, а вага – майже півтора тонни. Статуя була встановлена в новому парку ім. Ракоці, який урочисто відкрили 25 травня 2003 року в присутності численних закордонних і місцевих гостей.²⁵⁷

2 жовтня 2005 р. в Шаланках, у меморіальному парку ім. Ракоці, встановили дерев'яну скульптуру вірного соратника великого князя – Келемена Мікеша, який став відомим завдяки своєму твору «Листи з Туреччини». На святі присутніх привітав голова місцевого осередку ТУКЗ

²⁵⁶ Csátáry György, 1993. 72.

²⁵⁷ P. Zs. Húség, hit, remény. Kárpátalja, 2003. május 30.

Фрідеш Гал. Після виступу шаланківського сільського голови Елемера Пензеша, вчитель історії місцевої школи, названої на честь Келемена Мікеша, Барнабаш Кейс розповів про життєвий шлях послідовника Ракоці. Про історичне минуле говорив і голова ТУКЗ Міклош Ковач.²⁵⁸

78. Скульптура Ференца II Ракоці в Шаланківському меморіальному парку

Пам'ятник на честь останніх Державних зборів Ференца II Ракоці

17 серпня 2019 р. в парку шаланківського Будинку культури встановили барельєф на честь останніх Державних зборів куруців, які відбулися 14-18 лютого 1711 р. На урочистому відкритті виступив представник уряду Угорщини Іштван Грежа.

²⁵⁸ P. Zs. Élete példa hazaszeretetből, hűségből, emberségből. Kárpátalja, 2005. október 7.

79. Скульптури Келемена Мікеша
в Шаланківському меморіальному парку

відкрили на центральній площі селища меморіальну дошку, виготовлену з чорного мармуру.²⁵⁹

Напис на пам'ятці:

A kurucok Salánkon tartott
1711-es utolsó országgyűlésének
emlékére
állította a Magyar
Kormány támogatásával
a 2019-es II. Rákóczi Ferenc
emlékévben Salánk Község
Önkormányzata

Переклад українською:

На пам'ять останніх Державних зборів куруців 1711 року. Встановлено за підтримки уряду Угорщини 2019 – в рік Ференца II Ракоці Шаланківською сільською радою.

Пам'ятник куруцам у селі Пийтерфолво

27 квітня 2003 року до 300-річчя початку визвольної війни під проводом Ракоці в селі Пийтерфолво встановили пам'ятник на честь 91 куруца-героя. Спілка угорської інтелігенції Закарпаття, Християнська спілка словаків Угорщини та Пийтерфолвівська селищна рада – разом із представниками угорських організацій з інших країн – урочисто

²⁵⁹ Péterfalvai kuruc-emlékmű. Див.: [Електронний ресурс]: <https://karpatinfo.net.ua/300434-peterfalvai-kuruc-emlekmu>

80. Пам'ятник на честь останніх Державних зборів Ференца II Ракоці

Напис на меморіальній дошці:

1703 – 2003
 Emlékezzünk hős
 KURUCAINKRA,
 akik 1703-ban
 az öt községből
 II. RÁKÓCZI
 fejedelem hadaiban
 91-en
 harcoltak és elestek
 Állította
 a MÉKK, MSZKE, Péterfalvi
 Polgármesteri Hivatal
 2003. április 27.

81. Пам'ятник куруцам
у селі Пийтерфолво

Переклад українською: 1703–2003. *Пам'ятаймо наших героїв КУРУ-ЦІВ, які 1703 року з п'яти сіл у війську князя Ференца II Ракоці в кількості 91 воювали й загинули. Встановили СУІЗ, ХССУ, Пийтерфолвівська селищна рада 27 квітня 2003 р.*

На святі голова Мистецької спілки ім. Жігмонда Морица Йозеф Міньо розповів, що дві шаблі, встановлені на постаменті, символізують угорських і русинських куруців.

Пам'ятник освятили реформатський священник Аттила Гуняді та греко-католицький парох Іштван Мароші.

Статуя Ференца II Ракоці в селі Тисобикень

Влітку 2005 року в селі Тисобикень поблизу реформатської церкви урочисто відкрили дерев'яну статую Ференца II Ракоці. Фігуру виготовив будапештський скульптор Отто Фрех до 300-річчя обрання Ракоці князем-правителем.²⁶⁰

Написи на постаменті скульптури:

II. Rákóczi Ferenc

1676 – 1735

Cum Deo pro Patria et Libertate

Állíttatta: Tiszahát népe 2005. augusztus 7.

Tiszabökény hős kurucjai

1703

Angjál Ferenc, Barta Péter, Bikó János, Bíró István, Birkó Pál, Bocskor Mihály, Bocskor István, Csató Ádám, Fenna János, Gál István, Jósa Ferenc, Kis Mihály, Kis Szabó János, Kormos János, Kusniczai János, Major Végi János, Orosz Gábor, Orosz Demeter, Orosz György, Pisaj János, Rakaszi Sándor, Seres Gáspár, Szabó István, Szabó György, Varga András, Varga György, Varga János

Farkasfalva hős kurucjai

1703

Barta Pál, Bárány János, Botos Ferenc, Czibere Pál, Fó Gergely, Orosz

Gergely, Szabó Ferenc, Szabó István, Szász Bálint, Szász István

„Gyilkos gátakon át, továbbvitték a PRO LIBERTATE sosem fakuló zászlaját”

Dupka György

²⁶⁰ II. Rákóczi Ferenc szobra, Tiszabökény. Див.: [Електронний ресурс]: <https://karpatinfo.net.ua/300418-ii-rakoczi-ferenc-szobra-tiszabokeny>

82. Статуя Ференца II Ракоці
в селі Тисобикень

Переклад українською:

Ференц II Ракоці

1676 – 1735

Cum Deo pro Patria et Libertate

Встановлено: жителями

Затисянцини 7 серпня 2005 р.

Куруци-герої с. Тисобикень

1703

*Ференц Онгіал, Пейтер Барта,
Янош Біко, Іштван Біров, Пал
Бірко, Мігай Бочкор, Іштван
Бочкор, Адам Чатов, Янош Фен-
на, Іштван Гал, Ференц Йоша,
Мігай Кіш, Янош Кіш-Сабов,
Янош Кормош, Янош Кушніціої,
Янош Майор-Вейгі, Габор Орос,
Деметер Орос, Дердь Орос, Янош
Пішаой, Шандор Рокосі, Гашпар
Шереш, Іштван Сабов, Дердь
Сабов, Андраш Варга, Янош Варга*

Куруци-герої с. Форкошфолво

1703

*Пал Барта, Янош Барань,
Ференц Ботош, Пал Цібере,
Гергей Фов, Гергей Орос, Фе-
ренц Сабов, Іштван Сабов,
Балінт Сас, Іштван Сас
„Через вбивчі греблі вони
несли завжди сяючий стяг
PRO LIBERTATE”
Дердь Дунка*

Меморіальна дошка куруцьким дипломатам Мігаю Баї та Іштвану Баї

У червні 2006 року в селі Тисобикень урочисто відкрили меморіальну дошку двом куруцьким дипломатам – Мігаю Баї та його синові Іштвану. Про їхню діяльність розповіли у виступах голова Спілки угорської інтелігенції Закарпаття Дердь Дупка та голова Спілки «Карпатоліо» Томаш Катона. Покривало з меморіальної дошки зняли начальник управління Департаменту у справах закордонних угорців Ласло Сабов та декан Мараморосько-Угочанської єпархії Янош Шереш. У Пийтерфолвівській сільській раді відбулося святкове засідання, на якому з доповідями виступили Ласло Зубанич, Лайош Йовзан та Тібор Севлевші.²⁶¹

83. Меморіальна дошка Мігаю та Іштвану Баї

²⁶¹ Péterfalva és társközségei. Див.: [Електронний ресурс]: <https://peterfalva.eoldal.hu/cikkek/telepulestortenet/telepulestortenet.html>

МАРАМОРОЩИНА У ПЕРІОД ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ ПІД ПРОВОДОМ ФЕРЕНЦА РАКОЦІ

Марамороський комітат належав до складу Трансільванського Князівства, навіть після того, коли звідси були вигнані турки. Таким чином, комітат мав правовий статус подібний до земель «Partium» (приєднаних територій), але офіційно він не був частиною князівства. За таких обставин комітат і зустрів визвольну війну під проводом Ф.Ракоці. Князь завжди розглядав комітат як самостійну адміністративну одиницю і здійснював її управління відповідним чином, лише 1705 року комітат формально був повернений до складу Трансільванії. Проте, державний апарат куруців по-справжньому діяв у Трансільванії лише 1705 року, Мараморощина і тоді не підпадала під його юрисдикцію, тож комітат так і залишився особливою адміністративною одиницею, яка не належала ні до Угорщини, ні до Трансільванії.²⁶²

На території Марамороського комітату після підняття стягів повстання в селах Торпо, Вари і місті Берегово перша битва визвольної війни відбулася 7 червня 1703 року біля села Довге. Повстанці під проводом Томаша Есе прямували до Верецького перевалу, щоби зустрітися з князем Ракоці. Біля села Довге куруцькі загони з кількесот осіб розташувалися на спочинок. У їхніх лавах тоді ще панувало відчуття невідомості, адже певності в тому, що князь дійсно з'явиться на кордоні, не було. Саме в цей час озброєна дворянська хоругва під проводом жупана Сотмарського комітату Шандора Карої та одна сотня з гарнізону Сотмарського замку (всього приблизно 520 осіб) несподівано атакувала солдатів Томаша Есе. Озброєні косами і вилами куруци не змогли успішно тримати оборону, тож на кінець битви у лавах повстанців залишилося всього ледве двісті піхотинців та 50 кіннотників. Тих, хто рятувався втечею, не переслідували, але в бою загинуло приблизно двісті куруців. 17 повстанців захопили в полон та відвели до Сотмарського замку і передали коменданту Фрідешу Льовенбургу, який наказав «сімох посадити на палі, а п'ятьом відрубати голови». Їх уже мали намір відвезти на місце страти, але на слізні прохання мешканців Сотмара комендант помилував полонених. Куруци, які загинули в Довжанській битві, були поховані в центрі села, частина тих, які вижили, втекли до Польщі. Пал Торпої згадував, що після поразки в битві частина селян зневірилася, і лише завдяки запальним виступам Томаша Есе та Аль-

²⁶² Bánkúti Imre, *Iratok Máramaros vármegye történetéhez (1703–1711)*. Budapest, c. 1992. 7-8.

84. Довжанська битва (7 червня 1703 р.)
на малюнку Шандора Карої

берта Кіша вирішила організовано чекати на Ракоці.²⁶³

Шандор Карої надіслав до Відня повідомлення про перемогу. Цей документ розкриває деталі битви, є цінним джерелом початкового етапу визвольної боротьби. У пункті 18-му повідомлення йдеться: «Увечері того самого дня (6 червня 1703 р.), я вислав вояків у розвідку. Ще тієї ж ночі вони привели полоненого повстанця, від якого я дізнався, що повсталі на свято Пресвятої Євхаристії зупиняться біля села Довге, звідки наступного дня планують через гори вирушити в сторону Польщі. Дізнавшись про це, о третій годині

ранку 7-го червня я вирушив у дорогу. В дорозі ми пробули до першої години полудня; відпочивши пів години, військо знову рушило вперед і після обіду о 4–5-й годині успішно прибуло до Довгого. Поки частина війська розвідала чисельність і розташування ворога, я розмістив власні сили і дав піхоті відпочити. Як я організував атаку? Двір Його Величності може побачити це на схемі, яку я додаю до повідомлення. Зрештою, здобувши з Божою поміччю перемогу, ми захопили три стяги з іменем Ракоці, спис із прапором, барабани та труби; сотник кавалерії Мартон Нодь, лейтенант кавалерії Ласло Сабов, офіцери Іштван Тотої, Дердь Борош та багато інших офіцерів і рядових загинуло; за свідченнями очевидців, ймовірно серед мертвих є і полковник Томаш Есе. Ми захопили 65 коней, взяли в полон 17 угорців і 3 німців, серед них лейтенантів Яноша Белені і Деака Пейтера, відомого ще як Єнеї, інші, серед яких багато поранених, розбіглися».²⁶⁴

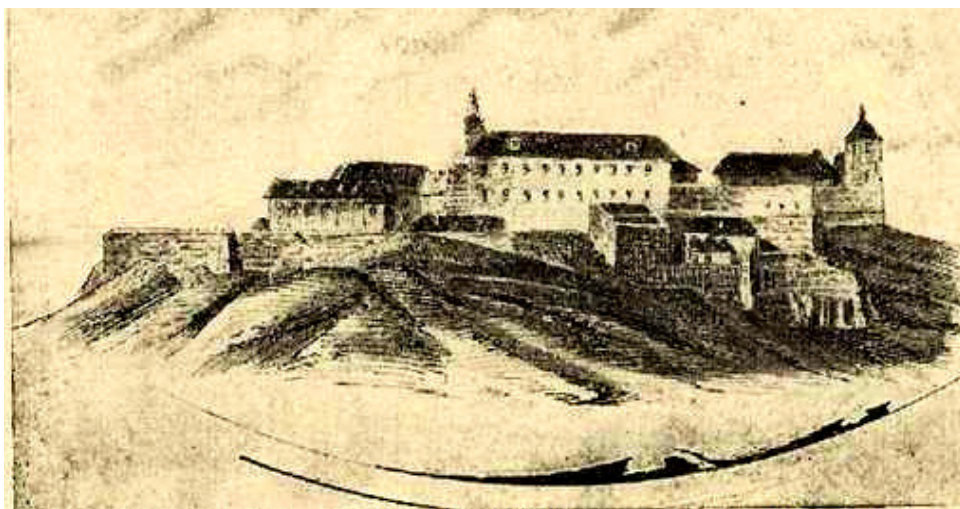
²⁶³ Csátáry György, Levéltári kalászatok. Ungvár–Budapest, 1993. c. 209–214.; Dr. Kovássy Zoltán, A dolhai csata emléke. Honismeret, 1983. № 5. c. 12–14.; Dolha Rákóczi ünnepe. Görög Katolikus Szemle, 1903. № 24, № 31; Rákóczi emlék. Kárpáti Lapok, 1903. № 19.; Rákóczi. Kárpáti Lapok, 1903. № 23.

²⁶⁴ Rákóczi tükör. Tom. I. Szerk: Köpeczi Béla és R. Várkonyi Ágnes. Budapest, 1973. c. 94-95.

Захоплені в битві прапори жупан Сотмарського комітату Шандор Карої відвіз до Відня як свідчення своєї перемоги. Проте цісарський двір, який ще не відчув сили визвольної боротьби, не оцінив гідно вчинку Карої. Тож він повернувся додому ображений і принижений у своїй дворянській гідності. Ставши на бік Ракоці, Ш.Карої зумів помститися за завдані йому образи.²⁶⁵

Прикметно, що найсильніший замок регіону – Хустський – став першою фортецею, яку в серпні 1703 року здобули, пішовши на хитрість, солдати Ракоці. Захоплення Хустського замку пов'язане з іменем Імре Ілошваї (угор. Posvay Imre). Ввівши в оману солдатів противника, він потрапив до замку і, подружившись із одним німецьким солдатом на ім'я Генрік, зумів переманити на свій бік інших членів сторожі. 17 серпня 1703 року Ілошваї вдалося успішно підняти бунт гарнізону, який перебував без постачання і підтримки, проти командування замку. Комендант барон Ейтнерт був убитий, а ворота відкриті солдатам Альберта Кіша. Про захоплення замку полком А.Кіша свідчить і лист Дердя Долгаї, написаний до Іштвана Шеннеї.²⁶⁶

Крім контролю над замком, комітат був важливим для князя з через дво причини. По-перше, це його прикордонне розташування: через його полонини пролягали важливі шляхи до Польщі й Молдови, що

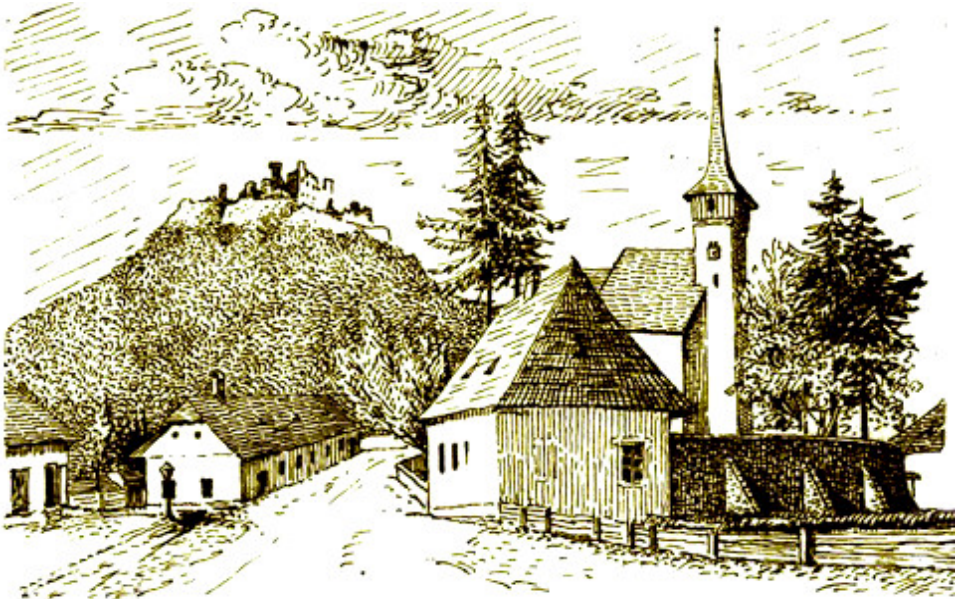
85. Хустський замок до пожежі 1766 р. (реконструкція)

²⁶⁵ Kovács Ágnes, Károlyi Sándor. Budapest, 1988. c. 36–38.

²⁶⁶ Pap József, Adalékok Máramaros történetéhez. Máramarossziget, 1909. c. 281–283. Див.: [Електронний ресурс]: <https://archive.org/details/adalkokmramarost00papj/page/14/mode/2up>

означало й можливість економічних, дипломатичних та політичних зв'язків. По-друге, державне значення мали поклади солі, які означали високі доходи. Великі соляні шахти, якщо вони навіть і недовго пробули під контролем Ракоці, значною мірою підвищили роль комітату.

У липні 1703 року Янош Майош захопив марамороські соляні шахти і доручив контролювати їх молодшому братові – Ференцові Майошу. Однак, Ракоці паралельно призначив на цю посаду колишнього цісарського митника Ференца Магоша. Зрештою, князь все ж таки залишив відповідальним Ференца Майоша. На початку 1704 року Ракоці призначив головним інспектором Жігмонда Будої, розраховуючи, що фахові управлінці з великим досвідом зможуть за короткий час зробити соляні шахти прибутковими. На початку визвольної боротьби саме соляні шахти забезпечили швидкі готівкові кошти для Ракоці. Центральний склад, куди звозили великі запаси солі, знаходився у селищі Вилок. Тут сіль продавали, а уповноважені солдати чи економи забирали її, щоби доставити споживачам. Про обіг солі складали звіти ще в перший рік визвольної війни. Їх автором був соляний інспектор з Вилока Янош Магош. Ці дані, які дійшли до нас неповними, свідчать про початковий рівень діловодства та про ранній етап діяльності Ф.Магоша – той критичний період, коли ще командирський склад повстанців, розташова-

86. Реформатська церква та руїни замку в Хусті

них у селищі, брав безпосередню участь у роздачі солі. У наступні роки була сформована система роздачі солі та її подальшого постачання, якою керували фахівці. Для Ракоці важливим було не лише добування солі, а й подальше безперешкодне постачання цього цінного мінералу. Князь рішуче виступив проти незаконних стягнень мита за сіль. Частина населення регіону заробляла на хліб добуванням і постачанням солі, що трохи полегшило їхні щоденні турботи про виживання.²⁶⁷

За доставку солі до Токая їм платили шість форинтів, але часто роботу виконували і за домовленістю. Інспекторів солі військове командування не раз примушувало до видачі солі, хоча здебільшого вони не мали на це права.

Однак, попри наявність шахт, регіону не вистачало солі, що, з одного боку, пояснюється безгосподарністю, а з іншого – нападами супротивника, оскільки тоді запаси солі залишалися на складах без нагляду. Магош відверто писав про нестачу і проблеми з облікуванням та розраховував на розуміння компетентного керівництва. Комітатська рада повідомляла князя, що бідний народ не може сплачувати податки, тож іде працювати на марамороські соляні шахти, а тут не може отримати солі. Тому рада зверталася до князя із проханням забезпечити для бідних можливість заробити, адже ці гроші вони спрямують на податки та утримання своїх родин. Згодом князь задовольнить прохання, допомігши цим жителям Мараморощини та знизивши напругу між дворянством і простим людом.²⁶⁸

²⁶⁷ Bánkúti Imre, *Iratok Máramaros vármegye történetéhez (1703–1711)*. Budapest, 1992. c. 17–26., 31–41

²⁶⁸ Csátáry György, *A máramarosi öt koronaváros a Rákóczi-szabadságharc idején. 1703–1711*. Ungvár, 2003. c. 5–75.

ПАМ'ЯТНІ МІСЦЯ НА МАРАМОРОЩИНІ

Птах турул в селі Довге

У народі протягом багатьох поколінь зберігалась пам'ять про загиблих у Довжанській битві. Місцеве населення регулярно вшановувало куруців на місці їхнього поховання. У 1901 році канонік Ендре Дем'янович разом із довжанським деканом очолив громадський рух для встановлення пам'ятника на куруцькому кладовищі, названому «Курганом Ракоці». Ще цього ж року було створено комітет, який запланував відкриття пам'ятника до 200-річчя з дня битви (7 червня 1903 р.). За неповні два роки шляхетний задум реалізувався. 28 червня 1903 р. на церковному майдані села Довге зібралося приблизно 5000 осіб, де настоятель Балог з нагоди другого дня Трійці та річниці коронації, провів святкову службу. Потім процесія рушила до пам'ятника, який присутні священники освятили. «Сам пам'ятний знак – це білий мармуровий стовп, на вершині якого встановлений позолочений птах турул, а біля його ніг невеликий хрест». Вікарій Балог емоційно розповів про події визвольної війни Ракоці та наголосив на ролі руського народу, його жертвній боротьбі та спільному угорсько-руському минулому. Зокрема, священнослужитель відзначив: «...вчімося від Ракоці любити нашу віру та Вітчизну, будьмо готові заради неї жити й вмирати, як робили наші предки за часів Ракоці та Кошута». Далі він продовжив: «Коли наші сини й доньки прийдуть на цю площу гратися і побачать цей стовп, а на ньому птаха турула і символ нашої віри – хрест, і вдома

87. Пам'ятник учасникам Довжанської битви

запитають, чому цей гарний пам'ятник встановили тут, розкажіть їм легенди угорської національно-визвольної боротьби, серед героїв яких були й наші предки». Після покладання вінків біля підніжжя пам'ятника святкування продовжилось на шкільному подвір'ї. У наступні роки покладання вінків стало доброю традицією.²⁶⁹

Збереглися письмові джерела про долю останків загиблих учасників визвольної війни. «У місяці жовтні 1909 року, коли була демонтована стара греко-католицька церква, а на її місці рили фундамент для нової, знайшли кістки рутенських куруців, які загинули у найпершій битві визвольної війни під проводом Ференца Ракоці. 8-го листопада того самого року, під час траурної служби за участі довжанського греко-католицького священника Ендре Баранкаї-Деяновича та великої кількості місцевого населення, їх останки поховали в спільній могилі в стінах новозбудованої церкви».²⁷⁰

Відомості про подальшу долю пам'ятника знаходимо в одному документі, який зберігається в Державному архіві Закарпатської області. У ньому йдеться про «реконструкцію» 1923 року. Тоді Закарпаття входило до складу Чехословацької Республіки, яка не дуже толерувала пам'ятки, пов'язані з угорською історією. У березні 1923 року стався варварський випадок, коли було звалено колону довжанського пам'ятника разом із птахом турулом на його вершині. У публікаціях того часу писали, що це зробили особи в нетверезому стані. Серед місцевого населення це викликало гостре обурення. У номері «Русинського угорського вісника» від 16 березня 1923 р. висловили рішучий протест проти таких дій. Після цього компетентні органи, залучивши значні кошти (2626 корон), ухвалили рішення про відновлення пам'ятника, однак висічений на мармурі угорський текст було знищено, а замість нього встановлено напис русинською мовою.²⁷¹

Напис угорською і русинською мовами на одній стороні пам'ятника:

„ISTENNEL A HAZÁÉRT ÉS A SZABADSÁGÉRT!
A II. RÁKÓCZI FERENC SZABADSÁGHARCÁNAK
ELSŐ CSATÁJÁBAN 1703. JÚNIUS 7-ÉN ELESETT
KURUC VITÉZEK EMLÉKÉRE.”

„С Богом за Отчизну и Свободу! На памятку первой битвы
7. юния 1703 года упавших героев куруцов II. Франца Раковicia”

²⁶⁹ Dolha ünnepe. Kárpáti Lapok, 1903. № 22.; Dolhai Turul-emlékmű. Див.: [Електронний ресурс]: <https://karpinfo.net.ua/300473-dolhai-turul-emlekmu>.

²⁷⁰ Dolha Rákóczi ünnepe, Görög Katolikus Szemle, 1903. № 24.

²⁷¹ Csatóry György, Levéltári kalászatok. Ungvár–Budapest, 1993. c. 212–214.

Напис угорською і русинською мовами на іншій стороні пам'ятника:

„KIONTANI VÉREM APÁMÉRT, ANYÁMÉRT,
MEGÖLETTEM MAGAM SZÉP GYŰRŰS
MÁTKÁMÉRT, MEGHALOK ÉN MÉG MA
MAGYAR NEMZETEMÉRT.”

„Пролю Кров за Отца, за Матер, погибну я еще днес
за мне заручену невесту – помру я еще днес за
свою ДОРОГУ ОТЧИЗНУ”

Роботи були завершені ще 1923 року, повторно було встановлено мармуровий стовп висотою 1,5 метра, але вже без птаха турула. На пам'ятнику, що пережив реставрацію та світові війни, з 2003 року встановлена меморіальна дошка й угорською мовою. Таким чином, оригінальний текст, навіть якщо і не точно на тому самому місці, але знову повернувся завдяки спільній роботі Спілки Ракоці та Товариства угорської культури Берегівщини.²⁷²

В ювілейний 2003-й рік ці дві організації встановили на пам'ятник і відновлену металеву фігуру птаха турула. Так вдалося відновити історичну справедливість стосовно цієї пам'ятки, яка протягом десятиліть перебувала у незавершеному вигляді.

88. Меморіальні дошки на пам'ятнику учасникам Довжанської битви

Пам'ятник куруцам у селі Вишкові

12 жовтня 2003 р. на Дні села у Вишкові громада встановила пам'ятник витязям-куруцам. Різьбяр Іштван Болаж увіковічнив імена 40 місцевих борців за волю. Після вітального слова сільського голови Пала

²⁷² Csátáry György, Levéltári kalászatok. Ungvár–Budapest, 1993. c. 212–214.

Токача пам'ятку урочисто відкрили в парку реформатської церкви. З промовами виступили історик Лайош Себей та заступник голови ТУКЗ Шандор Мілован.²⁷³

89. Пам'ятник куруцам у селі Вишкові

90. Дерев'яний пам'ятник на честь Державних зборів у Хусті 1706 р.

Пам'ятний знак на честь Державних зборів у Хусті 1706 р.

У жовтні 2011 року біля хустської реформатської церкви урочисто відкрили пам'ятний знак, виготовлений із дерева, на честь Ференца II Ракоці та Державних зборів 1706 року. З вітальними промовами ви-

²⁷³ V.N. Kuruc-émlékmű a végeken. 2003. október 17. Див.: [Електронний ресурс]: <https://karpataljalap.net/2003/10/17/kuruc-emlekmu-vegeken>

ступили реформатський священник Лайош Йовзан та генеральний консул Консульства Угорщини в м. Берегово Іштван Товт.²⁷⁴

Меморіальна дошка Ракоці у селі Вільшанах

У селі Вільшани Хустського району біля одного джерела розміщена меморіальна дошка, вбудована у кам'яну стіну. Її встановили наприкінці XIX століття. У той час тут розташовувався присілок Бовцар, де жила з дюжина селянських родин. Біля села Нижній Бистрий, де в 1956 році збудували гідроелектростанцію, там, де найближче одна до одної течуть річки Ріка і Теребля, простягнувся Бовцарський хребет (Вовчарський Верх). Бовцар є пам'яткою епохи Ракоці, оскільки ця назва походить від словосполучення «був цар». Місцеві русини називали царем Ференца II Ракоці, який втамував спрагу водою з місцевого джерела. У пам'ятній книзі Мараморощини (1901) це джерело описується так: «Над джерелом звели симпатичну стіну, яка півколом огинає джерело води, а на її вершечку встановлено підвищення у формі колони. По центру стіни вміщено червону мармурову дошку».²⁷⁵

Напис на меморіальній дошці:

II. RÁKÓCZI FERENCZ
FEJEDELEM
itt tartózkodásának emlékére
1711. február 19. 1896.

Переклад українською: *На пам'ять про перебування тут князя Ференца II Ракоці 19 лютого 1711 р. 1896.*

91. Криниця Бовцар перед селі Вільшани

У 1956 році збудували гідроелектростанцію, там, де найближче одна до одної течуть річки Ріка і Теребля, простягнувся Бовцарський хребет (Вовчарський Верх). Бовцар є пам'яткою епохи Ракоці, оскільки ця назва походить від словосполучення «був цар». Місцеві русини називали царем Ференца II Ракоці, який втамував спрагу водою з місцевого джерела. У пам'ятній книзі Мараморощини (1901) це джерело описується так:

92. Меморіальна дошка Ракоці у селі Вільшанах

²⁷⁴ Kovács Elemér, Korjafaavató Huszton. Див.: [Електронний ресурс]: <http://refua.tirek.hu/hir/mutat/49344/>; Csatóry György, Országgyűlés Huszton, anno 1706. In: Kuruc küzdelmek kora. Szerk: Kónya Péter. Presov, 2014. c. 101–108.

²⁷⁵ Máramarosi emlékkönyv. Szerk: Váradi Gábor. Sziget, 1901. c. 134–135.

Пам'ятку урочисто відкрили 19 жовтня 1896 р. в присутності місцевих чиновників. Виступи звучали двома мовами – руською та угорською. На сьогодні збереглася тільки частина стіни та мармурова дошка.

Джерело було відновлене 2019 року за підтримки Товариства угорської культури Закарпаття.

Напис на підвісній дерев'яній меморіальній дошці:

„Cum Deo pro Patria et Libertate”
З Богом за батьківщину і за свободу!

A Rákóczi emlékév tiszteletére
állította a KMKSZ 2019.
З нагоди року Ракоці
встановило ТУКЗ 2019.

93. Вигравірувана дерев'яна табличка

Місце поховання куруцького генерала Леврінца Пекрі та Кото-Сідонії Петровці в Хусті

У червні 2006 року реформатська церква встановила на стіні замкової церкви мармурову меморіальну табличку куруцькому генералу Леврінцу Пекрі (угор. Pekry Lőrinc) та його дружині, поетесі Кото-Сідонії Петровці (угор. Petrőczy Kata Szidónia). Дошку, на прохання місцевої релігійної громади, виготовив Інститут та музей військової історії Міністерства оборони Угорщини. На відкритті з промовою виступив генерал-майор др. Йозеф-Ференц Голлов, який розповів про заслуги куруцького генерала Леврінца Пекрі та його дружини. Пекрі помер у місті Гуменне 6 березня 1709 року, але згідно з родинною традицією, його поховали в Хусті поруч із дружиною. Дослідження хустського реформатського священника Лайоша Йовзана підтвердили достовірність цього факту. Покривало з меморіальної дошки урочисто зняли генерал-майор др. Йозеф-Ференц Голлов, генеральний консул Консульства Угорщини в м. Ужгород Вільмош Сікловарі та заступник голови ТУКЗ Шандор Мілован.²⁷⁶

²⁷⁶ Badó Zsolt, Az első magyar költőnő és a kuruc generális. Kárpátalja, 2006. június 23.

94. Леврінц Пекрі та Кото-Сідонія Петровці

95. Меморіальна дошка Леврінцу Пекрі та Кото-Сідонії Петровці в Хусті

Меморіальні дошки на честь перебування в Хусті князя Ракоці
Громада Хуста у 1906 році встановила чорну мармурову меморіальну дошку на стіні того будинку, де 1710 року Ракоці проводив нараду з трансільванськими послами.²⁷⁷

Напис на меморіальній дошці:

E házat, melyben dicsőséges fejedelmünk,

II. RÁKÓCZI FERENC

1710. év május havában az erdélyi urakkal
tanácskozott,

Szent hamvainak hazahozatala idejében

1906. október havában örök emlékezetül

megjelölte

HUSZT VÁROS KÖZÖNSÉGE

Переклад українською: *Цей дім, де наш славний князь Ференц II Ракоці у травні 1710 року радився з трансільванськими дворянами, на вічну пам'ять про повернення його праху додому в жовтні 1906 року позначила громада міста Хуста.*

96. Будинок, у якому зупинявся Ракоці, та руїни замку в Хусті

²⁷⁷ Csátáry György, Országgyűlés Huszton, anno 1706. Kárpátalja, 2006. március (Melléklet)

Державні збори, на які Ференц II Ракоці скликав стани Трансильванії, відбулися в Хусті 8-20 березня 1706 р. Попередньо в Хусті планували й укладення миру. Оскільки ця меморіальна дошка не збереглася до нашого часу, нашим обов'язком є відновити цю пам'ятку в місті, що було вільним за часів Ракоці. Також маємо дані, що наприкінці травня 1906 року було встановлено ще одну меморіальну дошку – на так званому Білому дворі Хустського замку, де колись перебував князь Ракоці. З цієї нагоди відбулося урочисте зібрання, на якому з промовою виступили головний староста Єнев Тома, греко-католицький священник та депутат Державних зборів Ендре Дудич. На жаль, ця пам'ятка також не збереглася.²⁷⁸

Меморіальна дошка в селі Підполоззя

25 травня 2021 р. з ініціативи Генерального консульства Угорщини на стіні римо-католицької каплиці с. Підполоззя, відремонтованої з допомогою консульства, відкрили меморіальну дошку на пошану князя Ференца Ракоці II. На урочистостях з вітальним словом виступив голова територіальної громади Василь Кутлан, староста селища Дмитро Ребян, генеральний консул Угорщини в Ужгороді Йозеф Бугайло, який наголосив на намірах і надалі розвивати культ Ракоція. Викладач ЗУІ ім. Ференца Ракоці II. Юрій Чотарі ознайомив слухачів з історією визвольної війни 1703–1711 рр.²⁷⁹

97. Меморіальна дошка Ференцу II Ракоці в селі Підполоззя

²⁷⁸ Csátáry György, Rákóczi-émlékek és emlékhelyek Kárpátalján. Ungvár, 2002. c. 77.

²⁷⁹ Rehá Viktória, Felavatták II. Rákóczi Ferenc emléktábláját Vezérszálláson. Kárpátalja hetilap, 2021.05.25 Див.: [Електронний ресурс]: <http://life.karpat.in.ua/?p=57707&lang=hu>

ПІСЛЯМОВА

У кінцевому підсумку, порівнявши проаналізовані джерела та наукову літературу, слід погодитися з професором історії Яношем Вароді-Штернбергом (1924–1992), який стосовно питання участі закарпатських комітатів у визвольній війні під проводом Ракоці заявив, що реєстри куруцьких витязів із 55 населених пунктів Угочанщини добре доповнюють списки березьких куруців. Завдяки цим документам нам відомі імена 1259 куруцьких солдатів із 165 населених пунктів двох комітатів. Стосовно двох інших комітатів нашого краю ми не маємо таких достовірних даних, але певна інформація все ж збереглася. У своїх спогадах князь Ракоці, не претендуючи на точність, пише, що Марамороський комітат дав його армії приблизно чотири тисячі піхотинців та вісімсот кіннотників. Про Ужанський комітат знаємо, що українські селяни, які спустилися з Березнянщини (їх було десь п'ятсот-шістсот), з осені 1703 по березень 1704 брали участь в облозі Ужгородського замку. Усі ці дані дають підстави, без жодного перебільшення, стверджувати, що у 1703–1704 роках з нашого краю (сучасне Закарпаття) в армії Ракоці служило орієнтовно 7-8 тисяч воїнів. Це дуже велика кількість, особливо якщо візьмемо до уваги, що, за твердженнями військового історика Арпада Маркова, на кінець 1703 року чисельність куруцької армії становила приблизно 30 тисяч осіб.

Якщо порівняти кількість учасників повстання з Угочанщини та Березького комітату, то побачимо, що попри у кілька разів більшу чисельність населення Березького комітату, за реєстрами 1706 року кількість куруців із цього комітату значно менша, ніж з Угочанського. Звідси маємо 72 дворян на конях (з Березького комітату – 27), 90 кіннотників (з Березького комітату – 46), 15 слуг (з Березького комітату – 15), 99 піших дворян (з Березького комітату – 47). Ужанський комітат виставив на той час 115 дворян на конях, 152 кіннотників, 24 слуг, 38 піших дворян. Навіть якщо взяти до уваги, що ці числа відбивають певну одномоментну ситуацію, а за тижні чи місяці кількість могла значно змінитися, однак, виходячи з пропорцій, зрозуміло, що участь у повстанні населення Угочанського комітату була масовою.

Чи не найхарактернішою особливістю армії Ракоці були безпервні зміни та коливання чисельності. Не тільки вище військове керівництво перенаправляло сотні та полки з одного фронту на інший відповідно до потреб, але й самі солдати поодинці або групами то йшли з табору додому, то поверталися, однак, не завжди туди, звідки

прийшли. Якщо уважно продивитися військові реєстри, то у примітках зустрінемо зазначення таких фактів. Такий стан речей до моменту створення регулярної армії можемо назвати загальнопоширеним.

На перешкоді мобілізації в останні роки визвольної війни стала чума, яка поширилася на той час майже по всій державі. Як наслідок, не функціонувало транспортне сполучення, зачинялися населені пункти, під небезпекою було проживання солдатів. Через небезпеку інфекції навіть не скликалися Державні збори.

У джерелах, датованих останнім етапом визвольної війни, добре прослідковується непростий стан справ. Це особливо стосується доповідних, адресованих безпосередньо князю. Зокрема, у цих документах розкриваються причини запізнь із постачанням та даються поради стосовно можливих шляхів вирішення проблем. Це дає підстави припускати, що населення, разом із місцевими чиновниками, намагалося знайти вихід і якимось чином спростити життя людей. З одного боку вони просили Ракоці зменшити податки, з іншого – хотіли з його допомогою захистити доходи й роботу працівників угочанських соляних шахт та постачальників солі.

Поряд із постачанням провізії, постійною темою тогочасних документів є набір солдатів. Командування полків, розташованих у регіоні, у листах про необхідність посилення дисципліни неодноразово звертало увагу на те, що комітати мають перешкоджати залишатися вдома тим солдатам, які воювали на боці князя з самого початку. Траплялося, що досвідчені солдати виставляли замість себе необстріляних найманців. Адже найбільше вони мріяли «залишитися вдома», бо вже не витримували багаторічного перебування далеко від рідного краю. Тому ні розпорядження військового командування, ні зусилля чиновників комітатів не були достатніми для того, щоби припинити втечі солдатів із місць розташування їхніх частин. Архівні джерела комітату – кількість яких з наближенням закінчення війни все більше зменшується – вказують, що з лютого 1710 року набирати новий полк на територіях Сотмарського, Саболчського, Березького, Угочанського та Мараморського комітатів доручили Ш.Карої. Набирати солдатів призначили лейтенант, Яноша Гоздог, завданням якого було створити нову сотню з кіннотників втікачів та піших гайдуків, навіть якщо для цього їх треба було збирати силою. Дезертири та ті, які переховувалися від військової служби, записавшись до цього полку, отримували помилування. Окремо в указі зазначалося, що застосовувати насилля до дворян та священників забороняється. Мобілізували й тих, кого не було в попередніх реєстрах.

Виняток становили тільки трансільванські військові, які були розквартировані на землях комітатів. Однак, попри всі зусилля, набір солдатів у комітатах, підконтрольних Ракоці, функціонував з перебоями. Війна, що тривала вже багато років, все більше схиляла значну частину як населення, так і керівництва визвольної боротьби, до укладання миру попри те, що сам Ракоці і його найближче оточення сподівалися на можливість закордонну допомогу і відкладення дати переговорів.

Мобілізація у комітатах розпочалася з указу Берчені, який відзначив, що Карої справедливо визначить кількість новобранців від кожного комітату, і кожен комітат зобов'язаний забезпечити відповідне число людей. Берчені нагадує про нестачу солдат, виставлених від дворів, а також найманців. Також в указі йдеться про необхідність заповнити в полках місця найманців-утікачів.

Тисячі прихильників князя вже з кінця 1707 року, разом із родинами, челяддю, худобою, шукали прихисток у Березькому, Саболчському, Сотмарському, Угочанському та Ужанському комітатах. Восени 1707 року в Угочанщині перебували 763 такі особи, яким належали 556 коней, 738 волів, 386 корів. Серед переселенців було дуже мало людей, здатних тримати зброю, тож військової сили вони не становили.

Північно-східні комітати чекали від князя швидких рішень у справі біженців. Після зими Карої надіслав Угочанському комітату розпорядження бути милостивими з угорцями, які втекли з Трансільванії, та дозволити їм залишатися в їхніх тимчасових оселях. Паралельно було налагоджено порядок мобілізації трансільванських біженців та їх забезпечення. Ракоці заспокоював комітати, які взяли на утримання втікачів, тим, що Державні збори, які незабаром пройдуть в Егері, ухвалять необхідні у цій справі рішення, а до того князь просив не турбувати їх та не дозволяти їм переїжджати.

Трансільванці військовозобов'язаного віку також підпадали під мобілізацію, що проводилася в комітатах. Про це у відкритому листі Шандор Карої пише аристократії, вищому та середньому дворянству Трансільванії, яке розквартирувалося в Угочанському комітаті. Ш.Карої наголошує, що князь готується до походу на Трансільванію, саме тому у війську потрібні місцеві. Щоправда, цей похід Ракоці не відбувся, що унеможливило й повернення біженців додому, а проблеми з їх утриманням тільки зростали. Мобілізація трансільванців через брак необхідного озброєння та амуніції також була неможливою. Протягом визвольної війни князеві доводилося регулярно знімати напругу між двома антагоністичними таборами – чиновниками комітатів, які забезпечували постачання, та власне біженцями.

Про зимове розміщення трансільванців рішення ухвалили Державні збори в Хусті (26 квітня 1709 р.), відповідно біженців, чисельність яких зменшилася з 3500 до 2500, зібрали і розмістили в Марамороському, Угочанському та Сотмарському комітатах.

Князь не терпів упущень і свавілля комітатів у справі біженців. У своїх указах він закликає керівництво комітатів організувати підтримку втікачів, оскільки ці люди втратили свій дім і своє добро саме тому, бо взялися за зброю, щоби захистити «нашу націю і вітчизну».

Біженцям в останні роки визвольної війни загрозувала й епідемія чуми, жертвою якої ледве не став і сам князь. У листі до Шандора Карої Ракоці пише, що навіть у Мукачеві вже треба стерегтися зараження. У мемуарах він неодноразово пише про шкоду, завдану епідемією. Наближаючись у січні 1710 року до селища Ромгань, Ракоці записав, що через чуму не наслідуються зупинятися в селах. Попри холодну зиму йому доводилося ночувати на замерзлій землі.

Вражають цифри жертв: якщо за вісім років визвольної війни загинуло приблизно 85 тисяч людей, то від підступної епідемії чуми за 1708–1711 роки життя втратили орієнтовно 310 тисяч осіб. Доля біженців із Трансільванії вирішилася лише після Сотмарського миру. Після підтвердження особи та складання присяги на вірність їм дозволялося повернутися додому.

Стосовно ролі розглянутих нами північно-східних комітатів у визвольній боротьбі під проводом Ф.Ракоці однозначно можна стверджувати, що їх населення долучилося до поповнення війська та забезпечення його провізією й амуніцією навіть понад свої сили. І не від населення цих комітатів залежало, що загальнодержавних зусиль виявилось недостатньо, аби домовитися про вигідні для Угорщини умови миру. За відсутності Ф.Ракоці воєначальники двох ворожих таборів – Шандор Карої та Янош Палфі – підписали мирний договір (30 квітня 1711 року), яким фактично й завершилася епоха визвольної боротьби в Угорщині. Щоправда не на таких умовах, про які мріяв князь для рідної вітчизни, а на тих, які виснажена країна змушена була прийняти.

Автор

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ АРХІВНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Архівні джерела

Національний Архів Угорщини MNL OL, Rákóczi-szabadságharc Levéltára G. 19. II. 2. C.

Національний Архів Угорщини MNL OL, P-396. Károlyi-levéltár. Mustrakönyv 1706.

ДАЗО (Державний архів Закарпатської області)

Ф.4 (Наджупан Ужанської жупі. м.Ужгород), оп.2, од. зб. 557, арк. 9, 11.

Ф.4, оп.2, од. зб. 556, арк. 14.

Ф.4, оп.2, од. зб. 561, арк. 1-2.

Ф.4, оп.15, од. зб. 108, арк. 1-2.

Ф.4, оп.2, од. зб. 1118, арк. 1-2.

Ф.4, оп.2, од. зб. 1058.

Ф.4, оп.2, од. зб. 1478, арк. 1-4.

Ф.4, оп.2, од. зб. 1497. арк. 1, 4.

Ф.10 (Наджупан Бережської жупі м. Берегове), оп. 1, од. зб. 366, арк. 1.

Ф.10, оп.1, од. зб. 141, арк. 241, 242, 250.

Ф.10, оп.1, од. зб. 340, арк. 1.

Ф.10, оп.1, од. зб. 105, арк. 1-2.

Ф.10, оп.1, од. зб. 141, арк. 1-6.

Ф.10, оп.1, од. зб. 241, 242, 250.

Ф.10, оп.1, од. зб. 243, арк. 1-12.

Ф.60 (Сімейний фонд баронів Перені м. Виноградів), оп.4, од. зб. 13, арк. 1.

Ф.61 (Архів пяти коронних міст Марамороша м. Тячів), оп.1, од. зб. 44, арк. 1-2.

Ф.674 (Наджупан Угочанської жупі м. Виноградів), оп. 8, од. зб. 459, арк. 1.

Ф.674, оп.1, од. зб. 409, арк. 1-9.

Ф.674, оп.8, од. зб. 408, арк. 3; од. зб. 421, арк. 1-2; од. зб. 439, арк. 1.

Ф.674, оп.8, од. зб. 436, арк. 24.

Ф.674, оп.8, од. зб. 442, арк. 11, 15, 17, 18; од. зб. 436, арк. 16; од. зб. 459, арк. 7.

Ф.674, оп.8, од. зб. 461, арк. 60; од. зб. 482, арк. 9-10; од. зб. 480, арк. 26; од. зб. 479, арк. 5; од. зб. 480, арк. 26.

- Ф.674, оп.8, од. зб. 408, арк. 7.
Ф.674, оп.13, од. зб. 110, арк. 1.
Ф.674, оп.8, од. зб. 411, арк. 1-5.; од. зб. 439, арк. 5; од. зб. 421, арк. 1-2.
Ф.674, оп.8, од. зб. 31, арк. 1-4.
Ф.674, оп.8, од. зб. 13, арк. 28. арк. 1-18.
Ф.1552 (Управління бургомістра, м.Мукачеве), оп.1, од. зб. 2466, арк. 1-6.
Ф.1589 (Головний староста, м.Мукачеве), оп.1, од. зб. 53, арк. 1-2.

Літератури

- Петрь Сова, Прошлое Ужгорода. Ужгород, 1937. (Факсимільне видання 1992 р.)
Штернберг Я.І. З історії спільної боротьби угорських і українських селян під час визвольної війни 1703–1711 рр. Наукові записки УжДУ. Том XXXVIII. 1959.
Віднянський С.В. Ракоці Дєрдь І. Енциклопедія історії України. Див.: [Електронний ресурс]: <http://www.history.org.ua/>? (дата звернення: 12.08.2021).
Чотарі Юрій, Листи Ілони Зріні на Закарпатті. Берегове–Ужгород, 2018.
Штернберг Я.І. З історії спільної боротьби угорських і українських селян під час визвольної війни 1703–1711 рр. Наукові Записки УжГУ Том. XXXVIII 1959.

* * *

- Asztalos Miklós, II. Rákóczi Ferenc és kora. Budapest, 2000.
Balassa Iván, I. Rákóczi György gazdálkodásának néhány vonása. Rákóczi évfordulók. Történelmi tanulmányok, 1993. Szerk: Tamás Edit. Sárospatak, 1994.
Balassa Zoltán, 340 éve hunyt el I. Rákóczi Ferenc. Див.: [Електронний ресурс]: <https://felvidek.ma/2016/07/340-eve-hunyt-el-i-rakoczi-ferenc/>;
Thaly Kálmán, I. Rákóczi Ferenc halála és temetése. Századok, 1873. 661–687.
Balogh János, Munkács-vár története. Munkács, 1890.
Bánkúti Imre, Adatok Szatmár várának ostromához 1703–1705. Szabolcs–Szatmári Szemle, 1973. augusztus 3. sz. 95–97.
Bánkúti Imre, A szatmári béke. Budapest, 1981.
Bánkúti Imre, Gróf Bercsényi Miklós. Budapest, 1991.
Bánkúti Imre, Iratok Máramaros vármegye történetéhez (1703–1711). Budapest, 1992.
Bay Gábor: A híres „Ilona-napok” Munkács ősi várában ludányi Bay Mihály egykori naplójából. Kárpáti Híradó, 1943. április 29.
Bellyei László, A visszatért Felvidék adattára. Budapest, 1939.

- Benda Kálmán, Rákóczi és az európai hatalmak. In. Európa és a Rákóczi-szabadságharc. Szerk: Benda Kálmán. Budapest, 1980.
- Czigány István, A harmincéves háború és I. Rákóczi György 1644/1645-ös hadjárata. In. Erdély és Patak fejedelemszonya Lorántffy Zsuzsanna I. Szerk. Tamás Edit. Sárospatak, 2000.
- Czigány István, A Rákóczi-szabadságharc a mustrák tükrében. Hadtörténelmi Közlemények. 1986.
- Csatáry György, A máramarosi öt koronaváros a Rákóczi-szabadságharc idején. 1703–1711. Ungvár, 2003.
- Csatáry György, A Rákóczi-kor emlékhelyei Kárpátalján. Beregszász–Ungvár, 2020.
- Csatáry György, A salánki „országgyűlés”. Salánk, 2011.
- Csatáry György, Az ugoctai Perényiek a Rákóczi-szabadságharcban. In. A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa. Том. II. Szerk: Tamás Edit. Sárospatak, 2003.
- Csatáry György, Beregszász a Rákóczi-szabadságharc idején. In. Pro Patria tanulmányok. Szerk: Kujbusné Mecsei Éva. Nyíregyháza, 2004.
- Csatáry György, Dokumentumok a szatmári várostromhoz 1703–1704. [In] „Rákóczi urunk hadaival itten vagyunk”. Emlékkülés Szatmárnémeti, 1999. Szerk. Takács Péter. Debrecen–Nyíregyháza, 2000. 111–119.
- Csatáry György, Gróf Bercsényi Miklós levelei és emléke Ung vármegyében. Ungvár, 2004.
- Csatáry György, I. Rákóczi György levelei a beregszászi levéltárban. In. Rákóczi évfordulók 1993. Történelmi tanulmányok. Sárospatak, 1994.
- Csatáry György, Közadokozásból született. Kolhoz a Tiszaháton, 1989. július 16.
- Csatáry György, Levéltári kalászatok. Budapest–Ungvár, 1993.
- Csatáry György, Országgyűlés Huszton, anno 1706. In. Kuruc küzdelmek kora. Szerk: Kónya Péter. Presov, 2014. 101–108.
- Csatáry György, Országgyűlés Huszton, anno 1706. Kárpátalja, 2006. március (Melléklet).
- Csatáry György, Rákóczi-emlékek és emlékhelyek Kárpátalján. Ungvár, 2002.
- Csatáry György, Ugoctai vármegye. II. Rákóczi Ferenc államában. 1703–1711. Ungvár–Beregszász, 2008.
- Csatáry György, Ung megyei közgyűlések anno 1700–1706. Ungvár, 2008.
- Csatáry György, Zrínyi Ilona levelei Kárpátalján. Beregszász–Ungvár, 2018.
- Csorba Csaba „Számos dicsőségű első Rákóczi György” A nagy fejedelem. Szerencs, 1993.
- Deschman Alajos, Kárpátalja műemlékei. Budapest, 1990.
- Dienes Dénes, I. Rákóczi György és Lorántffy Zsuzsanna bibliás kegyessége. In. Monok István, Napák József, A bibliás Rákócziak. Budapest, 2006.

- Egy szegény legény volt Esze Tamás. Див.: [Електронний ресурс]: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/SzazMagyarFalu-szaz-magyar-falu-1/tarpa-10B0D/egy-szegeny-legeny-volt-esze-tamas-10BAF/> (дата звернення: 12.08.2021)
- Emődi Tamás, Kárpát-medencei várak, kastélyok. A beregszentmiklósi Telegdi-Rákóczi-kastély. Debrecen, 2005. Див.: [Електронний ресурс]: <https://epa.oszk.hu/00400/00458/00108/2005honar12cikk1184.htm> (дата звернення: 12.08.2021)
- Erdély története 1606-tól 1830-ig. Том. II. Szerk: Makkai László, Szász Zoltán. Budapest, 1988.
- Esze Tamás csodálatos vására Beregszászon. Kárpáti Magyar Gazda, 1940. november 28.
- Esze Tamás, A Felső-Tisza-vidéki népi kurucság harca a hajdúszabadságért. In: Rákóczi-kori tudományos ülésszak, 1973. szeptember 20–21., Szerk.: Molnár Máttyás. Vaja, 1975. 5–17.
- Esze Tamás, A szegénylegények éneke. Irodalomtörténeti Közlemények, 1953. 1–4 sz.
- Esze Tamás, A tiszaháti felkelés. Budapest, 1952.
- Esze Tamás, II. Rákóczi Ferenc breznai kiáltványa. Századok, 1954.
- Esze Tamás, II. Rákóczi Ferenc Tiszántúli hadjárata. Századok, 1951. 1-2 sz.
- Esze Tamás: A tiszaháti felkelés, MTA TI, Budapest, 1952.
- Esze Tamás: Népi kurucság, kupeczek és szegénylegények, Kortárs, 1976 /3 sz.
- Fakász Mihály, Sasfészek a Latorca völgyében. Ungvár, 2006.
- Falussy József, A „szerencsi” Rákóczi. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXVII. 1988. Miskolc, 1989.
- Fejér József, Rákóczi Zsigmond, a kultúrapártoló és zsoldárszerző fejedelem. Див.: [Електронний ресурс]: <https://ujkor.hu/content/rakoczi-zsigmond-a-kulturapartolo-es-zsoldarszerzo-fejedelem> (дата звернення: 12.08.2021)
- Gaal Mózes: I. Rákóczy Ferenczné, Zrínyi Ilona. Történelmi könyvtár. Budapest, 1899.
- Gebei Sándor, II. Rákóczi Ferenc és a Rzeczpospolita. Budapest, 2013.
- Gebei Sándor, II. Rákóczi György erdélyi fejedelem külpolitikája (1648–1657). Eger, 1996.
- Gebei Sándor, II. Rákóczi György külpolitikája (1648–1657). Budapest, 2004.
- Heckenast Gusztáv, A Rákóczi szabadságharc. Budapest, 1953.
- Heckenast Gusztáv, Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban? Életrajzi adattár. Budapest, 2005.
- Hegedüs István, Esze Tamás ezredében, a Felső-Tisza-Vidéki vármegyék (Bereg, Szabolcs, Ugocsa és Ung) hadfogó nemeseinek 1706. évben készült lajstroma. Helytörténeti tanulmányok. Szerk: Gyarmathy Zsigmond. IX. Nyíregyháza, 1993.

- Hodinka Antal, „Gens fidelissima”. II. Rákóczi F. beregmegyei rutén jobbágyai az 1704–1711-i szabadságharcban. Ungvár, 1915.
- Hodinka Antal, II. Rákóczi Ferenc fejedelem és a „Gens fidelissima”. Pécssett, 1937.
- Homoki Diana, Adalékok a Rákóczi-szabadságharc kultuszának forrásaihoz. Acta Beregsasiensis. 2010. Tom. I.
- Horváth Mihály, Zrínyi Ilona életrajza. Pest, 1869. Див.: [Електронний ресурс]: <https://mek.oszk.hu/10900/10948/10948.pdf> (дата звернення: 12.08.2021).
- Hóvári János, Thököly Ikre és Zrínyi Ilona Izmitben. Magyar Tudomány, 2014. 9. sz. Див.: [Електронний ресурс]: <http://www.matud.iif.hu/2014/09/06.htm> (дата звернення: 12.08.2021)
- Iványi Emma, Közvetítési kísérletek a bécsi udvar és Thököly között. In. A Thököly-felkelés és kora. Szerk: Benczédi László. Budapest, 1983.
- Kalmár János, A Rákóczi-szabadságharc és Európa. Közjgi helyzet és külpolitikai törekvések. In. Előadások a Rákóczi-szabadságharc történetéből. Budapest, 2004.
- Kármán Gábor, A külpolitika átalakulása a Rákócziak Erdélyében a harmincéves háború után. Budapest, 2008.
- Kármán Gábor, A külpolitika átalakulása a Rákócziak Erdélyében a harmincéves háború után. Budapest, 2008. PhD disszertáció. Див.: [Електронний ресурс]: <http://doktori.btk.elte.hu/hist/karman/diss.pdf> (дата звернення: 12.08.2021)
- Kármán Gábor, Rákóczi Zsigmond két esküvője. In. Mindennapi választások. (Taulmányok Péter Katalin 70. születésnapjára. Szerk. Erdélyi Gabriella és Tusor Péter. Budapest, 2007.
- Kármán Gábor, II. Rákóczi György 1657. évi lengyelországi hadjáratának diplomáciai háttere. 1053. Див.: [Електронний ресурс]: (PDF) II. Rákóczi György 1657. évi lengyelországi hadjáratának diplomáciai háttere [The diplomatic background of György Rákóczi II's 1657 Polish campaign] | Gábor Kármán - Academia.edu (дата звернення: 12.08.2021)
- Kis Domokos Dániel, Az erdélyből magyarországra menekült bujdosók élete a Rákóczi-szabadságharc idején Szaniszló Zsigmond naplója alapján / 1707–1711 / Див.: [Електронний ресурс]: <http://www.szabarchiv.hu/drupal/sites/default/files/376-415.pdf> (дата звернення: 12.08.2021)
- Kis Domokos Dániel, Bujdosók Magyarországon a Rákóczi-szabadságharc alatt (1707–1711) Studia Caroliensia 2004. 3-4 с. 241–252. Див.: [Електронний ресурс]: http://www.kre.hu/portal/doc/studia/Cikkek/2004.3_4.szam /23. Kis_Domokos_Daniel.pdf (дата звернення: 12.08.2021)
- Keresztyén Balázs, Kárpátaljai művelődéstörténeti kislexikon. Budapest–Beregszász, 2001.
- Kertész Erzsébet, A fejedelemasszony. (Zrínyi Ilona élete). Budapest, 1986.

- Komáromy András, Perényi Miklós egri várparancsnok. Hadtörténelmi Közlemények, 1915. I-II közlemény.
- Kovács Ágnes, Károlyi Sándor. Budapest, 1988.
- Kovács Sándor, Kárpátalja – a Rákóczi-szabadságharc bölcsője. Див.: [Електронний ресурс]: http://web.axelero.hu/kesz/jel/03_06/karpatalja.html (дата звернення: 12.08.2021)
- Kovássy Zoltán Dr., A dolhai csata emléke. Honismeret, 1983. 5 sz. 11 évf. 12–14.
- Köpeczi Béla és R. Várkonyi Ágnes Szerk. Rákóczi tükör. Том. I. Budapest, 1973.
- Köpeczi Béla, Bercsényi Miklós és az orosz orientáció. In. Bercsényi Miklós és kora. Szerk. Földesi Ferenc, Czeglédi Sándor. Hódmezővásárhely, 1993.
- Köpeczi Béla, Pro Libertate. II. Rákóczi Ferenc, az államférfi és az író. Budapest, 1976.
- Köpeczi Béla, R. Várkonyi Ágnes, II. Rákóczi Ferenc. Budapest 1976.
- Köpeczi Béla, Rákóczi és Károlyi. «...kedves hazája boldogulása munkáját kezébe adom...” Nyíregyháza, 2003.
- Köpeczi Béla, Rákóczi orosz kapcsolatai 1711 után. In. A Rákóczi-szabadságharc és közép-európa. Том. II. Szerk: Tamás Edit. Sárospatak, 2003.
- Köpeczi Béla, Tanulmányok a kuruc szabadságharcok történetéből. Budapest, 2004. 287–292.
- Kuruc vitézek folyamodványai 1703–1710. Szerk: Esze Tamás. Budapest, 1955.
- Lehoczky Tivadar, A Rákóczy-korszak Beregmegyében 1660–1711. Bereg, 1903. 19–21. sz.
- Lehoczky Tivadar, Adat Zrínyi Ilona és Thököly Imre házasságához. Századok, 1876. 750–753.
- Lehoczky Tivadar, Beregvármegye monographiája, Том. I. III. Ungvárott, 1881.
- Lehoczky Tivadar, Munkács város új monografiája. (reprint) Ungvár, 1998.
- Lukács Zs. Tibor, A korabeli propaganda és II. Rákóczi György megítélése. Див.: [Електронний ресурс]: http://acta.bibl.u-szeged.hu/40675/1/aetas_1995_001_002_068-094.pdf 68- 94 old. (дата звернення: 12.08.2021).
- Makkai László, I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai. 1631–1648. Budapest, 1954.
- Makrally Aranka, Érdek vagy szerelem? Thökölyi Imre és Zrínyi Ilona kapcsolata. Korunk 2016. XII. 27 évf. 12 sz.
- Márki Sándor, II. Rákóczi Ferenc (1676–1735). Том. I. VII. fejezet. Rákóczi házassága. Budapest, 1907. Див.: [Електронний ресурс]: <https://mek.oszk.hu/05800/05832/html/1kotet/03.htm#l1e2784> (дата звернення: 12.08.2021).
- Mészáros Kálmán, A tiszaháti bujdosómozgalom és vezéralakjai. Hadtörténelmi Közlemények, 2003. szeptember–december 116. évf. 3-4 sz.
- Mészáros Kálmán, Adalékok a Károlyi család levéltárában lévő mustrakönyvek keltezéséhez. Fons. 1997. 1 sz. 99–105.

- Mészáros Kálmán, Akik legtovább kitartottak – Munkács védői 1711-ben. In. Rákóczinak dicső kora. Tanulmánykötet. Ungvár, 2012.
- Mészáros Kálmán–Seres István: Zrínyi Ilona. Rubicon. 2014. 2. sz. 6.
- Mihók Richárd, A beregszentmiklósi várkastély. Történeti tanulmányok XXIII. (2015) 130-139 old. Див.: [Електронний ресурс]: http://epa.oszk.hu/03200/03254/00011/pdf/EPA03254_torteneti_tanulmanyok_2015_23_130-139.pdf (дата звернення: 12.08.2021)
- Mitropulos Anna Diána – Sánta Ákos – Vörös Péter. Szerk. Munkács, a Rákóczi-szabadságharc utolsó bástyája. Sennyei István és a munkácsi vár védőinek levelei (1711). Див.: [Електронний ресурс]: <http://sennyeikastely.com//letoltesek/20160316221202-munkacs-a-rakoczi-szabadsagharc-utolso-bastyaja--2-.pdf> (дата звернення: 12.08.2021)
- Monok István, A bibliás Rákócziak. In. Monok István, Napák József, A bibliás Rákócziak. Budapest, 2006.
- Móricz Béla, Móricz István – II. Rákóczi Ferenc ezredese (1703–1711). Hadtörténelmi Közlemények, 1973. 2 sz. 79–102.
- Nagy László, A „bibliás őrálló” fejedelem: I. Rákóczi György a magyar történelemben. Budapest, 1984.
- Nagy László, A generálisért cserélt hitves. In: Uő.: Kard és szerelem. Budapest, 1985.
- Nagy László: Kard és szerelem. Török kori történelmi tanulmányok. Budapest, 1985.
- Németh István, H. Országvesztő fejedelem? 400 éve született II. Rákóczi György. Див.: [Електронний ресурс]: https://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/orszagveszto_fejedelem_400_eve_szuletett_ii_rakoczi_gyorgy (дата звернення: 12.08.2021)
- Novák Ádám, Egy várkastély építésének rejtélye Beregszentmiklós. Див.: [Електронний ресурс]: <https://ujkor.hu/content/egy-varkastely-epitesenek-rejtelye-beregszentmiklos> (дата звернення: 12.08.2021)
- Oborni Teréz, Erdély fejedelmei, Budapest, 2002.
- Oláh Tamás, Rákóczi pátense az ungvári „németek” elvonulásáról. Див.: [Електронний ресурс]: https://mnl.gov.hu/mnl/bazml/hirek/rakoczi-patense_az_ungvari_nemetek_elvonulasarol (дата звернення: 12.08.2021)
- Pap József, Adalékok Máramaros történetéhez. Máramarossziget, 1909. 281–283. Див.: [Електронний ресурс]: <https://archive.org/details/adalkokmramarost00pap/page/14/mode/2up> (дата звернення: 12.08.2021)
- Papp Klára, Thököly Imre politikai pályája és felkelése. Bocskai István Múzeum Évkönyve IV. 175. Див.: [Електронний ресурс]: http://real.mtak.hu/102683/1/Papp20KlC3A1ra_ThC3B6kC3B6ly_Bocskai20IstvC3A1n20MC3BAzeum20C389vkC3B6nyve20IV.20155-178..pdf (дата звернення: 12.08.2021)
- Péter Katalin, Lorántffy Zsuzsanna. In. Lorántffy Zsuzsanna. Szerk. Tamás Edit. Sárospatak, 2015.

- Praznovszky Mihály, A szécsényi országgyűlés 1705-ben. Szécsény, 1995.
- Rácz István, A hajdusabadság kérdése a szabadságharcban. In. Európa és a Rákóczi-szabadságharc. Budapest, 1980.
- Rákóczi Ferenc II. fejedelem emlékiratai a magyarországi háborúról, 1703-tól annak végéig. Budapest, 1979.
- Rákóczi Ferenc. Vallomások, emlékiratok. Szerk: Hopp Lajos. Budapest, 1979.
- II. Rákóczi Ferenc fejedelem emlékiratai A magyarországi háborúról, 1703-tól annak végéig. Szerk: Thaly Kálmán. Pest, 1872.
- Rákóczi Tükör. Naplók, jelentések, emlékiratok a szabadságharcról. Szerk: Köpeczi Béla és R. Várkonyi Ágnes. Budapest, 1973.
- Rákóczi-iratok a Sárospataki Református kollégium Levéltárában 1607–1710. Szerk: Balogh Judit, Dienes Dénes. Sárospatak, 1999.
- Sebestyén Mihály, Erdélyi fejedelmek. Marosvásárhely, 1993.
- Seres István, Kiss Albert, a kurucok ezereskapitánya. Osváth Alapítvány, 2017.
- Sípos Ferenc, Vizsgálat az Ungváron keménykedő nemesség ellen, 1704. Hadtörténelmi Közlemények, 2006. 4. sz. 119. évf.
- Szabó András, Rákóczi Zsigmond erdélyi fejedelem (1544–1608) Kiegészítések egy életrajzhoz. Див.: [Електронний ресурс]: https://www.academia.edu/8641791/RC3A1kC3B3czi_ZsigmonderdC3A9lyi_fejedelem_1544_1608_KiegC3A9szC3ADtC3A9sekegy_C3A9letrajzhoz?email_work_card=thumbnail (дата звернення: 12.08.2021)
- Szendrey István, Hajdúk a Rákóczi-szabadságharcban. Rákóczikori tudományos ülészek, 1973. szeptember 20–21., Szerk. Molnár Mátyás, Vaja, 1975.
- Szilágyi Sándor, Magyar történeti életrajzok. I. Rákóczi György 1593–1648. Budapest, 1893. Див.: [Електронний ресурс]: https://mandadb.hu/dokumentum/672896/I_raakooczi_gyoergy_1839.pdf (дата звернення: 12.08.2021)
- Tabódy József, Munkács múltja és jelene Magyarország történetében. Pest, 1860.
- Tarján M. Tamás, Rákóczi kurucainak első győzelme a tiszaujlaki révnél. Rubikononline. 2021. augusztus 12. Див.: [Електронний ресурс]: http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1703_julius_14_rakoczi_kurucainak_első_gyozelme_a_tiszaujlaki_revnel/ (дата звернення: 12.08.2021)
- Teleky Mihály naplója. MTA Könyvtár kéziratára. MS.10.210. Második Teleky Mihálynak életéről való maga írásai ab anno 1703 usque ad annum 1720” 287–288 folio.
- Thaly Kálmán a székesi gróf Bercsényi család I-III. Budapest, 1885–1892.
- Thaly Kálmán, A székesi gróf Bercsényi család. (1689–1703). Том. II. Budapest, 1887.
- Thaly Kálmán, II. Rákóczi Ferenc kora, A gr. Csákyak, Szepesvármegye és a b. Palocsay-család levéltáraiban. Századok, 1873. 9–39., 100–114., 172–184.

- Thököly Imre. Див.: [Електронний ресурс]: <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC15363/15694.htm> (дата звернення: 12.08.2021)
- Trócsányi Zsolt, Erdély és a Thököly-felkelés. In. A Thököly-felkelés és kora. Szerk: Benczédi László, Budapest, 1983.
- Trócsányi Zsolt, Rákóczi Zsigmond. (Egy dinasztia születése) A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1978. Debrecen, 1979.
- Váradai Gábor Szerk. Máramarosi emlékkönyv. Sziget, 1901.
- Váradai Sternberg János, A Rákóczi-szabadságharc első győzelme a Tiszánál. Kárpáti Igaz Szó, 1989. március 14.
- Váradai-Sternberg János, A tiszai átkeléssel kezdődött. Kolhoz a Tiszaháton (a tiszapáterfalvai Határőr Kolhoz hetilapja) 1989. július 16.
- Váradai-Sternberg János, Az ungvári vár ostroma 1703–1704-ben. Századok öröksége. Tanulmányok az orosz–magyar és ukrán–magyar kapcsolatokról. Budapest–Uzsgorod, 1981.
- R. Várkonyi Ágnes, A Habsburg-abszolutizmus és a magyarországi jobbágyság a XVII–XVIII. század fordulóján. Századok, 1965. 679–720.
- R. Várkonyi Ágnes, 1697: szervezkedők és külkapcsolataik (A hegyaljai felkelés újragondolásához) In. Hegyaljai felkelés 1697 Tanulmányok a felkelés 300. évfordulójára, Szerk: Tamás Edit. 2000. 13–33.
- R. Várkonyi Ágnes, A fejedelem gyermekora. (1676–1688). Budapest, 1989.
- R. Várkonyi Ágnes, A nemzetközi garancia és a generális. (A szatmári béke történetéhez) «...kedves hazája boldogulása munkáját kezébe adom...» Nyíregyháza, 2003.
- R. Várkonyi Ágnes, Az életpálya válaszutjai. In. Imre gróf és felkelése. Szerk: Peter Kónya. Presov, 2009.
- R. Várkonyi Ágnes, Esélyek és alternatívák a szatmári béketárgyaláson 1710–1711. Hadtörténelmi Közlemények. 2011. 124 évf. 4 sz.
- R. Várkonyi Ágnes, II. Rákóczi Ferenc 1676–1735. Vaja, 2003.
- R. Várkonyi Ágnes, Thököly politikája és Magyarország esélyei a hatalmi átrendeződés idején. Hadtörténelmi Közlemények, 118. évf. 2005. 3 sz.
- R. Várkonyi Ágnes, Zrínyi Ilona és a korabeli magyar politika. Thököly emlékűnepség. A fejedelem halálának 270. évfordulója alkalmából. Vaja, 1975.
- R. Várkonyi Ágnes, Zrínyi Ilona. „Európa legbátrabb asszonya” Török-Magyar Baráti Társaság. Budapest, 2009.
- R. Várkonyi Ágnes, A fejedelem gyermekora (1676–1688). Budapest, 1989.
- R. Várkonyi Ágnes, Feleselő képek. (Bercsényi képek a magyar történetírásban). In. Bercsényi Miklós és kora. Történettudományi konferencia Hódmezővásárhelyen. 1993. október 8-9. Szerk: Földesi Ferenc, Czeglédi Sándor. Hódmezővásárhely. 8–26.

- R. Várkonyi Ágnes, Visszatérés Európába. II. Rákóczi Ferenc és bujdosótársai hamvainak temetéséről. Magyar Tudomány, 2006. 10 sz. 1211. Див.: [Електронний ресурс]: <http://www.matud.iif.hu/06okt/09.html> (дата звернення: 12.08.2021)
- Várkonyi Gábor, Várkonyi Réka. Gyermek a várfalak között. Див.: [Електронний ресурс]: https://www.academia.edu/39884924/Gyermek_a_várfalak_között_Childhood_amongst_the_Walls_of_Strongholds (дата звернення: 12.08.2021)

Преса

- Віктор Шатров, Міні-скульптура Ілони Зріні та Імре Текелі Див.: [Електронний ресурс]: <https://go-to.rest/blog/mini-szculptura-iloni-zrini-ta-imre-tekeli/> (дата звернення: 12.08.2021)
- Памятник Ілона Зріні та Ференц II Ракоці у замку Паланок. Див.: [Електронний ресурс]: <https://tourinform.org.ua/pamyatnyk-iloni-zrini-ta-ferentsu-ii-rakotsi/> (дата звернення: 12.08.2021)
- Сент-Міклош – забута перлина Закарпаття. Див.: [Електронний ресурс]: <http://romanphotographer.blogspot.com/2015/10/sent-miklosh-perlyna-zakarpatia.html> (дата звернення: 12.08.2021)
- У закарпатському селі Яноші відкрили пам'ятник князю Ф.Ракоці II Див.: [Електронний ресурс]: <https://zakarpattia.net.ua/News/73929-U-zakarpatському-seli-ІAnoshi-vidkryly-pamE28099iatnyk-kniaziu-F.-Rakotsi-II> (дата звернення: 12.08.2021)
- У Мукачеві встановили міні-скульптурку Ференцу Ракоці II. Див.: [Електронний ресурс]: <https://varosh.com.ua/noviny/u-mukachevi-vstanovili-minisculpturku-ferencu-rakoci-ii/> (дата звернення: 12.08.2021).
- A beregszászi Bethlen-Rákóczi kastély. Див.: [Електронний ресурс]: <https://karpataljalap.net/2021/03/16/beregszaszi-bethlen-rakoczi-kastely> (дата звернення: 12.08.2021)
- A beregszászi Rákóczi-szoborra. Bereg, 1894. május 27./22 sz.
- A kárpátaljai kis falu közössége immár három évszázada hűen őrzi a szabadságharc eszmeiségét és a hősök emlékét. Див.: [Електронний ресурс]: <https://www.kisalfold.hu/eletstilus/kuruc-hagyományokat-oriznek-asalankiak-6394947/> (дата звернення: 12.08.2021)
- A Mikes kútja Salánkon. Див.: [Електронний ресурс]: <https://karpatinfo.net.ua/300492-mikes-kutja-salankon> (дата звернення: 12.08.2021)
- A nagy Zrínyi Ilona ünnepség rendje. Az Óslakó (Politikai és társadalmi hetilap), 1943. május 16.
- A Rákóczi emléktábla. Határszéli Újság, 1911. 45 sz.

- A vármegye Rákóczi-ünnep. Bereg, 1903. július 19. /29 sz.
- Adakozás a „Rákóczy-szobor”-ra. Bereg, 1899. március 19. /12 sz.
- Adakozás a Beregszászban felállítandó Rákóczi-szoboralap javára. Bereg. 1903. május 10. /19 sz.
- Adomány a Rákóczi-szoborra. Bereg, 1902. november 23. /47 sz.;
- Az első adomány. Bereg, 1893. május 21./21 sz.
- Badó Zsolt, A beregszászi Rákóczi-szobor története. Див.: [Електронний ресурс]: <https://kmksz.com.ua/2019/12/17/a-beregszaszi-rakoczi-szobor-tortenete/> (дата звернення: 12.08.2021)
- Badó Zsolt, A múlt kötelez. Emléktábla a Rákóczi-szabadságharc tiszaujlaki hőseinek. Див.: [Електронний ресурс]: <https://karpataljalap.net/2012/05/25/mult-kotelez> (дата звернення: 12.08.2021)
- Badó Zsolt, Az első magyar költő és a kuruc generális. Kárpátalja, 2006. június 23.
- Badó Zsolt, Ferenc-napon érkezett meg Beregszászba Rákóczi. (December 17-én lesz a szobor ünnepélyes avatása) Kárpátalja, 2019. december 3.
- Bay Ilona, úrnő legújabb nagylelkű adománya. Bereg, 1900. február 25. 8 sz.
- Bercsenyi Miklós és Csáky Krisztina mini szobra Ungváron. Див.: [Електронний ресурс]: <https://karpatalja.ma/sorozatok/karpatalja-ma/karpatalja-ma-bercsenyi-miklos-es-csaky-krisztina-miniszobra-ungvaron/> (дата звернення: 12.08.2021)
- Bereg vármegye II. Rákóczi Ferencért! Bereg, 1908. február 2. /5 sz.
- Cs.A. Tudományos konferencia a Rákóczi-emlékév keretében Beregszászban. Kárpátalja.2019. október 25.
- Csatáry György, II. Rákóczi Ferenc és a Rákóczi-kor emlékhelyei Beregszászban. Közoktatás, 2019. 2 sz. 33–35.
- Csatáry György, Rákóczi-emlékek Kárpátalján. Kárpátalja, 2003. május 30. Див.: [Електронний ресурс]: <https://karpataljalap.net/2003/05/30/rakoczi-emlekek-karpataljan> (дата звернення: 12.08.2021)
- Csatáry György, Zrínyi Ilona – „Európa legbátrabb asszonya” Див.: [Електронний ресурс]: <https://kmf.uz.ua/hu/zrinyi-ilona-europa-legbatrabb-asszonya/> (дата звернення: 12.08.2021)
- Dolha Rákóczi ünnepe, Görög Katolikus Szemle, 1903. 24 sz.
- Dolha Rákóczi ünnepe. Görög Katolikus Szemle, 1903. 24, 31 sz.
- Dolha ünnepe. Kárpáti Lapok, 1903. 22. sz.;
- Dolhai Turul-emlékmű. Див.: [Електронний ресурс]: <https://karpatinfo.net.ua/300473-dolhai-turul-emlekmu>. (дата звернення: 12.08.2021)
- Esze Tamás emléktáblája, Beregszász. Див.: [Електронний ресурс]: <https://karpatinfo.net.ua/emlekhelyek-emlekjelek/300367-esze-tamaseMLEKtablaja-beregszasz> (дата звернення: 12.08.2021)

- Esze Tamás-emléktábla avatása Váriban. Vörös Zászló, 1989. május 30.
- Esze Tamás-mellszobor. Див.: [Електронний ресурс]: <https://www.kozterkep.hu/19631/esze-tamas-mellszobor> (дата звернення: 12.08.2021)
- Felavatták a máramarosszigeti Zrínyi Ilona kilátótornyot és menedékházat. Kárpáti Híradó, 1943. augusztus 25.
- Fisher Zsolt, „Hiszünk a magyar nemzet felemelkedésében” Kárpátalja, 2006. május 19.
- Főhajtás a kuruc hősök emléke előtt. Kárpáti Igaz Szó, 1989. július 18.
- Gál Adél, Új köntösben a salánki Mikes-kút. Див.: [Електронний ресурс]: <https://karpatalja.ma/kultura/kulturalis-hirek/uj-kontosben-a-salanki-mikes-kut/> (дата звернення: 12.08.2021)
- Gyűjtés a Rákóczi-szoborra. Bereg, 1900. március 11./10 sz.
- Gyűjtés a Rákóczy-szoborra. Bereg, 1900. február 25./8 sz.
- II. Rákóczi Ferenc szobra Beregszászban. Див.: [Електронний ресурс]: <https://karpatalja.ma/sorozatok/karpatalja-ma/karpatalja-ma-ii-rakoczi-ferenc-szobra-beregszaszban//> (дата звернення: 12.08.2021)
- II. Rákóczi Ferenc emlékműve. Див.: [Електронний ресурс]: <https://www.kozterkep.hu/32702/ii-rakoczi-ferenc-emlekmuve#vetito=295872> (дата звернення: 12.08.2021)
- Rákóczi ezredese... Див.: [Електронний ресурс]: <http://www.tiszabecsiskola.hupont.hu/9/a-tiszabecsi-csata> (дата звернення: 12.08.2021)
- II. Rákóczi Ferenc emléktáblája, Beregszász. Див.: [Електронний ресурс]: <https://karpatinfo.net.ua/300410-ii-rakoczi-ferenc-emlektablaja-beregszasz> (дата звернення: 12.08.2021)
- II. Rákóczi Ferenc szobra Beregszászban. Див.: [Електронний ресурс]: <https://karpatalja.ma/sorozatok/karpatalja-ma/karpatalja-ma-ii-rakoczi-ferenc-szobra-beregszaszban//> (дата звернення: 12.08.2021)
- II. Rákóczi Ferenc szobra, Tiszabökény. Див.: [Електронний ресурс]: <https://karpatinfo.net.ua/300418-ii-rakoczi-ferenc-szobra-tiszabokeny> (дата звернення: 12.08.2021)
- II. Rákóczi Ferenc szobrai a Felvidéken. Bereg, 1908. augusztus 16. /33 sz.
- Juliális a Rákóczi-szobor javára. Bereg, 1894. július 15./29 sz.
- K.V. A tiszaujlaki sóház történelmi jelentősége. Див.: [Електронний ресурс]: <https://karpataljalap.net/2021/04/17/tiszaujlaki-sohaz-tortenelmi-jelentosege> (дата звернення: 12.08.2021)
- Kassa város a Rákóczi-szoborra. Bereg, 1902. november 2. /44 sz.
- Kész Varnabás, II. Rákóczi Ferenc és Mikes Kelemen emlékei Salánkon. Див.: [Електронний ресурс]: http://www.c3.hu/~hatodik_sip/9820lapok/Irasok98/Tel98/T-tel-8.htm (дата звернення: 12.08.2021)

- Kis Albert emléktáblája Barkaszon. Див.: [Електронний ресурс]: [final-csatary_gyorgy-rakoczi-emlekh-03-09-2020.pdf](#) (дата звернення: 12.08.2021)
- Kossuth szobor helyett Rákóczi szobor. Bereg, 1894. május 6./19 sz.
- Kovács Elemér, Korjafaavatás Huszton. Див.: [Електронний ресурс]: <http://refua.tirek.hu/hir/mutat/49344/> (дата звернення: 12.08.2021)
- Mikes Kelemen emléktáblája. Див.: [Електронний ресурс]: <https://www.kozterkep.hu/12528/mikes-kelemen-emlektablaja> (дата звернення: 12.08.2021)
- Örvös Lajos, Borsiban befejeződtek a Rákóczi-kastély építési munkálatai. Kárpáti Híradó, 1943. június 6.
- P.Zs. Élete példa hazaszeretetből, hűségből, emberségből. Kárpátalja, 2005. október 7.
- P.Zs. Hűség, hit, remény. Kárpátalja, 2003. május 30.
- Pallagi Marianna, Felavatták Csáky Krisztina mellszobrát az ungvári várban. Див.: [Електронний ресурс]: <https://karpatalja.ma/karpatalja/kozelet/felavattak-csaky-krisztina-mellszobrat-az-ungvari-varban/> (дата звернення: 12.08.2021)
- Péterfalva és társközségei. Див.: [Електронний ресурс]: <https://peterfalva.eoldal.hu/cikkek/telepulestortenet/telepulestortenet.html> (дата звернення: 12.08.2021)
- Péterfalvai kuruc-emlékmű. Див.: [Електронний ресурс]: <https://karpatinfo.net.ua/300434-peterfalvai-kuruc-emlekmu> (дата звернення: 12.08.2021)
- Popovics Zsuzsanna, Zrínyi Ilona és II. Rákóczi Ferenc hazatért. A lelkek egysége a célok beteljesedésének záloga. Kárpátalja, 2006. március 3.
- Rákóczi emlék. Kárpáti Lapok, 1903 19 sz.
- Rákóczi. Kárpáti Lapok, 1903. 23 sz.
- Rákóczi emléke. Bereg, 1903. augusztus 23. /34 sz.
- Rákóczi emléktáblája Munkácson. Ungvári Közlöny, 1911. május 27.
- Rákóczi szobor. Bereg, 1899. március 12. /11 sz.
- Rehó Viktória, Felavatták II. Rákóczi Ferenc emléktábláját Vezérszálláson. Kárpátalja hetilap, 2021.05.25 Див.: [Електронний ресурс]: <http://life.karpat.in.ua/?p=57707&lang=hu> (дата звернення: 12.08.2021)
- Régi-új Rákóczi-mellszobrot avattak Ungváron. Див.: [Електронний ресурс]: <https://karpataljalap.net/2018/11/23/regi-uj-rakoczi-mellszobrot-avattak-ungvaron> (дата звернення: 12.08.2021)
- Sz.Cs. „Hazatért egy nagyasszony” Rákóczi-napok a beregszászi főiskolán. Kárpátalja, 2007. március 30./324. sz.
- Szép napok. Szerk. Bereg, 1893. május 28./22 sz.

Ungváron Bercsényi-szobrot avattak. Див.: [Електронний ресурс]: <https://karpataljalap.net/2012/10/19/ungvaron-bercsenyi-szobrot-avattak> (дата звернення: 12.08.2021)

V.N. Kuruc-emlékmű a végeken. 2003. október 17. Див.: [Електронний ресурс]: <https://karpataljalap.net/2003/10/17/kuruc-emlekmu-vegeken> (дата звернення: 12.08.2021)

Vaszócsik Matild, „Eszményképe maradsz Rákóczi a honszeretetnek...” Kárpáti Igaz Szó, 1990. október 19.

Zrínyi Ilona ünnepség Ungváron. Kárpáti Magyar Hírlap, 1943. május 29.

ДОДАТКИ

Ч 46

Юрій Чотарі

Трансільванські князі роду Ракоці та пам'ять про них на Закарпатті. Наукове видання (монографія) Науково-дослідного центру ім. Тиводора Легоцькі при Закарпатському угорському інституті ім. Ференца Ракоці II / Автор: Юрій Чотарі. Берегове–Ужгород: ЗУІ ім. Ф.Ракоці II – ТОВ «РІК-У», 2022. – 176 с. (українською мовою)

ISBN 978-617-8046-43-9

У монографії змальовано життя і діяльність представників князівської родини Ракоці, їх визвольну боротьбу та пов'язані з ними визначні місця Закарпаття. Історичні події епохи роду Ракоці описано з дотриманням наукової об'єктивності та ретельності. Також охарактеризовано ті пам'ятні місця, які населення краю створило для вшанування представників роду Ракоці та подій, пов'язаних із ними. Видання стане в нагоді шанувальникам історії нашого регіону.

УДК 94(439.23)(477.87)”1703/1711”

Наукове видання
Науково-дослідного центру ім. Тиводора Легоцькі
при Закарпатському угорському інституті ім. Ференца Ракоці II

Юрій Чотарі

ТРАНСІЛЬВАНСЬКІ КНЯЗІ РОДУ РАКОЦІ ТА ПАМ'ЯТЬ ПРО НИХ НА ЗАКАРПАТТІ

Монографія

2022 р.

*Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Закарпатського угорського інституту
імені Ференца Ракоці II (протокол №12 від 22.12.2021)*

Підготовлено до друку Видавничим відділом спільно з Науково-дослідним центром
ім. Тиводора Легоцькі при Закарпатському угорському інституті ім. Ференца Ракоці II

Автор: *Юрій Чотарі*

(Науково-дослідний центр ім. Тиводора Легоцькі при ЗУІ ім. Ф.Ракоці II)

Рецензенти:

Іштван Цігань – кандидат історичних наук

(Інститут та Музей військової історії, Будапешт)

Іван Мандрик – доктор історичних наук, професор

(Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II, Берегове)

Павло Федака – доктор історичних наук, професор

(Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II, Берегове)

Технічне редагування: *Мелінда Орбан та Олександр Добош*

Обробка ілюстрацій: *Ласло Веждед, Мелінда Орбан та Юрій Чотарі*

У монографії використано ілюстрації:

Музей Ракоці Національного музею Угорщини, м. Шарошпоток. Фотографії: Ласло Вароді; з колекцій Юрія Чотарі та Ласло Веждеда; з вебсайтів з вільним доступом.

Верстка: *Мелінда Орбан*

Коректура: *Олександр Кордонець*

Дизайн обкладинки: *Ласло Веждед та Мелінда Орбан*. На обкладинці використано
портрет Ференца II Ракоці, створено живописцем Адамом Маньоки (1712 р.).

УДК: *Бібліотечно-інформаційний центр "Опацої Черє Янош" при ЗУІ ім. Ф.Ракоці II*

Відповідальний за випуск:

Олександр Добош (начальник Видавничого відділу при ЗУІ ім. Ф.Ракоці II)

За зміст монографії відповідальність несе автор.

Зміст наукового видання було перевірено
на наявність збігів і запозичень сервісом «Unicheck».

Видання опубліковане за підтримки Кураторії «Domus» АН Угорщини.

Видавництво: Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II (адреса:
пл. Кошута 6, м. Берегове, 90 202. Електронна пошта: foiskola@kmf.uz.ua) *Статут «Закар-
патського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II» (Затверджено протоколом загаль-
них зборів Благодійного фонду За ЗУІ, протокол №1 від 09.12.2019р., прийнято Загальними
зборами ЗУІ ім. Ф.Ракоці II, протокол №2 від 11.11.2019р., зареєстровано Центром надання
адміністративних послуг Берегівської міської ради, 12.12.2019р.) та ТОВ «РІК-У»* (адреса:
вул. Гагаріна 36, м. Ужгород, 88 000. Електронна пошта: print@rik.com.ua) *Свідоцтво про
внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і роз-
повсюджувачів видавничої продукції Серія ДК 5040 від 21 січня 2016 року*
Поліграфічні послуги: ТОВ «РІК-У»

Підписано до друку 16.12.2021. Шрифт «Times New Roman».

Папір офсетний, щільністю 80 г/м². Друк офсетний. Ум. друк. арк. 14,3.

Формат 70x100/16. Замовл. №3401, №3402. Тираж 200.